

วารสารไทยศึกษา
Journal of Thai Studies

ฉบับ

ปีที่ ๑๐ ฉบับที่ ๑ กุมภาพันธ์ - กรกฎาคม ๒๕๕๗

บรรณาธิการประจำฉบับ

รองศาสตราจารย์ ดร.สุจิตรา จงสถิตยวัฒนา

ผู้เขียน

พัชรินทร์ บุรณะกร

สุภาค มหาวรรการ และ พฤทธิ ศุภเศรษฐศิริ

นิธิอร พรอำไพสกุล

รุ่งอรุณ กุลอำรง

แนะนำหนังสือ

อภิรักษ์ณ์ เกษมผลกุล

วารสารไทยศึกษา

Journal of Thai Studies

ISSN 1686 - 7459

สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

อาคารประชาธิปไตย - ราไพพรรณี ชั้น ๙

ถนนพญาไท แขวงวังใหม่ เขตปทุมวัน กรุงเทพฯ ๑๐๓๓๐

โทร. ๐ ๒๒๑๘ ๗๔๙๓-๕ โทรสาร ๐ ๒๒๕๕ ๕๑๖๐

<http://www.thaistudies.chula.ac.th>

E-mail: thstudies@chula.ac.th

ท่านที่สนใจวารสารไทยศึกษา

ติดต่อสั่งซื้อได้ที่

ศูนย์หนังสือแห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ถนนพญาไท แขวงวังใหม่ เขตปทุมวัน กรุงเทพฯ ๑๐๓๓๐

ศาลาพระเกษีย โทร. ๐ ๒๒๑๘ ๗๐๐๐ - ๓ โทรสาร ๐ ๒๒๕๕ ๔๔๔๑

สยามสแควร์ โทร. ๐ ๒๒๑๘ ๔๘๘๘ โทรสาร ๐ ๒๒๕๕ ๔๔๔๕

มหาวิทยาลัยนเรศวร พิษณุโลก โทร. ๐ ๕๕๒๖ ๐๑๖๒ - ๕ โทรสาร ๐ ๕๕๒๖ ๐๑๖๕

มทส (มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี) นครราชสีมา โทร. ๐ ๔๔๒๑ ๖๑๓๑

ราคาเล่มละ ๑๐๐ บาท

วารสารไทยศึกษา

Journal of Thai Studies

ปีที่ ๙ ฉบับที่ ๒ สิงหาคม ๒๕๕๖ - มกราคม ๒๕๕๗

ISSN 1686 - 7459

เจ้าของ : สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บรรณาธิการ :

ศ.กิตติคุณ ดร. ปราณี กุลละวณิชย์

คณะกรรมการสภาวิจัยแห่งชาติ สำนักงานคณะกรรมการการวิจัยแห่งชาติ

ศ. พิเศษ ดร. ประคอง นิมนานเหมินทร์

ราชบัณฑิต สาขาวรรณกรรมพื้นบ้าน ราชบัณฑิตยสถาน

ศ. กิตติคุณ ดร. ปิยนาด บุณนาค

ภาควิชาภาษาศาสตร์ ราชบัณฑิตยสถาน

ศ. ดร. ศิราพร ณ กลาง

เมธีวิจัยอาวุโส ปี ๒๕๕๔ ผู้อำนวยการศูนย์ไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

รศ. ดร. สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา

ผู้อำนวยการสถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ผู้เชี่ยวชาญประจำฉบับ :

ศ. พิเศษ ดร. ประคอง นิมนานเหมินทร์

ราชบัณฑิต สาขาวรรณกรรมพื้นบ้าน ราชบัณฑิตยสถาน

ศ. ดร. ศิราพร ณ กลาง

เมธีวิจัยอาวุโส ปี ๒๕๕๔ ผู้อำนวยการศูนย์ไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

รศ. ดร.สันติ ฉันทวิลาสวงศ์

อาจารย์ประจำภาควิชาสถาปัตยกรรม คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

รศ. สุกัญญา สุฉงญา

ผู้อำนวยการศูนย์คติชนวิทยา คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ผศ. ดร. อาทิตย์ ทองทักษ์

อาจารย์ประจำภาควิชาวิศวกรรมคอมพิวเตอร์ คณะวิศวกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ผศ. ฤทธิรงค์ จิวากานนท์

อาจารย์ประจำภาควิชาศิลปะการละคร คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

อ. ดร. เปรม สวนสมุทร

อาจารย์ประจำคณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ออกแบบปกและรูปเล่ม :

ผศ. ฤทธิรงค์ จิวากานนท์

ฝ่ายจัดการวารสาร :

รุ่งอรุณ กุลอ้ารง

วารารณ จิวชัยศักดิ์

วาสนา ชันชนะ

กำหนดออก :

ปีละ ๒ ฉบับ

ฉบับที่ ๑ กุมภาพันธ์ - กรกฎาคม

ฉบับที่ ๒ สิงหาคม - มกราคม

ค่าอภิกรับสมาชิก :

สมาชิกปีละ ๑๖๐ บาท

ขายปลีกฉบับละ ๑๐๐ บาท

ผู้ตรวจสอบภาษา (อังกฤษ) :

Frederick B. Goss

พิมพ์ที่ :

โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วารสารไทยศึกษา เป็นวารสารวิจัยราย ๖ เดือน มีวัตถุประสงค์เพื่อเผยแพร่ผลงานวิจัยเกี่ยวกับไทย - ไทยศึกษา ในลักษณะสหวิทยาการเพื่อสร้างพลังและความเข้มแข็งแห่งองค์ความรู้ไทย - ไทยศึกษา และเป็นสื่อกลางแลกเปลี่ยนความคิดเห็นทางวิชาการด้านไทย - ไทยศึกษา ทุกบทความที่ตีพิมพ์ได้รับการพิจารณาจากผู้ทรงคุณวุฒิ เนื้อหาและข้อคิดเห็นในบทความเป็นความคิดเห็นของผู้เขียนไม่ถือเป็นความรับผิดชอบของคณะบรรณาธิการ

ติดต่อสมัครสมาชิกวารสารหรือส่งบทความวิจัยลงตีพิมพ์ได้ที่ :

สถาบันไทยศึกษา อาคารประชาธิปไตย - ราไวย์พรต ชั้น ๔ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ถนนพญาไท เขตปทุมวัน กรุงเทพฯ ๑๐๓๓๐ โทร. ๐ ๒๒๑๔ ๗๔๔๓ - ๕

ศูนย์ข้อมูลไทยศึกษา โทร. ๐ ๒๒๑๔ - ๗๔๑๐ โทรสาร. ๐ ๒๒๕๕ - ๕๖๐๐

E-mail : thstudies@Chula.ac.th เว็บไซต์ : <http://www.thaistudies.chula.ac.th>

Journal of Thai Studies

Vol. 9 No. 2 August 2013 – January 2014

ISSN 1686-7459

Published by : Institute of Thai Studies Chulalongkorn University

Editors :

Prof. Dr. Pranee Kullavanich
Prof. Dr. Prakong Nimmanahaeminda
Prof. Dr. Piyanart Bunnag
Prof. Dr. Siraporn Nathalang
Assoc. Prof. Dr. Suchitra Chongstitvatana

Profession Advisory Committee :

Prof. Dr. Prakong Nimmanahaeminda
Prof. Dr. Siraporn Nathalang
Assoc. Prof. Dr. Santi Chantavilaswong
Assoc. Prof. Sukanya Sujachaya
Asst. Prof. Dr. Arthit Thongtak
Asst. Prof. Ritirong Jiwakanon
Dr. Pram Sounsamut

Cover designed and Art work :

Asst. Prof. Ritirong Jiwakanon

Journal Administrator :

Rungaroon Kulthamrong
Waraporn Chiwachaisak
Wassana Khunchana

Finance :

Chantip Champatipngam

Issue Date :

Two issues per year
issue 1 February – July
issue 2 August – January

Subscription Rate :

Member : 160 Baht a Year
Retail : 100 Baht per issue

Language Expert :

Frederick B. Goss.

Publisher :

Chulalongkorn University Printing House, Bangkok, Thailand

The Journal of Thai Studies is a biannual publication with the objective of disseminating research regarding Thai-Tai studies. Working within an interdisciplinary environment in order to foster dynamism and excellence in the field of Thai-Tai studies, the Journal of Thai Studies serves as a platform to exchange ideas among Thai-Tai studies scholars. Every article that is printed in the journal is given peer review by expert scholars. The subject matter and opinions expressed in the articles are those of the authors and do not necessarily represent the views or policies of the Institute of Thai Studies.

To subscribe to the Journal of Thai Studies or to request a copy of any of the journals, please contact: Institute of Thai Studies, 9th Floor, Prajadhipok – Rambhai Barni Building, Chulalongkorn University, Phayathai Road, Pathumwan, Bangkok, 10330, 0 2218 7493 - 5:

Thai Studies Information Center 0 2218 7410; Fax: 0 2255 5160

E - mail : thstudies@Chula.ac.th website : <http://www.thaistudies.chula.ac.th>

สารบัญ

หน้า

★ บทบรรณาธิการ

สุจิตรา จงสถิตยวัฒนา

★ ทุกข์ เหตุแห่งทุกข์ และหนทางพ้นทุกข์ตามแนวคิดพุทธศาสนา..... ๑
ระดับโลกียะในบทละครนอก เรื่อง สังข์ทอง และ คาวี

พัชรินทร์ บุรณะกร

Suffering in Buddhism on “Lakhon Nok” story “Sangthong”
and “Kawi”

Patcharin Buranakorn

★ การสร้างสรรค์ขาดกเรื่องพระมหาชนกในรูปแบบการ์ตูนโทรทัศน์..... ๒๗
สุภัค มหาวรรการ และ พฤทธิ ศุภเศรษฐศิริ

The Creation of Mahajanaka Jataka for Television Cartoon

Supak Mahavarakorn Prit Supasetsiri

★ จาก “ขาดก” สู่ “เพลง” : การรับรู้ความหมายและบทบาทของสื่อ..... ๕๕
เวสสันดรขาดกในสังคมไทยร่วมสมัย

นิธิอร พรอำไพรสกุล

From “Jataka” to “Songs” : The Semantic Perception and the
roles of media In Thai society.

Nition Pornumpaisakul

★ ดอกไม้จิตร : มรดกศิลปวัฒนธรรมในงานช่างสิบหมู่สมัยกรุงรัตนโกสินทร์.. ๘๙
รุ่งอรุณ กุลธำรง

The Exquisite Flower Pattern: The Artistic and Cultural Legacy
of the Ten Thai Arts and Crafts of the Rattanakosin Era

Rungaroon Kulthamrong

★ แนะนำหนังสือ : “เมืองหนองหารหลวง และภูพานมหานาสิ”.....๑๒๗
อภิรักษ์ณ์ เกษมผลกุล

บทบรรณาธิการ

สังคมไทยเป็นสังคมพุทธศาสนาที่พุทธศาสนิกชนให้ความสำคัญกับบทบาทและของพระผู้มีพระภาคเจ้าในเรื่องของวิธีการพ้นทุกข์ และพยายามถ่ายทอดแนวคิดนี้ในรูปแบบต่างๆ เช่น ในงานวรรณกรรม เพลง รวมไปถึงการตูนซึ่งเป็นสื่อทันสมัยที่เข้าถึงได้ทุกเพศทุกวัยในปัจจุบัน

เพื่อเป็นการเผยแพร่วิธีการเผยแพร่วิธีการถ่ายทอดแนวคิดทางพุทธศาสนาในรูปแบบดังกล่าว วารสารไทยศึกษานับนี้จึงขอแนะนำแนวทางการเผยแพร่แนวคิดทางพุทธศาสนาทั้งในรูปแบบของบทละครนอก การ์ตูน ไทโรทัศน์ และเพลง ที่แสดงให้เห็นความพยายามนำเสนอพระประวัติขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่เป็นเสมือนผู้นำทางจิตวิญญาณให้เวไนยสัตว์พ้นจากวัฏสงสาร ในรูปแบบที่ง่ายแก่การรับรู้และเข้าใจ

สำหรับคอลัมน์แนะนำหนังสือฉบับนี้ เป็นหนังสือเรื่อง “เมืองหนองหารหลวงและภูพานมหานาสิ” ของ ศรัศักร วัลลิโภดม และคณะ ที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับความเป็นมาของเมืองหนองหารหลวง หรือจังหวัดสกลนครในปัจจุบัน

สุดท้ายนี้ขอขอบพระคุณท่านผู้อ่านที่ให้ความสนใจและหวังว่าท่านจะได้รับประโยชน์จากบทความวิชาการที่นำมาเสนอในฉบับนี้

รองศาสตราจารย์ ดร. สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา
บรรณาธิการ

ทุกข์ เหตุแห่งทุกข์ และหนทางพ้นทุกข์ตามแนวคิด พุทธศาสนาระดับโลกียะ ในบทละครนอก เรื่อง สังข์ทอง และควี

พัชรินทร์ บุรณะกร^{*}

บทคัดย่อ

บทละครนอกเรื่องสังข์ทอง และ ควี ได้นำเสนอแนวคิดพุทธศาสนา เรื่องทุกข์ เหตุแห่งทุกข์ และทางพ้นทุกข์ โดยนำเสนอเรื่องทุกข์ ทั้งทุกข์กาย ทุกข์ใจ และทุกข์กายที่เกิดพร้อมกับทุกข์ใจ ซึ่งมีเหตุแห่งทุกข์มาจากการที่ต้องพลัดพรากจากกัน จากการกระทำของมนุษย์ ซึ่งวิเคราะห์ตามหลักปฏิจลสมุปบาทพบว่ามนุษย์ที่ก่อทุกข์แก่ผู้อื่นนั้น เกิดจากอวิชชา ตัณหา และอุปาทาน เป็นตัวทำให้เกิดเวทนา สังขาร และภพ คือการคิดและกระทำการอันไม่ติดต่อผู้อื่น ตัวละครที่ก่อทุกข์แก่ผู้อื่นนั้นเวียนว่ายอยู่ในวงจรแห่งทุกข์ทั้งก่อทุกข์แก่ตนเองและขยายขอบเขตของทุกข์ไปยังผู้อื่นด้วย หนทางพ้นทุกข์ที่บทละครนอกนำเสนอคือ การพ้นทุกข์ด้วยความมานะ พยายาม ด้วยความซื่อสัตย์ ด้วยการให้อภัย

บทละครนอกทั้ง ๒ เรื่อง คือ สังข์ทอง และ ควี อันมีผู้สันนิษฐานว่ามีที่มาจากปัญญาสชาดกนี้ ได้นำเสนอแนวคิดทางพุทธศาสนาไว้อย่างเด่นชัด และนำเสนอด้วยกลวิธีของงานเขียนบันเทิงคดีที่ทำให้ผู้อ่านรู้สึกเพลิดเพลินไปกับเรื่องราว แต่ขณะเดียวกันก็ได้รับสาระความรู้อันเป็นประโยชน์แก่การดำเนินชีวิตไปด้วย จึงอาจกล่าวได้ว่าบทละครนอกจึงเป็นวรรณคดีที่สืบทอดวัฒนธรรมชาดกจากปัญญาสชาดกทั้งกลวิธีนำเสนอแนวคิดทางพุทธศาสนาและแนวคิดทางพุทธศาสนาในระดับเบื้องต้นได้อย่างชัดเจน

^{*} หัวหน้าสาขาวิชาภาษาและวัฒนธรรมไทย คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยหัวเฉียวเฉลิมพระเกียรติ

Suffering in Buddhism on “Lakhon Nok” story “Sangthong” and “Kawi”

Patcharin Buranakorn^{๑๐}

Abstract

The study reveals that “Sangthong” and “Kawi” present the Buddhist dharma of suffering, cause of suffering and the way leading to the end of suffering. They show all types of suffering such as physical suffering, mental suffering and both physical and mental suffering at the same time. The causes of the suffering are the separation from the beloved and human act. According to the doctrine of *pratītyasamutpāda*, man make other suffered from *Avidyā*, *Vedanā* and *Upādāna* which cause *Vedanā*, *Saṅskāras* and *Bhava*. These are bad thought and act toward other. The characters that make other suffered stay in the cycle of sufferings of themselves and extend the suffering to others. In the *Lakhon Nok*’s play, the way to the end of suffering is to do with effort, faithfulness and forgiveness.

In summary, both “Sangthong” and “Kawi”, which were assumed the origin of *Paṇḍita Jātaka*, present obviously the Buddhist dharma and present with the technique of fiction for the purpose of reader’s entertainment. At the same time, readers also gain the beneficial information for life. Therefore *Lakhon Nok* is the literature inherits of the *Paṇḍita Jātaka* culture including technique to present Buddhist dharma and primary notion of Buddhism evidently.

^{๑๐} Head of the Department of Thai Language and Culture, Faculty of Liberal Arts, Huachiew Chalermkiet University.

ความสำคัญและความเป็นมาของปัญหา

สังคมไทยเป็นสังคมพุทธศาสนามาตั้งแต่เริ่มตั้งเป็นประเทศ ซึ่งได้รับอิทธิพลของพุทธศาสนาแล้วไม่ต่ำกว่า ๗๐๐ ปี วรรณคดีไทยเป็นผลผลิตของสังคมไทย แต่งขึ้นโดยคนไทยซึ่งอยู่ใต้อิทธิพลของพุทธศาสนา วรรณคดีไทยจึงสะท้อนแนวคิดที่สอดคล้องกับหลักพุทธศาสนาไว้อย่างกลมกลืน วรรณคดีที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อนำเสนอแนวคิดพุทธศาสนาชัดเจนที่สุด คือ วรรณคดีชาดก ซึ่งมีผู้ศึกษาว่าเป็นที่มาของวรรณคดีไทยหลายเรื่อง ซึ่งจะเห็นว่าวรรณคดีไทยหลายเรื่องสอดคล้องแนวคิดพุทธศาสนาไว้อย่างชัดเจน

วรรณคดีชาดกเป็นวรรณคดีที่นำเสนอเรื่องราวของพระโพธิสัตว์ซึ่งเป็นอดีตชาติของพระพุทธเจ้าที่ได้กระทำความดี สังสมบุญบารมีในแต่ละชาติ เพื่อให้อานิสงส์ของบุญบารมีที่กระทำให้บรรลุโพธิญาณเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าต่อไป การนำวรรณคดีชาดกมาดัดแปลงเป็นวรรณคดีบทละครซึ่งมีจุดมุ่งหมายที่ต่างไปจากวรรณคดีชาดก แต่เค้าโครงเรื่องเดิมยังคงอยู่ ตัวละครยังพบอุปสรรคและใช้ความดิ้นรนและความมานะพยายามเพื่อเอาชนะอุปสรรคยังคงมีอยู่ จึงเกิดคำถามขึ้นว่า เมื่อวรรณคดีชาดกซึ่งมีจุดมุ่งหมายเพื่อสั่งสอนผู้อ่าน เพื่อให้ผู้อ่านเห็นตัวอย่างของการทำความดีและการประสบเคราะห์กรรมของตัวละคร มาเปลี่ยนเป็นวรรณคดีบทละครซึ่งมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้ผู้อ่านเกิดความเพลิดเพลินนั้น แนวคิดสำคัญในทางพุทธศาสนาที่อยู่ในเรื่อง ยังคงอยู่เช่นเดิมหรือไม่ บทละครนอกซึ่งมีที่มาจากวรรณคดีชาดก ยังคงสื่อความหมายในทางพุทธศาสนาอยู่หรือไม่ หากยังสื่อสารอยู่ สื่อสารแนวคิดพุทธศาสนาประเด็นใดบ้าง

วรรณคดีบทละครที่มีเรื่องราวที่มาจากวรรณคดีชาดกที่ชัดเจนที่สุดคือ “บทละครนอก” บทละครนอกพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ๒ เรื่อง ได้แก่ สังข์ทอง และควี ซึ่งมีผู้สันนิษฐานว่ามีที่มาจากนิทานในปัญญาชาดก เรื่อง สุวรรณสังข์ชาดก และพหุลาวีชาดก ดังที่อธิบดีกรมศิลปากร^๑ กล่าวถึงตำนานบทละครนอกไว้ว่า

^๑ พุทธเลิศหล้านภาลัย, พระบาทสมเด็จพระ. **บทละครนอก**. (พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพมหานคร : ศิลปบรรณาคาร, ๒๕๔๕), หน้าคำนำ.

“เรื่องละคร ๖ เรื่อง ที่พิมพ์ในสมุดเล่มนี้ เดิมเป็นนิทานในนิบาตชาดกบ้าง นิทานในปัญญาสชาดกบ้าง เป็นนิทานในพื้นที่เมืองมาแต่โบราณบ้าง บางเรื่องเชื่อถือกันว่าเป็นเรื่องจริง ดังเช่นเรื่องสังข์ทอง อันเป็นนิทานในปัญญาสชาดก เรียกว่า สุวัณณสังข์ชาดกนั้น พวกชาวเมืองเหนืออ้างว่า เมื่อหุ่ยยังเป็นเมืองท้าวสามนต์ ยังมีลานศิลาแห่งหนึ่งว่าเป็นสนามกลีของพระสังข์อยู่ไม่ห่างวัดพระมหาธาตุนัก ที่ในวิหารหลวงวัดมหาธาตุ ฝาผนังก็เขียนเรื่องสังข์ทอง เป็นฝีมือช่างครั้งกรุงเก่า ยังปรากฏอยู่จนทุกวันนี้”

บทละครนอกฉบับที่มีชื่อเสียงที่สุดและมีผู้นำมาเล่นมากที่สุดคือ บทละครนอกในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย การศึกษาแนวคิดพุทธศาสนาในบทละครนอกฉบับนี้จึงเป็นเรื่องที่น่าสนใจศึกษาค้นคว้า และเมื่อพิจารณาเรื่องราวในบทละครนอก ๒ เรื่อง คือ สังข์ทอง และควีนัน เป็นเรื่องราวของมนุษย์ที่ยังคงเวียนว่ายในวัฏสงสาร ตัวละครที่เคยเป็นพระโพธิสัตว์ในวรรณคดีชาดกได้กลายเป็นพระเอกของเรื่องในวรรณคดีบทละคร แนวคิดพุทธศาสนาในวรรณคดีบทละครจึงน่าจะเป็นแนวคิดในระดับโลกียะ ที่เป็นระดับเดียวกับผู้อ่าน ไม่ใช่ระดับที่มุ่งไปสู่ความหลุดพ้น และตัวละครในบทละครนอกมักต้องประสบทุกข์จนต้องใช้ความมานะพยายามในการเอาชนะความทุกข์ ผู้เขียนจึงสนใจศึกษาหาเหตุแห่งทุกข์และการหลุดพ้นทุกข์ในระดับโลกียะจากบทละครนอกในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เรื่อง สังข์ทอง และควีนัน

จุดมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า

เพื่อศึกษาทุกข์ เหตุแห่งทุกข์ และทางพ้นทุกข์ตามแนวคิดพุทธศาสนาระดับโลกียะจากบทละครนอกในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เรื่อง สังข์ทอง และควีนัน

คำถามสำคัญของการศึกษาค้นคว้า

บทความนี้มุ่งตอบคำถามว่า เมื่อวรรณคดีชาดกซึ่งมีจุดมุ่งหมายเพื่อสั่งสอนผู้อ่าน ได้รับการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการนำเสนอเป็นวรรณคดีบทละครซึ่งมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้ผู้อ่านเกิดความเพลิดเพลินแล้วนั้น แนวคิดสำคัญในทางพุทธศาสนาที่อยู่ในเรื่อง ยังคงสื่อสารอยู่เช่นเดิมหรือไม่ หากยังสื่อสารอยู่ สื่อสารแนวคิดพุทธศาสนาด้วยกลวิธีใดและประเด็นใดบ้าง

สมมุติฐานของการศึกษาค้นคว้า

บทละครนอกในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เรื่อง สังข์ทอง และคาวิ สืบทอดวิวัฒนาการมาจากการนำเสนอแนวคิดพุทธศาสนาเรื่อง ทุกข์ เหตุแห่งทุกข์ และทางพ้นทุกข์ ระดับโลกียะ ไว้ในเรื่อง

ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า

ศึกษาบทละครนอกในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย จำนวน ๒ เรื่อง ศึกษาเฉพาะตอนที่ปรากฏเป็นบทละครนอกเท่านั้น ได้แก่

๑. สังข์ทอง : ตั้งแต่กำเนิดพระสังข์ ถึงตอนท้าวศรีวิมลตามพระสังข์
๒. คาวิ : ตั้งแต่ท้าวสนั่นราชหานางผมหอม ถึงพระคารีรบกับไวยทัต

ประโยชน์ที่ได้จากการศึกษาค้นคว้า

ชี้ให้เห็นวิวัฒนาการสืบทอดกลวิธีและแนวคิดสำคัญทางพุทธศาสนาจากวรรณคดีชาดกสู่วรรณคดีบทละคร อันเป็นองค์ประกอบสำคัญที่ทำให้เข้าใจสารที่วรรณคดีเรื่องนั้นสื่อมายังผู้อ่านได้ลึกซึ้งขึ้น

คำนิยามศัพท์เฉพาะ

ทุกข์ หมายถึง ความรู้สึกไม่สบายกาย ไม่สบายใจ สภาพที่ทนอยู่ได้ยาก ในบทความนี้มุ่งศึกษาความทุกข์ในอริยสัจ ๔ อันได้แก่ สภาพที่ทนอยู่ได้ยาก เกิดความลำบาก และไม่สามารถจะทนอยู่ได้ทั้งทางกายและทางใจ (พระธรรมปิฎก (ป.อ.

ปยุตฺโต), ๒๕๔๖: ๘๐) ทุกข์ทางกาย คือ สภาพร่างกายที่เกิดความลำบาก ความเจ็บปวด ความไม่สบาย ทุกข์ทางใจ คือ ความรู้สึกทุกข์ระทมใจ ความกลัดกลุ้มใจ ความวิตกกังวล และความคับข้องใจ

โลกิยะ หมายถึง เรื่องราวที่เกี่ยวกับโลก ทางโลก เนืองในโลก เรื่องราวของชาวโลก การดำรงชีวิตของมนุษย์ที่ยังเวียนว่ายตายเกิดในวัฏสงสาร

แนวคิดพุทธศาสนา หมายถึง สาระหรือข้อคิดสำคัญของเรื่องที่ตรงกับหลักธรรมทางพุทธศาสนา นั่นคือผู้แต่งได้นำเอาหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้ามาเสนอไว้ในเรื่อง

ทุกข์ เหตุแห่งทุกข์ และทางพ้นทุกข์ตามแนวคิดพุทธศาสนาระดับโลกิยะในบทละครนอก เรื่อง สังข์ทอง และ คาวี

จากการศึกษาบทละครนอกเรื่อง สังข์ทอง และคาวี นั้น พบว่าชีวิตของตัวละครในเรื่องล้วนแล้วแต่ประสบทุกข์ต่าง ๆ นานา ด้วยเหตุแห่งทุกข์ที่ต่างกันไป แต่ตัวละครเหล่านั้นโดยเฉพาะตัวละครเอก ได้ใช้ความดีและความมานะพยายามของตนจนประสบความสุขได้ในที่สุด แนวคิดเรื่องทุกข์อันเป็นแนวคิดสำคัญทางพุทธศาสนาได้รับการนำเสนอผ่านเรื่องราวของตัวละครในบทละครนอก ดังต่อไปนี้

๑. ทุกข์

คำสอนเรื่องความทุกข์เป็นคำสอนอันสำคัญในพุทธศาสนาเป็นคำสอนที่มุ่งให้มนุษย์เข้าใจในทุกข์ เพื่อหาหนทางในทางดับทุกข์ คำว่า “ทุกข์” มีความสำคัญและมีบทบาทมากในพุทธธรรม มีปรากฏในหลักธรรมสำคัญ ๆ เช่น ไตรลักษณ์ อริยสัจ ปฏิจสมุปบาท

ตัวละครในบทละครนอกเรื่อง สังข์ทอง และคาวีนั้นประสบทุกข์ บ้างเกิดทุกข์ใจ บ้างเกิดทุกข์กาย บ้างเกิดทั้งทุกข์กายและทุกข์ใจ ได้แก่ปัญหาต่าง ๆ ที่ตัวละครประสบที่ทำให้เกิดความไม่สบายกาย ไม่สบายใจ และความวิตกกังวล เป็นภาวะที่ตกอยู่ในการบีบคั้น กดดัน ขัดแย้ง มีความบกพร่อง ขาดแก่นสาร ไม่พึงพอใจ อารมณ์ในจิตคือความโศกเศร้า ภาวะทุกข์ที่มนุษย์ประสบนั้นหากเกิดภาวะความทุกข์

กายไม่ทุกข์ใจ ทุกข์กายและความทุกข์ใจเกิดร่วมกัน แต่แม้ไม่ทุกข์กายก็อาจเกิด ความทุกข์ใจได้ ดังนั้นภาวะในจิตใจจึงเป็นเรื่องสำคัญที่ทำให้มนุษย์รู้สึกเป็นทุกข์

๑.๑ ทุกข์กาย

ภาวะทุกข์กายคือภาวะที่ประสบความยากลำบากในการดำรงอยู่ แต่ไม่ รู้สึกทุกข์ใจ คือไม่ได้รู้สึกเป็นทุกข์กับภาวะยากลำบากของตน ตัวอย่างเรื่อง สังข์ทอง เมื่อนางรจนาและเจ้าเงาะถูกขับออกจากพระราชวังไปอยู่กระท่อมปลายนา ช่วงแรก นางรจนาก็รู้สึกลำบาก ดังคำว่า

“ครั้นถึงกระท่อมทับทิมอยู่ แลดูสมเพชเป็นหนักหนา
ไม่เคยเห็นเช่นนี้แต่เกิดมา ก็ไศกานั่งทรุดอยู่นอกชาน”

(สังข์ทอง : ๑๐๐)

แต่เมื่อปรับตัวได้นางก็ไม่ทุกข์กาย และครองรักอยู่กับพระสังข์ในรูปเงาะ อย่างมีความสุข ดังคำว่า

“เมื่อนั้น รจนาเวยวยอดเสนาหา
นั่งแนบแอบองค์มัสตา จ้านรจนาพาที่ซึ้ง
ที่ทุกข์ร้อนผ่อนผันบรรเทา นงเวยวีย้มเหยห้าวเราะหริก”

(สังข์ทอง : ๑๐๖)

ดังนั้นภาวะทุกข์กายที่มนุษย์ประสบจะจัดไปได้ง่ายหากไม่มีความทุกข์ใจ ร่วมด้วย

๑.๒ ทุกข์กายและทุกข์ใจ

ภาวะการทุกข์กายและทุกข์ใจมักเกิดกับตัวละครฝ่ายดี ซึ่งมีตัวละคร ฝ่ายร้ายเป็นผู้ก่อทุกข์ให้เกิดขึ้น ความทุกข์กายที่ตัวละครประสบคือ ตัวละครเคยมีชีวิต อย่างสุขสบาย แต่ต้องถูกเนรเทศออกจากวังไประหกระเหินในป่า ต้องพบกับศัตรู ที่จ้องเอาชีวิต เช่น ยักษ์ เป็นต้น

เรื่อง สังข์ทอง

มเหสีจันทเทวี เคยมีชีวิตอย่างสุขสบายในพระราชวัง เมื่อคลอดลูกเป็น หอยสังข์ จึงถูกขับออกจากวัง ไปขออาศัยอยู่ในกระท่อมตายาย มีชีวิตเปลี่ยนแปลง ไปจากเดิมนางจึงเกิดความทุกข์กาย รวมกับความทุกข์ใจที่ถูกสามีขับไล่ แต่ต่อมาเมื่อนางปรับตัวเข้ากับความทุกข์กายได้แล้ว ได้พบพระสังข์บุตรของนางที่อยู่ในหอยสังข์ นางก็คลายความทุกข์ใจ แต่แล้วท้าวยศวิมลก็ให้ทหารมาพาพระสังข์ไปจากนาง และยิ่งทุกข์ใจมากขึ้นเมื่อพระสังข์ถูกจับถ่วงน้ำ อาการทุกข์ใจของนางนั้นสาหัสกว่า ความทุกข์กายที่นางประสบในเริ่มแรก ดังความว่า

“นางพุ่มทอดกายสยายเกศ	ชลเนตรแฉวงถึงหลังไหล
พ้อคุณทูนหัวแม่หนักใจ	อัศจรรย์หัวนไหวแต่ในดวง
.....	
แม่ไม่ขอยู่จะสู้ม้วย	จะตายตามไปด้วยพระลูกข้า
ครวญคร่ำทางรำพรรณนา	โคกานั่งนิ่งไม่ตึงกาย”

(สังข์ทอง : ๔๖)

ต่อจากนั้นตลอดทั้งเรื่องนางก็ไม่เคยมีความสุขเลยมีแต่ทุกข์เวทนาในใจที่ต้องพลัดพรากจากลูก ซึ่งแสดงให้เห็นว่าความทุกข์กายที่มนุษย์ประสบนั้น สามารถผ่อนไปหมดไปได้โดยง่าย แต่ความทุกข์ใจนั้นคงอยู่ในใจอย่างยากที่จะจัดไปได้โดยง่าย เนื่องจากมนุษย์มีความผูกพันรัก อันเป็นเหตุให้ทุกข์จากรักและผูกพันในรักที่ตนมี

ความทุกข์กายที่เกิดร่วมกับความทุกข์ใจจึงเป็นทุกข์ที่หนักหนาสาหัสที่มนุษย์ต้องเผชิญด้วยจิตใจที่กล้าหาญเพื่อให้ผ่านพ้นไปได้

๑.๓ ทุกข์ใจ

แม้ตัวละครจะได้ประสบกับความยากลำบากทางกาย ตัวละครมีชีวิต และความเป็นอยู่อย่างสุขสบาย แต่ตัวละครที่ประสบทุกข์ที่ดูเหมือนจะหนักหนาสาหัส กว่าความทุกข์ทางกาย นั่นคือ ความทุกข์ทางใจ ซึ่งเป็นความทุกข์ที่ถูกผู้อื่นทำให้ทุกข์ และทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะจิตใจตนเอง ซึ่งจะแยกวิเคราะห์เป็นตัวละครฝ่ายดีและฝ่ายร้าย ดังนี้

๑.๓.๑ ความทุกข์ใจของตัวละครฝ่ายดี

ตัวละครฝ่ายดีมักประสบความทุกข์ใจจากการที่ถูกตัวละครฝ่ายร้ายกระทำการกลั่นแกล้ง ตัวอย่างเรื่อง สังข์ทอง ท้าวยศวิมล ประสบความทุกข์ใจจากการที่พระองค์เชื่อคำโกหกของโหรที่รับค่าจ้างมาจากนางจันทาให้ทำนายว่า นางจันท์เหวี่ยงลูกเป็นหอยสังข์จะทำให้บ้านเมืองวิบัติต้องขับออกไปนอกเมือง พระองค์เชื่อโดยไม่ใช้สติพิจารณาไตร่ตรอง ทำให้เกิดความทุกข์ใจแก่ผู้อื่น และตัวพระองค์เอง ดังความว่า

“ครั้นถึงจึงถึงพระองค์ลง ไถ่กรรมเราทำไว้ปางใด	บอกพลาทางทรงกันแสงให้ จะไกลกันไปแล้วนะแก้วตา
.....	
อยู่ไปจะได้แค้นเคือง พี่จะขาดใจม้วยด้วยเทวี แสนสงสารนักด้วยรักใคร่ อยู่อยู่ดีดีเจ้าพี่เอ๋ย	บ้านเมืองจะยับต้องขับหนี ไม่มีความผิดสักนิดเดียว จะจากกันฉันใดได้เฉยเฉย ไม่รู้ตัวเลยจะจากกัน” (สังข์ทอง : ๑๕)

ท้าวยศวิมลนั้น ต้องประสบทุกข์เนื่องจากการไม่ใช้สติพิจารณาเหตุที่เกิดขึ้นและไม่ใช้สติไตร่ตรองว่าการเนรเทศนางนั้นสมควรหรือไม่ ตนเองจึงต้องทุกข์ใจที่เห็นคนรักต้องพลัดพรากจากตนและจากบ้านเมืองไป นับแต่วันที่ขับนางจันท์เหวี่ยงไป พระองค์ก็ไม่เคยสุขใจเฝ้าแต่คิดถึงนางและลูก ความสุขสบายในวังและการปรนนิบัติของนางจันทาก็ไม่ช่วยให้คลายทุกข์ใจไปได้

ความทุกข์ใจที่มนุษย์ประสบแม้จะสุขกาย แต่จะเห็นได้ว่าความสุขกายมิได้ช่วยให้ความทุกข์ใจคลายไป เช่นที่เมื่อทุกข์กาย แต่ไม่ทุกข์ใจ ความสุขใจช่วยให้ความทุกข์กายคลายไปได้ แต่ความทุกข์ใจนั้นความสุขใด ๆ ก็ช่วยให้ทุกข์คลายไปไม่ค่อยได้

๑.๓.๒ ความทุกข์ใจของตัวละครฝ่ายร้าย

ตัวละครฝ่ายร้ายมักประสบความทุกข์จากจิตใจด้านร้ายของตนเอง ที่ถูกครอบงำด้วยกิเลส ตัณหา จนเกิด อวิชชา (จะกล่าวรายละเอียดในการวิเคราะห์ ข้อ ๒ เหตุแห่งทุกข์) ตัวละครฝ่ายร้ายจึงทุกข์ใจ และแปรความทุกข์ใจของตนเป็นการกระทำที่ไม่ดีต่อผู้อื่น จนความทุกข์แผ่ขยายออกไปยังผู้อื่นอีกมากมาย และตนเองก็ยังคงทุกข์ใจต่อเนื่องไม่รู้จบ ตัวละครบางตัวได้ชัยชนะจากการทำร้ายผู้อื่น แต่ก็สุขใจอยู่ไม่นาน เพราะมีความชั่วร้ายอยู่ในตัวจึงถูกรกรรมของตนลงโทษให้ต้องทุกข์ใจในตอนที่

ตัวอย่างเรื่อง คาวี ท้าวสันนุราช หลงใหลผมหอมของนางจันท์สุดา จึงเกิดความทุกข์ใจใครจะได้นางมาเป็นเมีย ยายเฒ่าทศประสาธนาสาไปพานางมา ยายเฒ่าวางแผนเผาพระขรรค์คาวีจนคาวีตาย ลักพานางจันท์สุดามาให้ท้าวสันนุราช ท้าวสันนุราชทำอะไร นางจันท์สุดาก็ไม่ตกลงปลงใจด้วยท้าวสันนุราช จึงทุกข์ใจมาก หาทางเอาชนะนางทุกวิถีทาง จนคิดทำเสน่ห์ ดังความว่า

“พระกอดเข้าเจ้าจุกทุกข์ร้อน	นั่งนอนไม่หลับกระสับกระส่าย
คิดถึงนางเยาวศร่ำเสียดาย	มุ่งหมายจะชมไม่สมคะเน
จำจะคิดแยบคายสายสน	หาหมอรู้เวทมนตร์ทำเสน่ห์
แก้ไขใช้ทางอุปเท่ห์	มิได้ด้วยเสน่ห์เอาด้วยกล”

(คาวี : ๔๑๔)

หลังจากทำเสน่ห์แล้วนางก็ยังไม่สนใจ ก็ยิ่งทุกข์ใจมากขึ้นจนถูกหลวิชัยซึ่งปลอมเป็นดาบสหลอกให้ท้าวสันนุราชชุบตัวในกองไฟ จนตายในกองไฟ

ความทุกข์ใจของท้าวสันนุราชนั้นเกิดจากจิตใจที่มักมากในกามตัณหาของพระองค์ ทั้งที่ตนก็อายุมากแล้วแต่ก็ยังติดกิเลสไม่ได้ ความทุกข์ใจของพระองค์ส่งผลให้คิดลักพานางจนก่อทุกข์แก่คาวีและนางจันท์สุดา เมื่อได้นางจันท์สุดามาแล้วทุกข์นั้นก็ไม่หายไป จึงคิดหาทางขจัดทุกข์ในทางที่ผิดมากขึ้นเรื่อย ๆ จนต้องพบกับความตายในที่สุด

ตัวอย่างเรื่อง สังข์ทอง นางจันทา สนมของท้าวยศวิมลมีความทุกข์ใจด้วย มีจิตอิจฉาริษยา นางจันทเทวีเมียของท้าวยศวิมล ว่าจ้างให้ไพร่ทำนายนางจันทเทวีคลอดลูกเป็นหอยสังข์นั้นเป็นกาลที่ต้องขับไล่นางไป เมื่อนางจันทเทวีถูกขับไล่ไปแล้วนางก็ไม่หายทุกข์ใจ เนื่องจากท้าวยศวิมลยังไม่คลายรักจากนางจันทเทวี และนางอยากได้ตำแหน่งเมียซึ่งท้าวยศวิมลไม่แต่งตั้ง ดังความว่า

“เมื่อนั้น	จันทาตัวเชียวจะเป็นใหญ่
ยังไม่เหมือนจิตที่คิดไว้	มุ่งมาดหมายใจอยู่ไปมา
จึงเรียกลูกเข้าในท้อง	ปรองดองตรองตรึกปรักษา
จะคิดฉันทใดโฉนนา	ให้ข้าสมจิตที่คิดปอง
ลอยเมฆเป็นเอกมเหสี	อย่าให้ใครมีเสมอสอง
พระฤาษายไม่วายตรึกตรอง	เศร้าหมองคะนึ่งคิดถึงเมีย”

(สังข์ทอง : ๒๖)

เมื่อนางไม่ได้ตั้งปรารถนา นางจึงทุกข์มากขึ้นและริษยามากขึ้นจนคิดทำร้าย นางจันทเทวีและพระสังข์มากขึ้นไปอีก พร้อมกับการทำเสน่ห์ให้ท้าวยศวิมลหลงรักนาง จนสั่งให้นำพระสังข์ไปถ่วงน้ำ ทุกข์ที่นางจันทายึดติดในตัณหา และความโลภทำให้นางขาดเมตตาต่อผู้อื่น ทำให้ทุกข์นั้นขยายตัวไปสู่ นางจันทเทวี และพระสังข์มากยิ่งขึ้น เมื่อนางกำจัดทุกคนไปแล้วนางก็ยังประสบทุกข์อยู่เช่นเดิม จนกระทั่งเมื่อพระสังข์โตขึ้นได้ครองเมืองของท้าวสามนต์ พระอินทร์มาบอกให้ท้าวยศวิมลไปรับลูกกลับมาเมือง นางจันทาก็ยิ่งทุกข์มากขึ้น และใช้เล่ห์กลจะไม่ให้ท้าวยศวิมลไป จนพระองค์โกรธและไล่ต้อนางคราวนี้นางยิ่งทุกข์ใจและทุกข์กายร่วมด้วย ดังความว่า

“เมื่อนั้น	นางจันทาเศร้าสร้อยละห้อยไห้
เจ็บปวดยับย้อยด้วยรอยไม้	น้ำตาไหลเป็นคราบอาบแก้มคาง
ความกลัวตัวสั่นงันงก	พลัดตกอัมรินทร์ถึงชั้นล่าง
ลุกขึ้นเดินดวนครวญคราง	กลับมาตำหนักนางทันใด”

(สังข์ทอง : ๑๙๐ - ๑๙๑)

ความทุกข์ใจของตัวละครฝ่ายร้ายมักเกิดจากจิตใจที่ถูกต้อนหา และกิเลสเข้าครอบงำจนแปรเปลี่ยนทุกข์นั้นเป็นการทำร้ายผู้อื่น แต่ในที่สุดตนเองก็ยิ่งทุกข์หนักมากขึ้นจนต้องรับผลเป็นความทุกข์ใจที่มากยิ่งขึ้น ความทุกข์ใจของตัวละครฝ่ายร้ายนั้นนอกจากสอดคล้องกับคำสอนเรื่องทุกข์ในพุทธศาสนายังสอดคล้องกับแนวคิดเรื่องกรรมด้วย เพราะว่าหากมนุษย์กระทำความชั่วย่อมได้รับกรรมดีหรือผลดีตอบแทน แต่หากมนุษย์ทำความชั่วย่อมได้รับกรรมชั่วหรือผลชั่วตอบแทน ดังที่ตัวละครฝ่ายร้ายในบทละครนอกเรื่องสังข์ทอง และควาได้ประสบ

๒. เหตุแห่งทุกข์

๒.๑ การพลัดพรากจากกัน

เหตุแห่งทุกข์ในทางพุทธศาสนามักกล่าวไว้เป็น ๓ ประการหลักที่ทำให้รู้สึกเป็นทุกข์คือ

๑. พลัดพรากจากสิ่งที่รัก	จึงเป็นทุกข์
๒. ประสบกับสิ่งอันไม่เป็นที่รัก	จึงเป็นทุกข์
๓. บรรณาสิ่งใดแล้วไม่สมปรารถนา	จึงเป็นทุกข์

เหตุแห่งทุกข์ของตัวละครในบทละครนอกนั้น มีเหตุแห่งทุกข์ประการหนึ่งมาจาก การพลัดพรากจากสิ่งที่รัก จึงเป็นทุกข์

เรื่อง สังข์ทอง

- ท้าวศรีวิมลขับไล่นางจันท์เทวีและหอยสังข์ออกจากเมืองจึงต้องพลัดพรากจากกัน ทำให้เกิดความทุกข์ขึ้นแก่ผู้ที่ต้องพลัดพรากทั้งหมด
- พระสังข์ถูกถ่วงน้ำทำให้ต้องพลัดพรากจากแม่ ทั้งคู่จึงทุกข์โศกอย่างมากมาย
- พระสังข์หนีจากนางพันธุรัตน์เมื่อรู้ว่าเป็นยักษ์ นางพันธุรัตน์จึงทุกข์โศกจากการพลัดพรากในครั้งนี้จนตรอมใจตาย

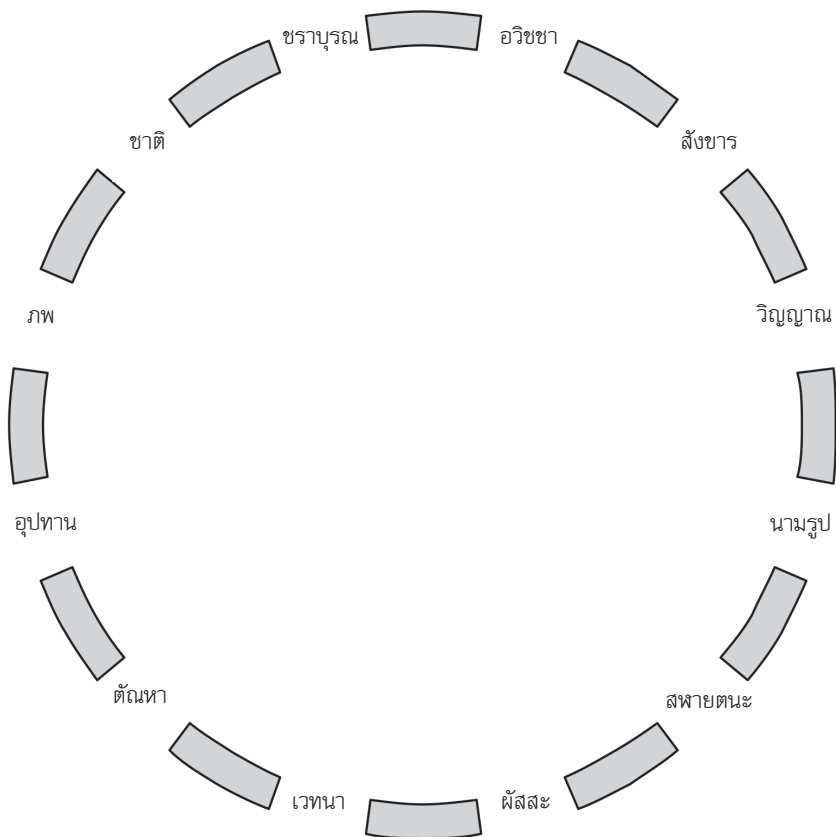
เรื่อง คาวี

- คาวีพลัดพรากจากนางจันท์สุดาเพราะแผนการของยายเฒ่าหัดประสาธ การพลัดพรากจากกันในครั้งนี้ทำให้ทั้งสองทุกข์โศกมาก

การพลัดพรากจากรักทั้งหมดนี้เกิดขึ้นเพราะมนุษย์นั้นรักและผูกพันต่อกัน เมื่อสิ่งที่ตนรักพลัดพรากจากไป รักและผูกพันที่มีจึงก่อความทุกข์ขึ้นในจิตใจ

๒.๒ การกระทำของมนุษย์

การกระทำของมนุษย์ในที่นี้หมายถึงการกระทำของตัวละครฝ่ายร้ายที่เริ่มต้นจากทุกข์ในใจตน ทุกข์นั้นถูกแปรเป็นการกระทำที่ทำร้ายผู้อื่น จนทุกข์นั้นขยายตัวไปสู่ตัวละครตัวอื่น ด้วยเหตุและปัจจัยจาก**อริยา** คือความหลงผิดในสิ่งที่ตนยึดมั่นถือมั่นว่าถูกต้อง ทุกข์ที่เกิดจากการกระทำของมนุษย์เกิดขึ้นเป็นวงจรต่อเนื่องสัมพันธ์กันตามหลักปฏิจสมุปปาตในทางพุทธศาสนา พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) กล่าวถึงหลักปฏิจสมุปปาตไว้ในพุทธธรรม (ฉบับเดิม) (๒๕๕๔ : ๘๙-๑๓๓) สรุปความได้ว่า **“ปฏิจสมุปปาตมีความมุ่งหมายเพื่อแสดงการเกิด-ดับของทุกข์ แสดงให้เห็นอาการที่สิ่งทั้งหลายสัมพันธ์กันเป็นเหตุปัจจัยต่อกันอย่างเป็นกระแส ซึ่งมีองค์ประกอบ ๑๒ ประการ ที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องสัมพันธ์กัน หมุนเวียนเป็นวงจร**

องค์ประกอบทั้ง ๑๒ ประการในปฏิสสมุปบาทนี้ หมุนเวียนเป็นวัฏฏะหรือ วงจร ไม่มีจุดเริ่มต้น ไม่มีจุดจบ ไม่มีเบื้องต้นเบื้องปลาย

ความหมายอย่างง่ายขององค์ประกอบทั้ง ๑๒ ประการ มีดังต่อไปนี้

๑. อวิชชา = ความไม่รู้ไม่เห็นตามความเป็นจริง ความไม่รู้เท่าทันตามสภาวะ ความหลงผิดว่ามีตัวตน ความไม่รู้ที่แฝงอยู่กับความเชื่อถือต่าง ๆ ภาวะขาดปัญญา

๒. สังขาร = เจตจำนง คิดปรุงแต่งวิธีการ และการกระทำ การแสดง เจตนาออกเป็นการกระทำ

๓. วิญญาณ = การรู้ต่ออารมณ์ต่าง ๆ คือ เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น รู้รส รู้ สัมผัสกาย รู้ต่ออารมณ์ที่มีใจ

๔. นามรูป = ความมีอยู่ของรูปธรรมและนามธรรมในความรับรู้ของบุคคล
ส่วนต่าง ๆ ของร่างกายและจิตใจที่เจริญหรือเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพจิต

๕. สฬาทนะ = ภาวะที่อายตนะที่เกี่ยวข้องกับปฏิบัติหน้าที่โดยสอดคล้องกับ
สถานการณ์นั้น ๆ

๖. ผัสสะ = การเชื่อมต่อกับโลกภายนอก การรับรู้อารมณ์หรือ
ประสบการณ์ต่าง ๆ

๗. เวทนา = ความรู้สึกสุขสบาย ถูกใจ หรือทุกข์ ไม่สบาย หรือเฉย ๆ ไม่
สุขไม่ทุกข์

๘. ตัณหา = ความอยากให้ตัวตนที่หลงว่าฉันนั้นได้ เป็น หรือไม่เป็นต่าง ๆ
อยากได้ อยากเอา อยากเป็น

๙. อุปาทาน = ความยึดถือผูกตัวตนในความหลงผิดนั้นไว้กับสิ่งต่าง ๆ
ความยึดติดถือมั่นในเวทนาที่ชอบหรือชัง การเกิดค่าถือความสำคัญของภาวะและสิ่ง
ต่าง ๆ ในแนวทางที่เสริมหรือสนองตัณหาของตน

๑๐. ภพ = เจตจำนงที่จะกระทำการเพื่อให้ได้มาและให้เป็นไปตามความยึด
มั่นถือมั่นนั้นแสดงออกเพื่อสนองตัณหาและอุปาทาน

๑๑. ขาติ = การเกิดความตระหนักในตัวตนว่าอยู่หรือไม่ได้อยู่ในภาวะชีวิต
นั้น ๆ มีหรือไม่ได้มี เป็นหรือไม่ได้เป็นอย่างนั้น ๆ

๑๒. ขรา-มรณะ = ความเสื่อมโทรม และแตกดับ แห่งกระบวนการของชีวิต
นั้น

คำสรุปของปฏิจจสมุปบาทคือ กองทุกข์ทั้งปวงจึงเกิดมีด้วยอาการในองค์
ประกอบ ๑๒ ประการดังกล่าวย่างต้นนั่นเอง

เมื่อนำหลักปฏิจจสมุปบาทมาพิจารณาตัวละครในเรื่องบทธนาคะ พบว่า
ตัวละครประสบทุกข์ด้วยเหตุและปัจจัยที่สัมพันธ์กัน อีกทั้งทุกข์ที่ตัวละครแต่ละตัว
ประสบยังเป็นเหตุและปัจจัยที่ขยายทุกข์ไปสู่ตัวละครตัวอื่นในเรื่องด้วย หากแต่การ
นำหลักปฏิจจสมุปบาทไปใช้ในการวิเคราะห์นี้อาจไม่ได้นำไปใช้ครบทั้ง ๑๒ ประการ
ขึ้นอยู่กับลักษณะพฤติกรรมและเหตุปัจจัยพฤติกรรมที่มีลักษณะเด่นซึ่งสอดคล้องกับ
หลักปฏิจจสมุปบาท ดังรายละเอียดต่อไปนี้

เรื่อง สังข์ทอง

นางจันทา ผู้เป็นต้นเหตุแห่งทุกข์ อันเนื่องมาจาก อริวิชา ความที่ไม่รับรู้ความจริงตามที่เป็นจริง และหลงผิดว่าสิ่งที่ยึดถือนั้นมีตัวตน นางจันทาอิจฉาริษยาที่ท้าวยศวิมลรักมเหสีจันทเทวี และอิจฉาที่นางจะมีโอรสเป็นพระกุมารที่จะได้ครองเมืองต่อไป นางไม่ได้มีตำแหน่งมเหสี นางไม่ยอมรับความจริงในข้อนี้ หลงผิดว่านางสามารถเปลี่ยนแปลงความจริงให้นางจันทเทวีไม่มีลูกเป็นโอรสได้ และหลงผิดว่าตำแหน่งมเหสีนั้นอาจเป็นของนางได้

อริวิชา จึงก่อให้เกิด **ตัณหา** คือต้องการกำจัดนางจันทเทวีไปจากพระราชวังอยากได้ตำแหน่งมเหสี

ตัณหา จึงก่อให้เกิด **อุปาทาน** ยึดถือผูกใจกับความอิจฉาริษยานางจันทเทวีและพระโอรส

อุปาทาน จึงก่อให้เกิด **เวทนา** คือความรู้สึกเป็นทุกข์ ไม่สบายกายไม่สบายใจ นางจันทานั้นมีแต่ความทุกข์กายทุกข์ใจในขณะที่มีจิตริษยา

เวทนา จึงก่อให้เกิด **สังขาร** และ **ภพ** คือคิดกระทำเพื่อให้ความทุกข์หายไป แต่เป็นการกระทำที่มีเบื่องต้นมาจากอริวิชา การกระทำนั้นจึงส่งผลให้เกิดทุกข์สืบเนื่องและขยายตัวต่อไป

นางจันทาคิดอิจฉาริษยานางจันทเทวีและพระโอรส เมื่อนางจันทาคลอดลูกเป็นหอยสังข์นางจึงจ้างไพร่ให้ทำนายว่าเหตุการณ์ครั้งนี้เป็นกาลอะไรจะทำให้บ้านเมืองเดือดร้อน ต้องขับนางออกจากเมือง ต่อมาเมื่อนางไม่ได้ตำแหน่งมเหสีนางก็ทำเสน่ห์ยุงให้ท้าวยศวิมลถ่วงน้ำพระสังข์

การกระทำของนางจันทาเป็นการกระทำที่มีอริชาครอบงำ ทำให้ขาดสติพิจารณาไตร่ตรองว่าการกระทำของตนจะก่อความทุกข์แก่ใครบ้าง เป็นการกระทำที่ขาดความเมตตาต่อผู้อื่นอย่างยิ่งที่สุด โดยเฉพาะคนที่ตนคิดทำร้ายนั้นเป็นเด็กที่ยังไม่รู้ประสา การกระทำของนางทำให้ท้าวยศวิมลต้องพลัดพราวจากนางจันทเทวีและพระโอรส ทำให้นางจันทเทวีต้องพลัดพราวจากพระสังข์ และสุดท้ายการกระทำของนางก็ไม่อาจสร้างสุขให้แก่นางได้ นางต้องประสบทุกข์จากการกระทำของตนในที่สุด

ต้นเหตุที่เกิดจากอวิชชาของนางจันทานั้น เป็นตัวคอยบังคับบัญชาพฤติกรรมทั้งหลายของนางจันทาให้เป็นไปตามอำนาจของมัน หล่อหลอมบุคลิกภาพและมีบทบาทสำคัญในการชี้ชะตากรรมของตน เป็นเหตุที่มาแห่งทุกข์ของนางจันทา และขยายตัวออกไปสร้างความทุกข์แก่ผู้อื่น คือท้าววยศวิมล นางจันทเทวี พระสังข์ ผู้ต้องรับทุกข์จากความยึดมั่นในสิ่งที่ไม่เป็นตัวตน และไม่มีอยู่จริง แต่ไปเข้าใจว่ามันมีอยู่จริงของนางจันทา

ท้าวสามนต์ ผู้เป็นต้นเหตุแห่งทุกข์ อันเนื่องมาจาก อวิชชา ความไม่รับรู้ความจริงตามที่เป็นจริง และหลงผิดว่าสิ่งที่ยึดถือนั้นมีตัวตน ท้าวสามนต์ยึดติดอยู่กับรูปลักษณ์ภายนอกที่สวยงามและคู่มือของมนุษย์ เมื่อนางรจนาเลือกเจ้าเงาะที่รูปร่างอัปลักษณ์มาเป็นคู่จึงเกิดความอับอายจากความหลงผิดของตน

อวิชชา จึงก่อให้เกิด **ตัณหา** คือต้องการกำจัดเจ้าเงาะอันเป็นตัวแทนความอัปลักษณ์ให้พ้นไปจากชีวิตตน

ตัณหา จึงก่อให้เกิด **อุปาทาน** ยึดถือผูกใจกับความสวยงามของรูปลักษณ์ของมนุษย์

อุปาทาน จึงก่อให้เกิด **เวทนา** คือความรู้สึกเป็นทุกข์ ไม่สบายกายไม่สบายใจ ท้าวสามนต์รู้สึกอับอายที่มีลูกเขยรูปร่างอัปลักษณ์

เวทนา จึงก่อให้เกิด **สังขาร** และ **ภพ** คือคิดกระทำให้เพื่อความทุกข์หายไ้ แต่เป็นการกระทำที่มีเบื้องต้นมาจากอวิชชา การกระทำนั้นจึงส่งผลให้เกิดทุกข์สืบเนื่องและขยายตัวต่อไป

ท้าวสามนต์คิดกำจัดเจ้าเงาะในเบื้องต้นด้วยการให้ไปอยู่กระท่อมปลายนา ทำให้นางรจนาได้รับความทุกข์กายทุกข์ใจในเบื้องต้น ต่อมาคิดแผนให้ลูกเขยทั้งหมดไปหาเนื้อหาปลา หากหาไม่ได้จะประหารชีวิต ทำให้นางรจนาทุกข์ใจด้วยความวิตกกังวลว่าเจ้าเงาะจะถูกประหาร ซึ่งการกระทำดังกล่าวก็ไม่ได้สำเร็จตามที่ตนต้องการ เป็นการกระทำที่ขาดสติพิจารณาไตร่ตรองว่าได้ส่งผลให้ลูกสาวของตนคือนางรจนาต้องทุกข์ใจหรือไม่ เป็นการยึดทุกข์ของตนเองที่ต้องอับอายขายหน้าเป็นใหญ่กว่าทุกข์ของผู้อื่น

เรื่อง คาวี

ท้าวสนนุราช ผู้เป็นต้นเหตุแห่งทุกข์ อันเนื่องมาจาก **อวิชชา** ความที่ไม่รับรู้ความจริงตามที่เป็นจริง และหลงผิดว่าสิ่งที่ยึดถือนั้นมีตัวตน ท้าวสนนุราชหลงรักนางจันท์สุดา โดยไม่ยอมรับความจริงว่าตนนั้นแก่มาแล้ว และนางจันท์สุดาก็มีสามีแล้ว อีกทั้งนางไม่ได้รักท้าวสนนุราชเลย

อวิชชา จึงก่อให้เกิด **ตัณหา** คือต้องการได้ตัวนางมา ซึ่งจัดเป็น กามตัณหา คือความอยากได้สิ่งสำหรับสนองความต้องการทางประสาททั้ง ๕

ตัณหา จึงก่อให้เกิด **อุปาทาน** ยึดถือผูกใจกับการรักษางานและต้องการได้ตัวนางจันท์สุดามา **อุปาทาน** จึงก่อให้เกิด **เวทนา** คือความรู้สึกเป็นทุกข์ ไม่สบายกาย ไม่สบายใจทุกข์อยู่กับการผูกใจยึดติดอยู่กับการหลงรักนางจันท์สุดาและไม่ยอมรับความจริงเกี่ยวกับจันท์สุดา

เวทนา จึงก่อให้เกิด **สังขาร** และ **ภพ** คือคิดกระทำเพื่อความทุกข์หายไ้ แต่เป็นการกระทำที่มีเบื้องต้นมาจากอวิชชา การกระทำนั้นจึงส่งผลให้เกิดทุกข์สืบเนื่องและขยายตัวต่อไป ท้าวสนนุราชให้ยายเฒ่าหัดประสาธไปวางแผนลวงพานางจันท์สุดามา ยายเฒ่าวางแผนเฝ้าพระขรรค์ของคาวีสามีนางจันท์สุดา จนคาวีตาย และพานางจันท์สุดามาให้ท้าวสนนุราช ซึ่งทำอย่างไรนางจันท์สุดาก็ไม่มีใจให้และไม่ยอมเป็นเมียง่าย ๆ ท้าวสนนุราชทำเสน่ห์ก็ไม่ได้ผล ในที่สุดก็ถูกหลอขยที่ปลอมตัวเป็นดาบสหลอกให้ขุบตัวในกองไฟจนตาย การกระทำของท้าวสนนุราชที่มีอวิชชา ตัณหา และอุปาทานเป็นตัวนำนอกจากขยายผลทุกข์ไปสู่คาวีและนางจันท์สุดาแล้ว ทุกข์นั้นได้ย้อนกลับมาหาตนจนตายในที่สุด

ตัวละครที่ยกตัวอย่างมาทั้งหมดนี้ว่ายเวียนอยู่ในวงจรปฏิจสนูปบาท อันมีเหตุแห่งทุกข์จากเรื่องเดียวกันคือ อวิชชา หรือความหลงผิดจนเกิด ตัณหา อุปาทาน อันเป็นต้นเหตุแห่งทุกข์จนเกิด สังขาร และภพ อันเป็นการกระทำที่ไม่ใช้สติและปัญญาในการแก้ไขปัญหาแห่งทุกข์อย่างถูกต้องเหมาะสม ทุกข์ที่ประสบจึงทบทวีทั้งแก่ตนเอง และโยงโยไปสู่ชีวิตผู้อื่นจนเกิดเป็นทุกข์ขึ้น ซึ่งเท่ากับเป็นกรรมอันเกิดจากการกระทำที่มีต้นเหตุจากอวิชชา วงจรแห่งทุกข์จึงหมุนวนอยู่รอบ ๆ ชีวิตตัวละครเฉกเช่นเดียวกับมนุษย์

จากในเรื่อง หากตัวละครเพียงแค่มิเมตตาต่อกัน ไม่หลงยึดติดกับสิ่งที่ไม่มียุ่จริง ใช้สติไตร่ตรองจนเกิดปัญญาในการแก้ไขปัญหาที่ถูกทำนองคลองธรรมทุกข์คงไม่เกิดหนนวนเป็นวงจรออย่างไม่สิ้นสุดเป็นแน่ ดังนั้นเมื่ออธิบายเหตุแห่งทุกข์ของตัวละครในบทละครนอกด้วยหลักปฏิจสมุปบาท ทำให้เราเห็นความทุกข์ในทุกชีวิตว่ามีเหตุปัจจัยเดียวกัน ในขณะที่เดียวกันหากไม่ต้องการทุกข์เช่นที่ตัวละครประสบ จึงควรพิจารณาเหตุปัจจัยเหล่านั้นอย่างรู้เท่าทันเพื่อขจัดทุกข์ไปจากชีวิตด้วยหนทางที่ถูกต้อง บทละครนอก ๒ เรื่องนี้ จึงมีคุณค่าในฐานะเป็นแนวทางหนึ่งในการชี้ทางขจัดทุกข์แก่ชีวิตนั่นเอง

๓. หนทางพ้นทุกข์

หลักอริยสัจ ๔ ที่กล่าวถึง การดับทุกข์ไว้ในหลัก นิโรธ และมรรค ว่า

นิโรธ แปลว่า ความดับทุกข์ ได้แก่ ภาวะที่กำจัดตัณหาได้ ไม่กระวนกระวายเบื่อหน่าย หวาดกลัว ไม่รู้สึกคับข้องหรือติดขัดอย่างใด รู้สึกหลุดพ้นเป็นอิสระ ประสบความสุขสงบขั้นสูง หรือ นิพพาน เปรียบเสมือนหายจากโรค

มรรค แปลว่า ทางที่นำไปสู่ความดับทุกข์ มรรคนี้มีองค์ ๘ ประการ ที่เรียกว่า ทางอันประเสริฐ หรือเรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา เพราะเป็นทางสายกลางเปรียบเสมือนเป็นยารักษาโรค

(พระเทพเวที : ๘๙๗)

บทละครนอก เรื่อง สังข์ทอง และคารี มิได้นำเสนอหลักการดับทุกข์ที่ตรงกับหลักอริยสัจ ๔ ที่ว่าด้วยนิโรธ และมรรค ดังที่ให้ความหมายไว้ข้างต้น เนื่องจากวรรณคดีเรื่องนี้นำเสนอเรื่องราวของมนุษย์ที่เวียนว่ายอยู่ในวัฏสงสาร ทางแห่งความดับทุกข์ที่ผู้แต่งนำเสนอจึงมิใช่ทางไปสู่ความหลุดพ้นอันเป็นอิสระที่พุทธศาสนาได้กล่าวไว้ แต่วริได้นำหลักการนี้ไปประยุกต์ให้สอดคล้องกับลักษณะการดำเนินชีวิตของตัวละคร ด้วยการให้ตัวละครกระทำความดีต่าง ๆ เช่น ใช้ความอดมานะพยายาม ใช้ความซื่อสัตย์ เป็นต้น เพื่อเอาชนะความทุกข์ และพ้นไปจากทุกข์ได้ในที่สุด

๓.๑ การพ้นทุกข์ด้วยความมานะพยายาม

การที่ตัวละครต้องประสบทุกข์ทำให้พลัดพรากจากกันได้เปิดโอกาสให้ตัวละครได้แสดงความมานะพยายามในการต่อสู้กับอุปสรรคที่เข้ามาในชีวิตเพื่อพิสูจน์ความมุ่งมั่น และมั่นคงในจิตใจที่ไม่ย่อท้อต่อความทุกข์ทั้งปวง ไม่ว่าจะเป็นความมุ่งมั่นที่จะกระทำดีเพื่อเอาชนะศัตรูด้วยหนทางสันติ การออกติดตามหานางอันเป็นที่รักให้ได้กลับมาครองคู่ ดังตัวอย่าง

เรื่อง คาวี

เมื่อหลวิชัยช่วยเหลือนางคาวีให้รอดพ้นจากความตายแล้ว ทั้งสองก็เดินทางออกตามหานางจันท์สุดา ด้วยความมานะพยายาม และด้วยความมุ่งมั่นในรักที่คาวีมีต่อนางจันท์สุดา จนได้พบนาง และครองรักกันในที่สุด

ตัวอย่างเรื่องนี้แสดงให้เห็นความมั่นคงในความรักและความกล้าหาญที่จะเผชิญอุปสรรคเพื่อความสำเร็จในการติดตามหานางอันเป็นที่รัก ยังแสดงให้เห็นความเชื่อและศรัทธาในคุณธรรม ความดีงาม อันจะส่งผลให้ความดีงามนั้นตอบแทนมาสู่ตนด้วย

ดังนั้น บทละครนอก เรื่อง คาวี นี้จึงนำเสนอหนทางการหลุดพ้นไปจากทุกข์ ด้วยการให้มนุษย์นั้นใช้ความมุ่งมั่นในสิ่งที่ตนจะทำ ใช้ความอดทนมานะพยายามเอาชนะอุปสรรคต่าง ๆ

๓.๒ การพ้นทุกข์ด้วยความซื่อสัตย์

ความซื่อสัตย์เป็นคุณธรรมอันสำคัญประการหนึ่งที่มนุษย์พึงมีไว้สำหรับตน ในบทละครนอก ตัวละครฝ่ายดีเป็นตัวละครที่มีคุณธรรมหลายประการคุณธรรมที่โดดเด่นและช่วยให้รอดพ้นอุปสรรคมาได้คือ คุณธรรมความซื่อสัตย์ ดังตัวอย่าง

เรื่อง คาวี

นางจันท์สุดา ถูกยายเฒ่าทัดประสาทมามาให้ท้าวสันนุราช ในขณะที่นางคิดว่าคาวีตายแล้ว แต่ด้วยความซื่อสัตย์ที่นางมีต่อสามีนางจึงไม่ยินยอมเป็นเมียท้าว

สันนุราช และไม่ว่าท้าวสันนุราชจะกระทำด้วยวิธีใดก็ตามอันตรายนางไม่ได้ แม้แต่ให้หมอมาทาเสน่ห์ นางก็ยังไม่หลงใหลในเสน่ห์นั้นเป็นเพราะความซื่อสัตย์และมั่นคงของนางที่มีต่อคารี และในที่สุดนางก็เอาชนะอุปสรรคจนพบคารีและได้ครองรักกันในที่สุด

แนวทางหนึ่งในการพันทุกข์ที่บทละครนอก เรื่อง สังข์ทอง และคารี ได้นำเสนอคือการมีคุณธรรมความซื่อสัตย์ ซึ่งเป็นคุณธรรมที่ทำให้มนุษย์เป็นผู้มีความดีความงามสำหรับชีวิต และผลของความซื่อสัตย์จะทำให้เราได้รับผลตอบแทนที่ดีเช่นกัน

๓.๓ การพันทุกข์ด้วยการให้อภัย

ตัวละครฝ่ายดีในบทละครนอกนั้นเมื่อได้เอาชนะอุปสรรคต่าง ๆ มาได้ กรณีที่ถูกใส่ร้ายป้ายสีก็มีการเฉลยความจริงในที่สุด จับคู่ได้ แต่มักไม่ลงโทษศัตรู ยกเว้นเรื่อง คารี นอกนั้นตัวละครฝ่ายดีมักให้อภัยการทำผิดคิดร้ายของตัวละครฝ่ายร้ายที่เคยมีต่อตนไม่ว่าความผิดนั้นจะร้ายแรงเพียงใดก็ตาม ดังตัวอย่าง

เรื่อง **สังข์ทอง** พระสังข์ไม่โกรธท้าวยศวิมลบิดาที่ขับไล่ตนกับนางจันทเทวีแม่ของตนออกจากวัง

การให้อภัยจึงเป็นคุณธรรมที่ทำให้หลุดพ้นจากความอาฆาตพยาบาท และไม่ทำให้วงจรทุกข์หมุนวนต่อไปอีกไม่จบไม่สิ้น เป็นหนทางดับทุกข์ที่สอดคล้องกับเป้าหมายสูงสุดในทางพุทธศาสนามากที่สุด

สรุป

การศึกษาเรื่องทุกข์ เหตุแห่งทุกข์ และทางพ้นทุกข์ตามแนวคิดพุทธศาสนาระดับโลกียะบทละครนอก เรื่อง สังข์ทอง และคารีได้นำเสนอทุกข์ ทั้งทุกข์กายทุกข์ใจ และทุกข์กายที่เกิดพร้อมกับทุกข์ใจ ซึ่งมีเหตุแห่งทุกข์มาจากการที่ต้องพลัดพรากจากกัน จากการกระทำของมนุษย์ ซึ่งวิเคราะห์ตามหลักปฏิจสมุปบาทพบว่ามนุษย์ที่ก่อทุกข์แก่ผู้อื่นนั้น เกิดจากอวิชชา ตัณหา และอุปาทาน เป็นตัวทำให้เกิดเวทนา สังขาร และภพ คือการคิดและกระทำการอันไม่ติดต่อผู้อื่น ตัวละครที่ก่อทุกข์แก่ผู้อื่นนั้นเวียนว่ายอยู่ในวงจรแห่งทุกข์ทั้งก่อทุกข์แก่ตนเองและขยายขอบเขตของทุกข์ไปยังผู้อื่นด้วย หนทางพ้นทุกข์ที่บทละครนอก เรื่อง สังข์ทอง และคารี นำเสนอคือการพ้นทุกข์ด้วยความมานะพยายาม ด้วยความซื่อสัตย์ ด้วยการให้อภัย

จากการที่ผู้เขียนได้ทำวิจัยเรื่อง “ความโศกในปัญญาสชาดก : อารมณ์สะท้อนใจกับการสอนคติธรรมทางพุทธศาสนา” ซึ่งมีข้อค้นพบว่า ปัญญาสชาดกในฐานะเป็นวรรณคดีพุทธศาสนาของไทยที่ดำรงความสำคัญมายาวนานเป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นอัจฉริยภาพของกวีไทยที่ได้รังสรรค์นิทานพื้นบ้านอันมีเนื้อหาทางโลกให้กลายเป็นวรรณคดีพุทธศาสนาอันสื่อคติธรรมพุทธศาสนาอย่างลึกซึ้ง ผ่านกลวิธีทางวรรณศิลป์ของการสร้างอารมณ์โศกสะท้อนใจอย่างประณีตงดงาม ความโศกเป็นภาวะหนึ่งของการแสดงออกซึ่งความทุกข์ของมนุษย์ ยิ่งทุกข์มากก็ยิ่งเศร้าโศกมาก ดังนั้น บทละครนอก เรื่องสังข์ทอง และคาวี ที่แม้จะเปลี่ยนรูปแบบจากวรรณคดีชาดกที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อสอนคติธรรมทางพุทธศาสนามาเป็นบทละครนอก ซึ่งมีจุดมุ่งหมายเพื่อสร้างความเพลิดเพลินแก่ผู้อ่านเป็นสำคัญ แต่แนวคิดพุทธศาสนาเรื่องทุกข์ ยังเป็นแนวคิดสำคัญของเรื่อง ซึ่งเป็นแนวคิดที่พยายามสื่อให้ผู้อ่านเข้าใจว่าทุกข์คืออะไร เหตุแห่งทุกข์เกิดได้อย่างไร และได้แนะนำวิธีขจัดทุกข์ไว้ด้วย

การนำเสนอเรื่องทุกข์มิได้มุ่งสร้างความมหัศจรรย์หรือเพลิดเพลินแก่ผู้อ่านโดยตรง แต่มุ่งหมายให้มนุษย์เข้าใจในสังขารหรือความจริงของชีวิต ซึ่งเป็นการสร้างความมหัศจรรย์หรือเพลิดเพลินแก่ผู้อ่านโดยอ้อม ความคิดดังกล่าวสอดคล้องกับทฤษฎีโคกนาฏกรรมของอริสโตเติล ที่กล่าวว่า เมื่อมนุษย์รับรู้ทุกข์โศกของตัวละครก็เท่ากับมนุษย์ได้ชำระจิตของตน และรู้สึกตระหนักในหายนะแห่งชีวิต และรับรู้ในชะตากรรมที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ไม่ว่าตัวละครจะเป็นใครก็ตาม เรื่องราวโคกนาฏกรรมในวรรณคดีจึงยกระดับจิตใจผู้ดูหรือผู้อ่านได้ ในที่นี้มิได้หมายความว่า ผู้อ่านมีความสุขในขณะที่รับรู้เรื่องราวความทุกข์ของผู้อื่น แต่หมายถึง ผู้อ่านเห็นความทุกข์หรือการประสบเคราะห์กรรมของตัวละคร เมื่อผู้อ่านเรียนรู้จากประสบการณ์ที่ตัวละครกำลังเผชิญแล้วสามารถตอบตนเองได้ว่า หากตัวละครใช้ความพยายามในการเอาชนะความทุกข์โศกผู้อ่านจะชื่นชมในวีรกรรมนั้น และเกิดความศรัทธาต่อความกล้าหาญ แต่หากตัวละครยอมแพ้ต่อความทุกข์โศก ผู้อ่านจะเกิดความสลดสังเวชในเคราะห์กรรมของตัวละครและเรียนรู้ว่าหากต้องการรอดพ้นจากเคราะห์กรรมที่เผชิญอยู่ ไม่ควรกระทำเช่นที่ตัวละครทำ ประสบการณ์ที่ผู้เขียนสร้างให้แก่ผู้อ่านผ่านเรื่องราววรรณกรรม สร้างอารมณ์สะท้อนใจให้เกิดขึ้นและนำผู้อ่านไปสู่อารมณ์ที่สูงสุด แล้วเกิดการปลดปล่อยในที่สุด การปลดปล่อยนี้เกิดขึ้นจากการที่ผู้อ่านพาตัวเองออกไปจากเรื่อง ทำให้

คล้ายการรับรู้จากเคราะห์กรรมของตัวละคร ความสงสารและความหวาดกลัวได้ถูกชำระไป ผู้อ่านจึงรู้สึกว่แม้จะถูกจับกุมเข้าไปอยู่ในตาข่ายแห่งความยุ่งเหยิงเพียงใด แต่สุดท้ายก็ยังมี การหลุดพ้นและเกิดความสงบอันสูงสุดเสมอ

การนำเสนอแนวคิดเรื่องทุกข์ในบทละครนอกนี้มีได้มุ่งหมายสร้างให้ผู้อ่านเกิดความทุกข์ตามไปด้วย แต่มุ่งหมายให้ผู้อ่านเกิดความเข้าใจในทุกข์ และนำพาตนเองไปให้พ้นจากทุกข์ได้อย่างหลากหลายวิธี ซึ่งบทละครนอกนั้นได้การสืบทอดแนวคิดพุทธศาสนาเรื่องทุกข์มาจากวรรณคดีชาดกนั่นเอง

บรรณานุกรม

- กุหลาบ มัลลิกะมาส. **วรรณคดีวิจารณ์**. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๒๔.
คณาจารย์คณะอักษรศาสตร์. **วรรณคดีทศนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ : โครงการ
เผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๔.
เจตนา นาควัชระ. **ทฤษฎีเบื้องต้นแห่งวรรณคดี**. กรุงเทพฯ : ดวงกมล, ๒๕๒๑.
เทวัญกานต์ มุ่งปั่นกลาง. **กามนิธ : กลวิธีการนำเสนอเกี่ยวกับแนวคิดทางพุทธศาสนา**.
วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย ภาควิชา
ภาษาไทย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕.
เบญจวรรณ นัทรเนตร. **พระราชนิพนธ์บทละครนอกในรัชกาลที่ ๒ : การศึกษาใน
เชิงวิจารณ์**. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาภาษาไทย
บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๘.
บุญเหลือ เทพยสุวรรณ. **วิเคราะห์วรรณคดีไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ :
สยาม, ๒๕๔๓.
ประคอง นิมมานเหมินท์. **นิทานพื้นบ้านศึกษา**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : ศูนย์
คติชนวิทยา และภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕.
ปัญญา บริสุทธี. **วิเคราะห์วรรณคดีไทยโดยประเภท**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ :
ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๒.
พรณี บุตรบำรุง. **พุทธปรัชญาในนวนิยายของ แฮร์มัน เฮสเส**. วิทยานิพนธ์ปริญญา
อักษรศาสตรมหาบัณฑิต หน่วยวิชาวรรณคดีเปรียบเทียบ บัณฑิตวิทยาลัย
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๒.
พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). **พุทธธรรม (ฉบับเดิม)**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพฯ :
ธรรมสภา, ๒๕๔๔.
..... **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐.
กรุงเทพฯ : บริษัท เอส อาร์ พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๖.
พฤทธิ์ ศุภเศรษฐศิริ. **ลักษณะขัดแย้งและความขัดแย้งในพระราชนิพนธ์บทละคร
นอกในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย**. วิทยานิพนธ์ ปริญญา
การศึกษามหาบัณฑิต วิชาเอกภาษาไทย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
ประสานมิตร, ๒๕๒๓.

พุทธทาสภิกขุ. **คู่มือดับทุกข์ ฉบับสมบูรณ์**. กรุงเทพฯ : ธรรมสภา, ม.ป.ป. .

พุทธเลิศหล้านภาลัย, พระบาทสมเด็จพระ. **บทละครนอก**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพฯ : ศิลปาบรรณาคาร, ๒๕๔๕.

ยุรฉัตร บุญสนิท. **พระราชนิพนธ์บทละครนอกในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : การวิเคราะห์ในด้านระบบครอบครัวและการสมรส**. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๒.

วัฒนา มูลเมืองแสน. **นวนิยายอิงพุทธศาสนาของไทยในฐานะวรรณกรรมคำสอนร่วมสมัย**. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชารวรรณคดีเปรียบเทียบ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

วิทย์ ศิวะศรียานนท์. **วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์**. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๓๑.

สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธรรมโร). **มงคลยอดยิวด ฉบับสมบูรณ์**. กรุงเทพฯ : ธรรมสภา, ๒๕๓๙.

อัญชลี นิมสอาด. **การวิเคราะห์ความหมายแฝงในบทละครนอกพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย**. ปริญญานิพนธ์ ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต วิชาเอกภาษาไทย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๓๗.

อัลภา อัลภาชม์. **พุทธปรัชญาเรื่อง กรรม ในนวนิยายกฤษณา อโศกสิน**. วิทยานิพนธ์ปริญญา อักษรศาสตรมหาบัณฑิต หน่วยวิชารวรรณคดีเปรียบเทียบ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๐.

การสร้างสรรค์ชาดกเรื่องพระมหาชนก ในรูปแบบการ์ตูนโทรทัศน์*

สุภัค มหาวรากร**
พญothi ศุภเศรษฐศิริ***

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาการปรับเปลี่ยนรูปแบบการนำเสนอชาดกเรื่องพระมหาชนกในรูปแบบการ์ตูนโทรทัศน์และบทบาทของสื่อการ์ตูนโทรทัศน์เรื่องพระมหาชนกในสังคมไทย ผลการวิจัยพบว่า การ์ตูนโทรทัศน์เรื่องพระมหาชนกที่แพร่ภาพในสื่อโทรทัศน์และนำมาผลิตซ้ำในรูปแบบสื่อวีดิทัศน์ได้ปรับเปลี่ยนรายละเอียดให้เหมาะสมกับผู้เสพคือเด็กๆ ในสังคมไทย ๔ ประการ ได้แก่ การอธิบายขยายความ “วิริยบารมี” ให้เข้าใจง่าย การนำเสนอภาพตัวละครพระมหาชนกและเพื่อนๆ ในนครกาลจัมปาเกะ การสร้างเหตุการณ์เพิ่มเติมคือพระมหาชนกถูกเพื่อนกลั่นแกล้ง การหนีออกจากบ้าน ผ่านทดสอบบารมี และการสร้างฉากและเครื่องแต่งกายตัวละคร ทั้งหมดนี้ทำให้เด็กๆ รับรู้และเข้าใจชาดกเรื่องนี้น่าง่ายขึ้น งานวิจัยนี้ทำให้เห็นบทบาทของการ์ตูนอนิเมชันเรื่องพระมหาชนกในสังคมไทย ๒ ประการ ได้แก่ การสอนธรรมะและการยอพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ภูมิพลอดุลยเดช นับเป็นการรับรู้และเรียนรู้หลักธรรมทางพุทธศาสนาผ่านสื่อสารมวลชนที่นับวันยังมีอิทธิพลในสังคมไทย

* รายงานการวิจัยเรื่อง “การสร้างสรรค์ชาดกเรื่องพระมหาชนกในรูปแบบการ์ตูนโทรทัศน์” ทูลสนับสนุนการวิจัยจากวิทยาลัยนวัตกรรมการสื่อสารสังคม มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประจำปี ๒๕๕๖

** ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ประจักษ์ภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

*** รองศาสตราจารย์ประจำวิทยาลัยนวัตกรรมการสื่อสารสังคม มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

The Creation of Mahājanaka Jātaka for Television Cartoon

Supak Mahavarakorn¹

Prit Supasetsiri²

Abstract

This research aimed to study the change of presenting Pramahanaka in the form of television animation and its role in the media of the Thai society. Findings revealed that the detail story of Pramahanaka in television animation which was broadcast through television media and remade in the form of video media (DVD) has been changed and adapted to suit the audience who are children in the Thai society. The change involves four aspects. First, the term “Viriya Parami” was clearly defined and explained. Second, the characterization of the main characters focused on Pramahanaka and his friends in the City of Kalajambaka. Third, the plotting of main events included Pramahanaka’s being badly treated by friends, his fleeing from home, and being tested of his incarnated power. Fourth, screen and costume were well-designed. All changes facilitated the perception and understanding of children. Obviously, this study reflected the role of Pramahanaka Animation in the Thai society in two ways: the teaching of Dhamma and the glorification of His Majesty King Bhumibol Adulyadej. Indeed, it is an effective way of learning Buddhist teaching of Dhamma through the increasingly influential mass media in the Thai society.

¹ Assistant Professor Dr. of Department of Thai and Oriental Language, Faculty of Humanities, Srinakharinwirot University. s_mahavarakorn@hotmail.com

² Associate of College of Social Communication Innovation, Srinakharinwirot University.

บทนำ

ปัจจุบันนี้วิถีทางได้มาซึ่งความรู้ของคนไทยปัจจุบัน และรูปแบบความสัมพันธ์ของคนไทยได้เปลี่ยนแปลงไป ถ้าเราถามเด็กๆ ถึงภูมิความรู้ทั้งหมดที่เขามีอยู่และตรวจสอบกลับไปถึงแหล่งที่มาของความรู้นั้น เราจะพบว่าความรู้เกินกว่าครึ่งส่วนมาจากสื่อมวลชน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง “โทรทัศน์” (เช่น ภาษาและถ้อยคำที่เด็กๆ ใช้พูดจากันก็เลียนแบบมาจากโทรทัศน์เกือบทั้งหมด) แม้แต่ผู้ใหญ่เองก็เช่นเดียวกัน ปัจจุบันนี้คนไทยจะเคยเห็นปะการังใต้ทะเลลึก เคยปีนยอดเขาหิมาลัย เคยเห็นแปลงดอกทิวลิปในประเทศเนเธอร์แลนด์ แต่ประสบการณ์ทั้งหลายส่วนแล้วแต่เป็นประสบการณ์ผ่านสื่อ (Mediated Experience)^๑

การรับรู้และเรียนรู้เรื่องราวผ่านสื่อนับเป็นส่วนหนึ่งในชีวิตของคนไทย ไม่ว่าจะเป็นเรื่องเศรษฐกิจ การเมือง หรือสังคม แม้กระทั่งเรื่องราวทางพุทธศาสนา ดังจะเห็นได้จากมีรายการธรรมะแพร่ภาพทางสถานีวิทยุโทรทัศน์หลายรายการ มีทั้งการนำเสนอธรรมะโดยตรง และการใช้การ์ตูนเพื่อสอนธรรมะ

สถาบันศาสนาและสื่อมวลชนมีความจำเป็นต้องพึ่งพาอาศัยกันในโลกยุคโลกาภิวัตน์ ทั้งความสัมพันธ์ด้านสังคมและความสัมพันธ์ส่วนตัว ดังจะเห็นปรากฏการณ์การแปรรูปชาดกในพระไตรปิฎกเป็นนิทาน การ์ตูน เพราะศาสนามองว่าการปรับเปลี่ยนรูปแบบเนื้อหาทางศาสนาโดยนำเสนอผ่านสื่อนั้นเป็นเครื่องมือ หรือช่องทางหนึ่งในการเผยแพร่อำสอนศาสนา^๒ ในปัจจุบันจึงมีการนำนิทานชาดกมานำเสนอในรูปแบบสื่อ โดยคงแก่นเรื่องของคำสอนทางศาสนา คือ “ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว” หรือ “ธรรมะย่อมชนะอธรรม” เป็นต้น

ปัจจุบันการ์ตูนแพร่ภาพทางสถานีโทรทัศน์นำเสนอเรื่องราวที่หลากหลาย มีทั้งการนำเสนอเนื้อหาจากต่างประเทศ การนำเสนอสถานที่ท่องเที่ยวในประเทศไทย การนำเสนอชีวิตของนักแสดงเพื่อเป็นแบบอย่างแก่เยาวชนไทย และการสอนธรรมะ

^๑ กาญจนา แก้วเทพ. (2545). *เมื่อสื่อสองและสร้างวัฒนธรรม*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: บริษัท โรงพิมพ์ศาลาแดง จำกัด. หน้า 50-51.

^๒ กาญจนา แก้วเทพ. (๒๕๕๔). การสื่อสารกับศาสนา. ใน *การสื่อสาร ศาสนา กีฬา*. กรุงเทพฯ: โครงการเมธีวิจัยอาวุโส คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. หน้า ๒๖.

ซึ่งมีทั้งการตอบปัญหาธรรมและการนำเสนอเรื่องราวของพระสงฆ์หรือสามเณร นอกจากนี้ยังมีการนำเสนอเรื่องราวของพระโพธิสัตว์ผ่านการ์ตูน เช่น มโหสถชาดก และการนำเรื่อง “พระมหาชนก” มาแพร่ภาพทางสถานีโทรทัศน์สีกองทัพบกช่อง ๗

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑. เพื่อศึกษาการปรับเปลี่ยนรูปแบบการนำเสนอชาดกเรื่องพระมหาชนกในรูปแบบการ์ตูนโทรทัศน์

๒. เพื่อศึกษาบทบาทของการ์ตูนโทรทัศน์เรื่องพระมหาชนกในสังคมไทย

จาก “มหาชนกชาดก” สู่การ์ตูนโทรทัศน์ “พระมหาชนก”

ชาดกเรื่องสำคัญที่คนไทยรู้จักคือ “พระมหาชนก” มีการนำมาผลิตซ้ำหลากหลายรูปแบบ เช่น จิตรกรรมฝาผนัง บทพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช นิทานประกอบภาพ และการแสดงนาฏยลีลา เป็นต้น นับเป็นการ “สร้างสรรค์” ชาดกเรื่องนี้ใหม่ตามบริบทของสังคมในช่วงเวลาต่างๆ อันแสดงถึงความนิยมชาดกเรื่องนี้ได้เป็นอย่างดี

การนำเสนอมหาชนกชาดกในรูปแบบการ์ตูนอนิเมชันเผยแพร่ทางสถานีโทรทัศน์สีกองทัพบกช่อง ๗ ผลิตโดยบริษัทไอเซ็น มีเดีย จำกัด นับเป็นการสร้างสรรค์ชาดกเรื่องนี้เพื่อเยาวชนไทยโดยเฉพาะ แพร่ภาพช่วงเวลา ๑๘.๐๐ น. ตั้งแต่เดือนสิงหาคม - ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๕๒ ต่อมามีการบันทึกรวบรวมเป็นแผ่นวีดีโอซีดี โดยบริษัท ไอเซ็น มีเดีย จำกัด

ภาพที่ ๑ มหาชนกชาดกในรูปแบบการ์ตูนอนิเมชัน

มหานกขาคเป็นขาคเรื่องที่ ๒ ในทศชาติขาคในพระไตรปิฎก เริ่มคาคาด้วยบทสนทนาธรรมระหว่างพระมหานกกับนางมณีเมขลา

[๔๔๒] นี่ใคร เมื่อแลไม่เห็นฝั่ก็อุตสาหะพยายามว่ายอยู่ท่ามกลางมหาสมุทร ท่านรู้อำนาจประโยชน์อะไร จึงพยายามว่ายอยู่อย่างนี้นักหนา.

[๔๔๓] ดูก่อนเทวดา เราไตร่ตรองเห็นปฏิปทาแห่งโลกและอาณิสสแห่งความเพียร เพราะฉะนั้น ถึงจะมองไม่เห็นฝั่เราก็ต้องพยายามว่ายอยู่ในกลางมหาสมุทร.

[๔๔๔] ฝั่มหาสมุทรลึกจนประมาณไม่ได้ย่อมไม่ปรากฏแก่ท่าน ความพยายามอย่างลูกผู้ชายของท่านก็เปล่าประโยชน์ท่านไม่ถึงฝั่ก็จักตาย.

[๔๔๕] บุคคลเมื่อกระทำความเพียร แม้จะตายก็ชื่อว่าไม่เป็นหนี้ในระหว่างหมู่ญาติ เทวดาและบิดามารดา อนึ่ง บุคคลเมื่อทำกิจอย่างลูกผู้ชาย ย่อมไม่เดือดร้อนในภายหลัง.

[๔๔๖] การงานอันใด ยังไม่ถึงที่สุดด้วยความพยายาม การงานอันนั้นก็ไร้ผล มีความลำบากเกิดขึ้น การทำความพยายามในฐานะอันไม่สมควรใด จนความตายปรากฏขึ้น ความพยายามในฐานะอันไม่สมควรนั้น จะมีประโยชน์อะไร.

[๔๔๗] ดูก่อนเทวดา ผู้ใดรู้แจ้งว่า การงานที่ทาคจะไม่ลุล่วงไปได้จริงๆ ชื่อว่าไม่รักษาชีวิตของตน ถ้าผู้นั้นละความเพียรในฐานะเช่นนั้นเสีย ก็จะพึงรู้ผลแห่งความเกียจคร้าน ดูก่อนเทวดา คนบางพวกในโลกนี้ เห็นผลแห่งความประสงค์ของตน จึงประกอบ การงานทั้งหลาย การงานเหล่านั้นจะสำเร็จหรือไม่ก็ตาม ดูก่อนเทวดา ท่านก็เห็นผลแห่งกรรมประจักษ์แก่ตนแล้วมิใช่หรือ คนอื่นๆ จมในมหาสมุทรหมด เราคนเดียวยังว่ายข้ามอยู่ และได้เห็นท่านมาสถิตอยู่ใกล้ๆ เรา เรานั้นจักพยายามตามสติกำลัง จักทำความเพียรที่บุรุษควรทาค ไปให้ถึงฝั่แห่งมหาสมุทร.

[๔๔๘] ท่านใดถึงพร้อมด้วยความพยายามโดยธรรมไม่
จมลงในห้วงมหรณพ ซึ่งประมาณมิได้เห็นปานนี้ด้วยกิจคือความ
เพียรของบุรุษ ท่านนั้นจะไปในสถานที่ที่ใจของท่านยินดีนั้นเถิด.^๕

จบเรื่องด้วยบทสนทนาระหว่างพระมหานกกับพระนางสีวลีเทวี เพื่อแสดง
ว่าพระมหานกได้ออกบวชตามความประสงค์

[๔๔๙] ดูก่อนนางสีวลี เธอได้ยินคาถาที่ช่างศรกล่าว
หรือยัง ช่างศรเป็นเพียงคนใช้ยังติเตียนเราได้ ความที่เราทั้งสอง
ประพฤตินั้นเป็นเหตุแห่งความครหา ดูก่อนนางผู้เจริญ ทางสอง
แพร่งนี้อันเราทั้งสองผู้เดินทางมา จงแยกกันไป เธอจงถือเอาทาง
หนึ่งไป อาตมาก็จะถือเอาทางอื่นอีกทางหนึ่งไป เธออย่าเรียก
อาตมาว่าเป็นพระสวามีของเธอ และอาตมาก็จะไม่เรียกเธอว่า
เป็นมเหสีของอาตมาอีก.^๖

เมื่อนำ “มหานกชาดก” มาสังเคราะห์ในสังคมไทยพบว่าสำนวนที่แพร่หลาย
และคนไทยรู้จักมากที่สุดคือ มหานกชาดกพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระ
เจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช นับเป็นมหานกชาดกที่มีอิทธิพลในสังคมไทยเพราะเป็น
สำนวนที่มีอิทธิพลต่อการสืบทอดและสร้างสรรค์ชาดกเรื่องนี้ในช่วงเวลาต่อมา และ
เป็นต้นแบบของการต่อนิพนธ์พระมหานกที่แพร่ภาพทางสถานีโทรทัศน์สีกองทัพบก
ช่อง ๗

การต่อนิพนธ์พระมหานกเริ่มเรื่องเล่าเป็นนิทานว่า “กาลครั้งหนึ่ง
ณ เมืองมิถิลา เกิดศึกสงครามแห่งการแย่งชิงบัลลังก์กันขึ้น” พระอริราชชนกกับ
พระโปลชนกทำสงครามกัน พระอริราชชนกสิ้นพระชนม์ในสงคราม พระมเหสีซึ่ง
ทรงครรภ์จึงปลอมตัวหนีออกจากวัง ท้าวสักกเทวราชเสด็จมาช่วยพระมเหสีโดย

^๕ มหาหมกุฎราชวิทยาลัย. (๒๕๔๓). **พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ ๔ ภาคที่ ๒**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาหมกุฎราชวิทยาลัย. มหาหมกุฎราชวิทยาลัย
ในพระบรมราชูปถัมภ์ พิมพ์เนื่องในโอกาสครบ ๒๐๐ ปี แห่งพระราชวงศ์จักรี กรุงรัตนโกสินทร์
พุทธศักราช ๒๕๒๕. หน้า ๗๕ - ๗๖.

^๖ เรื่องเดียวกัน. หน้า ๙๒.

เนรมิตตนเป็นคนแกะขี้เกวียนพาไปนครจัมปาละ ด้วยอำนาจของพระโพธิสัตว์ อุทิจจพราหมณ์จึงรับพระมเหสีเป็นน้องสาว พระมเหสีประสูติมหาชนกกุมาร ต่อมา เมื่อพระชนมายุ ๑๖ พรรษาทรงต้องการค้าขายให้เกิดทรัพย์เพื่อชิงราชสมบัติของ พระบิดาคืน พระมหาราชนกรพร้อมพาณิช ๗๐๐ คน เดินทางไปสุวรรณภูมิ วันที่พระมหาราช นกออกเดินทาง พระโปลงนกประจวบบรรทมแล้วเสด็จลุกขึ้นอีกไม่ได้ ก่อนสวรรคต พระเจ้าโปลงนกทรงตั้งเงื่อนไขว่าจะมอบราชสมบัติแก่ผู้ที่สามารถทำให้พระราชธิดา สิวลียินดี หรือรู้หัวนอนแห่งบัลลังก์สีห์เหลี่ยม หรือยกสหัสสภามณูได้ หรือนำขุมทรัพย์ ไใหญ่สิบหกแห่งออกมาได้ เรือแล่นไปได้ ๗๐๐ โยชน์ ใช้เวลา ๗ วัน เรือจึงอัปปาง ทุกคนในเรือตายหมด พระมหาราชนกรไม่ทรงหวาดกลัว เสวยอาหาร ชุบผ้าเนื้อเกลี้ยง สองผืนด้วยน้ำมันแล้วทรงนั่ง ประทับยืนเกาะยอดเสากระโดง ทรงกำหนดทิศทาง เมืองมิลินาแล้วกระโดดลงลงพื้นผืนปลาและเต่า พระเจ้าโปลงนกสวรรคตในวันเดียวกันนี้ พระมหาราชนกรทรงว่ายน้ำ ๗ วัน ๗ คืน นางมณีเมขลาผู้ดูแลมหาสมุทรไม่ได้ตรวจตรา มหาสมุทร ๗ วันมาพบพระมหาราชนกร สันทนาธรรมกับพระมหาราชนกรแล้วอุ้มไปเมือง มิลินานคร เหล่าอำมาตย์ทำพิธีปล่อยผุสสรตเพื่อเชิญพระราชามาครองราชย์สมบัติ พระมหาราชนกรได้ครองราชย์สมบัติ ทรงทำตามเงื่อนไขของพระเจ้าโปลงนกได้แล้ว ให้เชิญพระมารดาและพราหมณ์มาจากกาลจัมปาละนคร พระมหาราชนกรทรงปกครอง มิลินานคร

ต่อมาเสด็จพระราชอุทยาน ทอดพระเนตรมะม่วงสองต้น ทรงเสวยมะม่วง รสเลิศ มหาชนแย่งกันเก็บมะม่วงรสเลิศทำให้ต้นมะม่วงถูกทำลาย ต้นที่ไม่มีผลยังคง ตั้งอยู่ดงงาม พระมหาราชนกรทรงหาวิธีฟื้นฟูดินมะม่วง ทรงระลึกถึงนางมณีเมขลา ทรงพบว่าตั้งแต่เหล่าอำมาตย์ทหาร และประชาชนต่างตกอยู่ในโมหะภูมิจึงทรง ตั้งสถาบันการศึกษาชื่อ “ปุทะเลยมหาวิชชาลัย”

การ์ตูนอนิเมชันพระมหาราชนกร ดำเนินเรื่องตามบทพระราชนิพนธ์ในพระบาท สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช โดยปรับเปลี่ยนเนื้อเรื่องบางเหตุการณ์ให้เหมาะ กับผู้ชมคือเด็กๆ

การปรับเปลี่ยนรูปแบบการนำเสนอชาดกเรื่องพระมหาชนกในรูปแบบ การ์ตูนโทรทัศน์

พระมหาชนกเป็นชาดกที่มีการผลิตซ้ำหลากหลายรูปแบบ แต่ละครึ่งมีการเล่าเรื่องและลำดับเหตุการณ์แตกต่างกันไป ขึ้นอยู่กับการตีความของ “ผู้สร้าง” และการรับรู้ของ “ผู้เสพ” การนำเสนอการ์ตูนอนิเมชันเรื่องพระ มหาชนกในสื่อโทรทัศน์ ซึ่งเผยแพร่ทางสถานีโทรทัศน์สีกองทัพบกช่อง ๗ ในช่วงเวลา ๑๘.๐๐ น. ระยะเวลาการออกอากาศครั้งละประมาณ ๗ นาที นับเป็นช่วงเวลาที่ได้ๆรับชมโทรทัศน์ มีทั้งหมด ๒๖ ตอน ลำดับเหตุการณ์ดังนี้

- ตอนที่ ๑ เหตุแห่งสงคราม
- ตอนที่ ๒ สู่เมืองจัมปาละ
- ตอนที่ ๓ กำเนิดพระมหาชนก
- ตอนที่ ๔ หน่อเนื้อเชื้อกษัตริย์
- ตอนที่ ๕ บุตรหญิงหม้าย
- ตอนที่ ๖ ความจริงที่ถูกปกปิด
- ตอนที่ ๗ ความจริงที่ถูกเปิดเผย
- ตอนที่ ๘ มหาชนก...กรีธาทัพ
- ตอนที่ ๙ ด้านทดสอบบารมี บทที่ ๑ (สมาธิ)
- ตอนที่ ๑๐ ด้านทดสอบบารมี บทที่ ๒ (ศีล)
- ตอนที่ ๑๑ ด้านทดสอบบารมี บทที่ ๓ (ปัญญา)
- ตอนที่ ๑๒ มหาบุรุษ
- ตอนที่ ๑๓ ปณิธานอันแรงกล้า
- ตอนที่ ๑๔ หนทางสู่มณีโลกา
- ตอนที่ ๑๕ สู่การเป็นพ่อค้าวานิช
- ตอนที่ ๑๖ ชะตากรรมกลางทะเล
- ตอนที่ ๑๗ มุ่งหน้าสู่มณีโลกา
- ตอนที่ ๑๘ โดดเดี่ยวกลางทะเล
- ตอนที่ ๑๙ มณีเมขลากับมหาชนก
- ตอนที่ ๒๐ ผลแห่งความเพียร

- ตอนที่ ๒๑ บารมีแห่งการเสี่ยงทาย
ตอนที่ ๒๒ กษัตริย์องค์ใหม่แห่งเมืองมิลิลา
ตอนที่ ๒๓ พระมหาชนก
ตอนที่ ๒๔ โมหะภูมิ
ตอนที่ ๒๕ หนทางดับโมหะภูมิ
ตอนที่ ๒๖ รู้แจ้งแห่งธรรมแห่งความเพียร

การลำดับเหตุการณ์ทั้ง ๒๖ ตอนดำเนินเรื่องตามบทพระราชนิพนธ์ใน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช เป็นการสรุปเรื่องสั้นๆ โดยแบ่งเนื้อหา ได้ ๔ ช่วงคือ

- ช่วงที่ ๑ ก่อนกำเนิดพระมหาชนก ได้แก่ ตอนที่ ๑-๒
ช่วงที่ ๒ พระมหาชนกเป็นเด็ก ได้แก่ตอนที่ ๓-๑๑
ช่วงที่ ๓ พระมหาชนกคิดเอาสมบัติเมืองมิลิลานคร ได้แก่ตอนที่ ๑๒-๒๑
ช่วงที่ ๔ พระมหาชนกครองเมืองมิลิลานคร ได้แก่ตอนที่ ๒๒-๒๖

การนำเสนอมหาชนกในรูปแบบการ์ตูนอนิเมชันเป็นการ “ปรับเปลี่ยน” รูปแบบการนำเสนอนิทานธรรมะในพระไตรปิฎกเพื่อให้เด็กเข้าใจง่าย โดยสร้างสรรค์ เนื้อหาเป็นภาพ ผู้วิจัยพบว่ามีการปรับเปลี่ยนรายละเอียด ๔ ประการในการ์ตูน อนิเมชันพระมหาชนก ได้แก่ การอธิบาย “วิริยบารมี” การนำเสนอภาพตัวละคร พระมหาชนก การสร้างเหตุการณ์เพิ่มเติม และการสร้างฉากและเครื่องแต่งกาย ตัวละคร มีรายละเอียดดังนี้

การอธิบาย “วิริยบารมี”

แม้จะมีการปรับเปลี่ยนรูปแบบการนำเสนอชาดกเรื่องนี้อย่างไรแต่แนวคิด สำคัญของเรื่องต้องดำรงอยู่ นั่นคือ “วิริยบารมี” หรือความเพียร ซึ่งเป็นธรรมะข้อ หนึ่งที่จะนำไปสู่การบรรลุนิพพาน พระพรหมคุณาภรณ์ [ป.อ.ปยุตฺโต] อธิบาย ความหมายคำว่า “วิริยะ” ไว้ดังนี้

วิริยะ ความเพียร, ความบากบั่น, ความเพียรเพื่อจะละความชั่ว ประพฤติความดี, ความพยายามทำกิจ ไม่ทอดถอย (ข้อ ๕ ในบาร์มี ๑๐, ข้อ ๓ ในโทษณังค ๗, ข้อ ๒ ในอิทธิบาท ๔)^๗

“วิริยะ” เป็นธรรมข้อหนึ่งใน “อิทธิบาท ๔” คือ “คุณเครื่องให้ถึงความสำเร็จ, คุณธรรมที่นำไปสู่ความสำเร็จแห่งผลที่มุ่งหมาย”^๘ ได้แก่ จันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา “วิริยะ ความเพียร คือ ขยันหมั่นประกอบสิ่งนั้นด้วยความพยายาม เข้มแข็ง อุตทน เอาจุระ ไม่ทอดถอย – Viriya: energy; effort; exertion; perseverance” นอกจากนี้ยังเป็น ๑ ในโพชฌงค์ ๗ ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ ได้แก่ สติ อัมมวิริยะ วิริยะ ปิตี ปัสสัทธิ สมาธิ และอุเบกขา^๙ การตุนอนิเมชั้นพระมหากษัตริย์ได้อธิบายธรรมะข้อนี้ให้เด็กๆ เข้าใจง่ายขึ้น โดยแสดงถึงความเพียรที่จะละความชั่ว ประพฤติความดีปรากฏในเพลงนำดังนี้

พระมหากษัตริย์ คือตัวแทนของความดี
พระมหากษัตริย์ คือพ่อที่ยิ่งใหญ่
พยายาม พยายาม มีความเพียรที่บริสุทธิ์
จงทำดี จงทำดี เดินตามทางที่พ่อสอนไว้
จงชัดเจน ชัดเจน ชัดเจน และใช้ปัญญา
ซื่อสัตย์ ซื่อสัตย์ ซื่อสัตย์ และสามัคคี
ตั้งใจ ตั้งใจ ตั้งใจ ในการทำดี
ทุกอย่างต้องมีความอดทน

^๗ พระพรหมคุณาภรณ์ [ป.อ.ปยุตฺโต]. (๒๕๕๑). **พจนานุกรมศัพท์พุทธศาสนา ฉบับประมวลศัพท์** [ชำระ – เพิ่มเติม ช่วงที่ ๑]. พิมพ์ครั้งที่ ๑๒. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. หน้า ๓๗๙.

^๘ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). (๒๕๕๖). **พจนานุกรมศัพท์พุทธศาสนา ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๒. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. หน้า ๑๖๐.

^๙ **เรื่องเดียวกัน**. หน้า ๒๐๕-๒๐๖.

ภาพที่ ๒ พระมหาชนกกับช้างตกมัน

“ความเพียรที่บริสุทธิ์” ในการตุนอนิเมชั่นคือ ความอดทนที่จะทำความดีซึ่งต้องได้รับการอบรมสั่งสอนและปลูกฝังตั้งแต่ยังเด็ก ดังที่มหาชนกกุมารได้รับการอบรมเลี้ยงดูจากแม่และอุทิจพรหมณ์ผู้เป็นดั่ง “ครู” การที่เพลงนำระบุว่า “ทุกอย่างต้องมีความอดทน” จึงเป็นการนำเสนอผ่านพฤติกรรมของมหาชนกกุมารที่ถูกเพื่อนๆ รังแกโดยแกล้งให้ช้างตกมันวิ่งชน มหาชนกกุมารกลับช่วยเพื่อนและยินดีรับผิดแทนเพื่อนๆ ซึ่งคือการทำสิ่งที่ถูกต้องดั่งคำกล่าวของพระมเหสีว่า “ลูกทำในสิ่งที่ถูกต้องก็ต้องอดทน” เมื่อถูกเพื่อนๆ ล้อว่าเป็นลูกไม่มีพ่อ มหาชนกกุมารโกรธมากจึงหนีออกจากบ้าน ทำให้แม่เป็นทุกข์ ความโกรธนี้ทำให้ใช้กำลังทำลายสิ่งของ พระอินทร์จึงแปลงเป็นชายชรามาสอนให้มหาชนกกุมารใช้ปัญญาแก้ปัญหาไม่ให้อารมณ์ จึงใช้ปัญญาถามแม่ว่าพ่อเป็นใครจนได้คำตอบ ตั้งแต่นั้นมาแม่เพื่อนๆ จะล้อว่าเป็นเด็กไม่มีพ่อก็ไม่โกรธ ไม่ใช้กำลังเพราะ “คนมีปัญญาเค้าไม่ใช้กำลังกันหรอก” นับเป็นวิธีการสอนเรื่องความอดทนว่าต้องอดทนต่อการดูถูกดูหมิ่น อดทนต่อการถูกรังแก ซึ่งเด็กๆ อาจพบเจอในชีวิตประจำวัน

การอธิบาย “วิธีบารมี” ปรากฏอย่างเด่นชัดเมื่อพระมหาชนกเผชิญมรสุมในมหาสมุทร ดังคำกล่าวของพระมหาชนกว่า “เราจะตายโดยไร้ซึ่งความเพียร ความพยายามแบบนี้ไม่ได้” พระมหาชนกจึงเสวยอาหารและทรงนุ่งผ้าขุมน้ำมันเพื่อให้ว่ายน้ำได้เร็วขึ้น ทรงป็นขึ้นไปที่เสากระโดงเรือแล้วกำหนดทิศทางเมืองมถิลานคร ทรงเพียรพยายามว่ายน้ำ ๗ วัน ๗ คืน ทั้งที่ไม่เห็นฝั่ง เพราะเชื่อมั่นว่าตนเป็นที่พึ่งแห่งตนแม้ต้อง

ต่อสู้กับพลาจลามและแพบไ้เร็วแรงในวันที่ ๓ แต่พระมหาชนกก็ยังบอกกับตนเองว่า “ป่วยการที่จะถาม วายน้ำต่อไป” แสดง “วิริยบารมี” อย่างเด่นชัดซึ่งเป็นแนวคิดสำคัญที่สืบทอดมาจาก “คาถา” ในพระไตรปิฎก นางมณีเมขลาพบพระมหาชนกได้สนทนารธรรม และนำพระมหาชนกไปสู่มิลินทร ซึ่ง “เป็นเพราะความเพียรของเจ้า”

ภาพที่ ๓ พระมหาชนกก่อนเรืออัปปาง

การอธิบาย “วิริยบารมี” ในการ์ตูนอนิเมชันพระมหาชนกเพื่อให้เยาวชนเข้าใจง่ายจึงนำเสนอผ่านพฤติกรรมของพระมหาชนกตั้งแต่เด็กจนกระทั่งพบนางมณีเมขลา และถึงเมืองมิลินทร อันเป็นผลจาก “ความอดทน” และ “ความเพียร” นั้นเอง

การนำเสนอภาพตัวละครพระมหาชนก

ในบทความวิจัยนี้จะกล่าวถึงตัวละครสำคัญในการ์ตูนอนิเมชัน พระมหาชนกที่มีการปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมกับผู้ชมคือเยาวชน ได้แก่ มหาชนกกุมารและเพื่อนๆ ในนครกาลจัมปาละ นำเสนอด้วยภาพมหาชนกกุมารตั้งแต่ตอนที่ ๔ ถึงตอนที่ ๑๑ นับเป็นการ “เล่าเรื่อง” พระมหาชนกตอนเป็นเด็กที่ยาวนานกว่าส่วนอื่นเพื่อผู้ชมคือ เด็กๆ นั้นเอง

ภาพที่ ๔ มหาชนกุมารกับเพื่อนๆ

มีการปรับเปลี่ยนบทบาทของมหาชนกุมารโดยเพิ่มรายละเอียดให้เห็นว่า มหาชนกุมารคือเด็กคนหนึ่งที่ถูกเพื่อนกลั่นแกล้งเสมอแต่ก็ยังเล่นด้วยกัน ช่วยเหลือกัน การที่มหาชนกุมารต้องการรู้ว่าพ่อเป็นใคร หรือการที่มหาชนกุมารหนีออกจากบ้านเพราะโกรธแม่ ทั้งหมดนี้แสดงว่ามหาชนกุมารมีอารมณ์ความรู้สึกเช่นเดียวกับเด็กทั่วไป

การเพิ่มตัวละครเพื่อนๆ พระมหาชนก

การสร้างบทบาทเพื่อนๆ ของมหาชนกุมารแสดงให้เห็นธรรมชาติของเด็กๆ ว่ารักความสนุกสนานโดยไม่คำนึงถึงผลกระทบที่จะตามมา ชอบเล่นซุกซน ชอบแกล้งผู้อื่น การสร้างรายละเอียดตัวละครเด็กเหล่านี้เพิ่มขึ้นมาจึงทำให้มหาชนกุมารมีบทบาทโดดเด่นยิ่งขึ้น กล่าวคือ มีความอดทน ช่วยเหลือผู้อื่นแม้จะถูกรังแก มีสติปัญญา ขณะเดียวกันก็ยังคงเป็นเด็กที่ชอบความสนุกสนาน ไม่โกรธใครนาน

ภาพที่ ๕ มหาชนกุมารเที่ยวป่าหิมพานต์กับเพื่อนๆ

ภาพที่ ๖ มหาชนกกุมารร้องไห้คิดถึงแม่

การสร้างเหตุการณ์เพิ่มเติม

บทพระราชนิพนธ์เรื่อง “พระมหาชนก” ดำเนินเรื่องตอน มหาชนกกุมาร ครึ่งเยาว์วัยไว้ดังนี้

๑๓

พรหมณ์ได้ปรนนิบัติพระนางในนิเวศของตน. ไม่นานนักพระนางก็ประสูติ พระโอรส มีวรรณะดังทอง. พระเทวีขนานพระนามพระโอรส เหมือนพระอัยกาว่า มหาชนกกุมาร. พระกุมารนั้น ทรงเจริญวัยก็เล่นกับพวกเด็ก. เด็กพวกใดรังแกทำให้ พระกุมารขัดเคือง พระกุมารก็จับเด็กพวกนั้นให้มันแล้วตี. ความที่พระองค์มีพระกำลัง มาก และด้วยความที่เป็นผู้เข้มงวดเพราะมานะ โดยที่พระองค์เกิดในตระกูลกษัตริย์ ที่ไม่เจือปน ทำให้พวกเด็กเหล่านั้น ทั้งเจ็บ ทั้งกลัว จึงร้องไห้เสียงดัง. เมื่อถูกถามว่า: “ใครตี.” ก็บอกว่า: “บุตรหญิงหม้ายตี.” พระกุมารทรงคิดว่า: “พวกเด็กว่า เราเป็น บุตรหญิงหม้ายอยู่เนืองๆ ช่างเถอะ เราจักถามมารดาของเรา.”

วันหนึ่ง พระกุมารจึงทูลถาม พระมารดาว่า: “ข้าแต่พระมารดา ใครเป็นบิดาของฉัน?” พระนางตรัสลงพระกุมารว่า: “พราหมณ์เป็นบิดาของลูก.” วันรุ่งขึ้น พระกุมารตีเด็กทั้งหลาย เมื่อเด็กทั้งหลายกล่าวว่า: “บุตรหญิงหม้ายดี.” จึงตรัสว่า: “พราหมณ์เป็นบิดาของเรา มิใช่หรือ.” ครั้นพวกเด็กถามว่า: “พราหมณ์เป็นอะไรกับเธอ.” จึงทรงคิดว่า: “เด็กเหล่านี้กล่าวว่า: ‘พราหมณ์เป็นอะไรกับเธอ’ มารดาของเรา ไม่บอกเหตุการณ์นี้ตามจริง ท่านไม่บอกแก่เรา ตามใจของท่าน ยกไว้เถิด เราจักให้ท่านบอกความจริงให้ได้”^{๙๐}

เมื่อพระกุมารตื้มน้ำนมพระมารดา จึงกั้ดพระถันพระมารดาไว้ตรัสว่า: “ข้าแต่แม่ แม่จงบอกบิดาแก่ฉัน ถ้าแม่ไม่บอก ฉันจักกั้ดพระถันของแม่ให้ขาด.” พระนางไม่อาจตรัสลงพระโอรส จึงตรัสบอกว่า: “พ่อเป็นโอรสของพระเจ้าอริฏฐมหาชนกในกรุงมถิลา. พระบิดาของพ่อถูกพระโปลงชนกปลงพระชนม์ แม่ตั้งใจรักษาตัวพ่อ จึงมาสู่นครนี้ พราหมณ์นี้ตั้งแม่ไว้ในที่เป็นน้องสาว ปฏิบัติดูแลแม่.” ตั้งแต่นั้นมา แม่ใคร่ว่าเป็นบุตรหญิงหม้าย พระกุมารก็ไม่กริ้ว.^{๙๑}

เมื่อนำเสนอในรูปแบบการ์ตูนอนิเมชันแบ่งเนื้อหาตอนนี้ได้ ๘ ตอน ตั้งแต่ตอนที่ ๔ ถึงตอนที่ ๑๑ เพื่ออธิบาย “วิริยบารมี” และแสดงเนื้อหาให้เด็กๆ เข้าใจง่ายขึ้น

ตอนที่ ๔ หน่อเนื้อเชือกษัตริย์ เป็นเหตุการณ์ที่เพิ่มเติมจากบทพระราชนิพนธ์ เพื่อแสดงให้เห็นว่ามหาชนกกุมารถูกเพื่อนกลั่นแกล้งแต่กลับช่วยเหลือเพื่อนๆ และยอมรับผิดชอบเพื่อนจึงถูกพราหมณ์โยยตี

ตอนที่ ๕ บุตรหญิงหม้าย ไม่ปรากฏเหตุการณ์นี้ในบทพระราชนิพนธ์เล่าเรื่อง “วันพ่อ” ของเมืองกาลจัมปาเกะ กล่าวถึงพระราชาเมืองกาลจัมปาเกะว่า

^{๙๐} พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชฯ. (๒๕๔๐). **พระมหาชนก**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน). หน้า ๓๘-๔๓.

^{๙๑} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๔๓.

คือพ่อหลวง เป็นพ่อของประชาชนเมืองกาลจำปาคะ และเป็นพ่อของแผ่นดิน “วันพ่อ” เป็นวันที่เด็กจะนำพวงมาลัยไปกราบพ่อ มหาชนกกุमारจึงรู้ว่าตนไม่มีพ่อ และมีคำถามว่า “ใครคือพ่อของเรา”

ตอนที่ ๖ ความจริงที่ถูกปกปิด เพิ่มเหตุการณ์มหาชนกกุमारเสียใจที่แม่ไม่บอกความจริงว่าพ่อคือใครจึงหนีออกจากบ้าน มีงูตัวใหญ่แผ่แม่เบี้ยป้องกันผืนให้ และเพิ่มเหตุการณ์ให้มหาชนกกุमारฝันเห็นพ่อ ซึ่งมาเตือนให้มหาชนกกุमारดูแลแม่ เพราะ “มีแม่ทำไมไม่ดูแลแม่ รู้แค่ว่ามีพ่อก็พอแล้ว”

ตอนที่ ๗ ความจริงที่ถูกเปิดเผย เพิ่มเหตุการณ์เพื่อนๆ ล้อมหาชนกกุमारว่าเป็นลูกไม่มีพ่อ มหาชนกกุमारโกรธจึงใช้กำลังทำร้ายเพื่อนๆ เทวดาแปลงเป็นชายชราสอนมหาชนกกุमारให้ใช้ปัญญาแก้ปัญหาอย่าใช้อารมณ์ มหาชนกกุमारใช้ปัญญาจึงรู้ความจริงจากแม่ แต่นั่นมาแม่เพื่อนจะล้ออย่างไรมหาชนกกุमारก็ไม่โกรธ

ตอนที่ ๘ มหาชนก...กิริทาทพ เหตุการณ์ตอนนี้เป็นการเล่นเรื่องการใช้ปัญญาแก้ปัญหาโดยไม่ใช้อารมณ์ มหาชนกกุमारกับเพื่อนๆ ทดสอบเรื่อง “ขี้ม้าพยศ” ซึ่งต้องใช้สติปัญญาไตร่ตรองว่าทำอะไรจึงจะชนะม้าพยศ

ตอนที่ ๙ ด้านทดสอบบารมี บทที่ ๑ (สมาธิ) เหตุการณ์ตอนนี้เป็นการเล่นเพื่อแสดงให้เห็นว่ามหาชนกกุमारต้องผ่าน “ด้านทดสอบบารมี” ทั้ง ๓ ด้าน ได้แก่ สมาธิ ศีล และปัญญา กล่าวถึงมหาชนกกุमारสู้กับผีเสื้อน้ำ มหาชนกกุमारสู้ฤทธิ์ของผีเสื้อน้ำไม่ได้ พรหมณ์จึงสอนให้มหาชนกกุमारมีสมาธิ “ใช้ความสงบสยบความเคลื่อนไหว” จึงชนะผีเสื้อน้ำ มหาชนกกุमारแผ่บุญให้ผีเสื้อน้ำ จบตอนด้วยคำกล่าวว่า “เราหยุดสิ่งที่เลวร้ายบนโลกนี้ได้ด้วยจิตใจของเราเองเท่านั้น”

ตอนที่ ๑๐ ด้านทดสอบบารมี บทที่ ๒ (ศีล) เพิ่มเหตุการณ์ทั้งตอนคือพรหมณ์พามหาชนกกุमारและเพื่อนๆ ไปป่าหิมพานต์เพื่อบำเพ็ญศีล ๓ วัน ตอนนี้นสอนเรื่องการรักษาศีล ๕ ได้แก่ ไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ขโมย ไม่แอบดูผู้หญิงอาบน้ำ ไม่พูดเท็จ และไม่ดื่มสุรา ซึ่งเป็นการสอนเรื่องศีล ๕ ให้เด็กเข้าใจได้ง่ายขึ้น

ตอนที่ ๑๑ ด้านทดสอบบารมี บทที่ ๓ (ปัญญา) เพิ่มเหตุการณ์ทั้งตอนเพื่อแสดงว่ามหาชนกกุमारมีปัญญา พรหมณ์ขอให้พระราชาทดสอบปัญญาการ

ทั้งหลาย พระราชจึงตั้งคำถาม ๓ ข้อให้กุมารตอบ ไม่มีใครตอบปัญหาได้นอกจาก มหาชนกกุมาร

การสร้างเหตุการณ์สำคัญทั้ง ๘ ตอนมีเพื่อให้เด็กเข้าใจหลักธรรมในชาดก เรื่องนั้ย้ายขึ้น และเน้นย้ำเรื่องการใช้สติปัญญาแก้ปัญหาโดยไม่ใช้อารมณ์หรือกำลัง และการสอนให้เด็กๆ รู้หน้าที่ของตนเอง เหตุการณ์สำคัญที่เพิ่มเข้ามาทั้งที่ไม่มีในบทพระราชนิพนธ์คือการกล่าวถึง “วันพ่อ” ของนคร จัมปาคะซึ่งเป็นภพสะท้อนสังคมไทยที่มี “วันพ่อ” เป็นวันเฉลิม พระชนมพรรษาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช การสร้างเหตุการณ์สำคัญคือ ด้านทดสอบบารมี บทที่ ๑ (สมาธิ) ด้านทดสอบบารมี บทที่ ๒ (ศีล) และด้านทดสอบบารมี บทที่ ๓ (ปัญญา) ก็คือการอธิบาย ไตรสิกขา “ไตรสิกขา สิกขาสาม, ข้อปฏิบัติที่ต้องศึกษา ๓ อย่าง คือ อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา อธิปัญญาสิกขา เรียกว่าง่ายๆ สั้นๆ ว่า ศีล สมาธิ ปัญญา”^{๑๒}

สมาธิ หมายถึง “ความมีใจตั้งมั่น, ความตั้งมั่นแห่งจิต, การทำให้ใจสงบ แน่วแน่ ไม่ฟุ้งซ่าน, ภาวะที่จิตตั้งเรียบแน่วอยู่ในอารมณ์คือสิ่งอันหนึ่งอันเดียว, มักใช้เป็นคำเรียกง่ายๆ, สำหรับอธิจิตตสิกขา”^{๑๓} จากความหมายนี้มีการนำมาอธิบาย ให้เด็กเข้าใจง่าย โดยให้มหาชนกกุมารตั้งจิตแน่วไปให้ผีเสื้อน้ำ ทำให้ผีเสื้อน้ำสงบ ไม่ดุร้าย ตัวละครผีเสื้อน้ำเป็นตัวละครที่เพิ่มขึ้นมาเพื่อสร้างสีสันแก่เรื่อง

ศีล หมายถึง “ความประพฤติดีทางกายและวาจา, การรักษากายและวาจาให้เรียบร้อย, ข้อปฏิบัติสำหรับควบคุมกายและวาจาให้ตั้งอยู่ในความดีงาม, การรักษาปกติตามระเบียบวินัย, ปกติมารยาทที่ปราศจากโทษ, ข้อปฏิบัติในการฝึกหัด ด้วยกายวาจาให้ดียิ่งขึ้น, ความสุจริตทางกายวาจาและอาชีพ; มักใช้เป็นคำเรียกอย่างง่ายสำหรับคำว่า อธิศีลสิกขา”^{๑๔}

^{๑๒} พระพรหมคุณาภรณ์ [ป.อ.ปยุตฺโต]. (๒๕๕๑). **พจนานุกรมศัพท์พุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์** [ชำระ – เพิ่มเติม ช่วงที่ ๑]. พิมพ์ครั้งที่ ๑๒. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. หน้า ๑๒๑.

^{๑๓} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๔๐๑.

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๔๑.

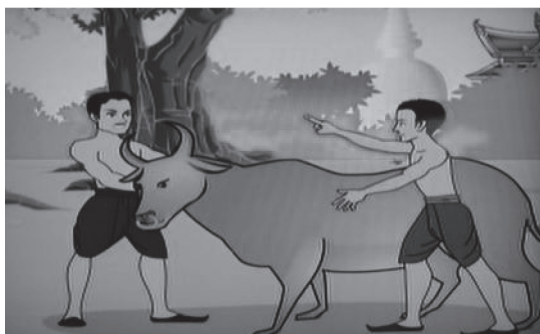
ศีล ๕ เป็นศีลสำหรับทุกคน คือ

๑. เว้นจากการทำลายชีวิต
๒. เว้นจากการถือเอาของที่เขามิได้ให้
๓. เว้นจากการประพฤติดุคในกาม
๔. เว้นจากการพูดเท็จ
๕. เว้นจากของเมา คือ สุราเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท^{๑๕}

ศีลทั้ง ๕ ข้อนี้นี้มีการอธิบายให้ง่ายขึ้นโดยเฉพาะศีล ข้อ ๓ คือ การห้าม แอบดูผู้หญิงอาบน้ำ ซึ่งเป็นการอธิบายให้เด็กๆ เข้าใจว่า “เว้นจากการประพฤติดุคในกาม” คืออะไร

ปัญญา หมายถึง “ความรู้ทั่ว, ปริชายังรู้เหตุผล, ความรู้เข้าใจชัดเจน, ความรู้เข้าใจยังแยกได้ในเหตุผล ดีชั่ว คุณโทษ ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ เป็นต้น และรู้ที่จะจัดแจง จัดสรร จัดการ ดำเนินการ ทำให้ลุล่วง ล่วงพ้นปัญหา, ความรอบรู้ใน กองสังขารมองเห็นตามเป็นจริง...”^{๑๖} จากความหมายนี้นำมาอธิบาย “ปัญญา” ในเรื่องการดูโทรทัศน์เรื่องนี้ โดยให้มหาชนกุมารตอบปัญหาธรรม ๓ ข้อ ดังนี้

ข้อ ๑ ปัญหาเรื่องวัว ชาย ๒ คนทะเลาะกันเรื่องแย่งวัว ต่างฝ่ายต่าง อ้างว่าตนเป็นเจ้าของ มหาชนกุมารพิสูจน์โดยถามชายทั้งสองคนว่าให้วัวกินอะไร แล้วจึงทำให้วัวอาเจียนออกมา ผู้ตอบถูกคือเจ้าของวัว

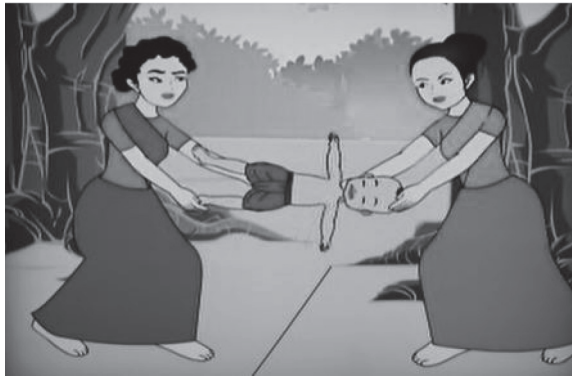

ภาพที่ ๗ ชายสองคนทะเลาะกันเพื่อแย่งวัว

^{๑๕} เรื่องเดียวกัน. หน้าเดิม.

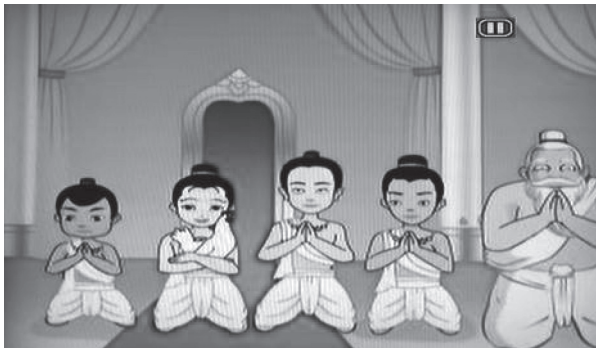
^{๑๖} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๓๑ - ๒๓๒.

ข้อ ๒ ปัญหาเรื่องบุตร หญิง ๒ คนยื้อแย่งเด็ก ต่างอ้างว่าตนเป็นแม่ มหาชนกุมารขีดเส้นบนพื้นดินแล้วให้หญิงทั้งสองคนดึงตัวเด็กให้ได้ ผู้เป็นแม่จะปล่อยเด็กก่อนเพราะรักและสงสารลูก

ภาพที่ ๘ หญิง ๒ คนยื้อแย่งเด็ก

ข้อ ๓ ปัญหาเรื่องไก่ พระราชาให้มหาชนกุมารและเพื่อนๆ หาว่าเผือก มีเขาที่เท่า มีโหนดที่ศีรษะและสงเสียงร้องไม่เกิน ๓ เวลา ไม่มีใครหาได้เพราะเป็นปริศนา ยกเว้นมหาชนกุมารซึ่งอธิบายว่าเป็นไก่สีขาว เพราะมีเขาที่เท่าคือมีเดือย มีโหนดที่ศีรษะคือมีหงอน ร้องไม่เกิน ๓ เวลาคือขัน ๓ เวลา

ภาพที่ ๙ มหาชนกุมารแก้ปัญหาเรื่องไก่

การทดสอบปัญญาโดยใช้ปัญหา ๓ ข้อเพื่อแสดงว่ามหาชนกุมารผ่านด่านทดสอบบารมีบทที่ ๓ (ปัญญา) โดยใช้ปัญหาที่นำมาจากมโหสถชาดก ซึ่งเป็นชาดกที่แสดงปัญญาบารมีของพระโพธิสัตว์ จึงแสดงว่ามหาชนกุมารมี “ปัญญาบารมี” เหมือนพระโพธิสัตว์มโหสถ

การออกแบบฉากและเครื่องแต่งกายตัวละคร

ฉากและเครื่องแต่งกายตัวละครเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ผู้ชมรู้สึกเพลิดเพลินและติดตามชมการ์ตูนชาดกเรื่องนี้ การแต่งกายของตัวละครมีความสัมพันธ์กับฉากที่เป็นองค์ประกอบในการดำเนินเรื่อง ผู้วิจัยพบว่าการ์ตูนอนิเมชันเรื่องนี้มีการออกแบบฉากและเครื่องแต่งกายตัวละครตามบทพระราชนิพนธ์เรื่องพระมหาชนกฉบับการ์ตูน ซึ่ง ชัย ราชวัตร เป็นผู้เขียนการ์ตูนประกอบ ดังจะยกตัวอย่างฉากการสู้รบระหว่างพระอริราชชนกกับพระโปลงชนก

ภาพที่ ๑๐ การทำสงคราม
พระราชนิพนธ์เรื่องมหาชนก
ฉบับการ์ตูน

ภาพที่ ๑๑ และ ๑๒ การทำสงคราม
การ์ตูนอนิเมชันพระมหาชนก

การทำสงครามยุทธหัตถีเป็นภาพที่ผู้วาดสร้างขึ้นมาจากจินตนาการว่าการสู้รบของทั้งสองพระองค์เป็นการสู้รบในลักษณะใด การแต่งกายของทหารเมื่อออกศึกเป็นอย่างไร

จากในมหาสมุทรเป็นภาพนางมณีเมขลาลอยอยู่บนท้องฟ้ามีพระจันทร์เต็มดวง พระมหานกข้วยน้ำในมหาสมุทร

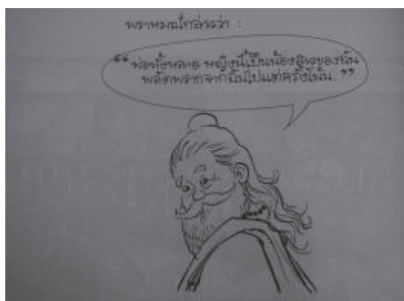
ภาพที่ ๑๓ พระมหานกข้วยน้ำในมหาสมุทร
พระราชนิพนธ์เรื่องพระมหานกข้วยน้ำในมหาสมุทร

ภาพที่ ๑๔ พระมหานกข้วยน้ำในมหาสมุทร
การขึ้นนิเมศน์พระมหานกข้วยน้ำ

ภาพที่ปรากฏมีรายละเอียดเหมือนบทพระราชนิพนธ์เรื่อง พระมหานกข้วยน้ำ การ์ตูน ภาพพระจันทร์เต็มดวงเป็นสัญลักษณ์ในวรรณคดีพุทธศาสนาหมายถึงปัญญา ดังนั้นนอกจากจะเป็นฉากที่ทำให้องค์ประกอบของภาพงดงามแล้วยังมีความสำคัญในการสื่อความหมายด้วย

อุทิศพรหมณ์เป็นตัวละครสำคัญที่มีผลต่อการดำเนินเรื่องมีการสร้างภาพตัวละครนี้และออกแบบเครื่องแต่งกายโดยได้รับอิทธิพลจากบทพระราชนิพนธ์เรื่อง มหาสมุทรนิเมศน์พระมหานกข้วยน้ำ ดังนี้

ภาพที่ ๑๕ อุทิจจพราหมณ์
พระราชนิพนธ์เรื่องมหาชนกฉบับการ์ตูน

ภาพที่ ๑๖ อุทิจจพราหมณ์
การ์ตูนอนิเมชันพระมหาชนก

จากการวิจัยพบว่าการออกแบบฉากและเครื่องแต่งกายตัวละครส่วนใหญ่ในการ์ตูนอนิเมชันพระมหาชนก มีลักษณะคล้ายบทพระราชนิพนธ์เรื่องพระมหาชนกฉบับการ์ตูน แสดงว่าบทพระราชนิพนธ์เรื่องพระมหาชนกฉบับการ์ตูนมีอิทธิพลต่อการ์ตูนอนิเมชันพระมหาชนกอาจเป็นเพราะภาพลายเส้นที่ปรากฏเอื้อต่อการนำมาสร้างเป็นการ์ตูนภาพเคลื่อนไหว

ภาพที่ ๑๗ การแต่งกายของอุทิจจพราหมณ์ การ์ตูนอนิเมชันพระมหาชนก

บทบาทของการ์ตูนโทรทัศน์เรื่องพระมหาชนกในสังคมไทย

การ์ตูนโทรทัศน์มีบทบาทสำคัญในการสร้างความเพลิดเพลินแก่ผู้ชม เพราะทำให้ผู้ชมอยู่ในโลกจินตนาการ รู้สึกสนุกสนาน และมีความสุข ซึ่งการ์ตูนอนิเมชันพระมหาชนกได้ทำหน้าที่นี้อย่างชัดเจน งานวิจัยนี้พบว่านอกเหนือจากการสร้างความเพลิดเพลินแล้ว การ์ตูนเรื่องนี้มีบทบาทสำคัญ ๒ ประการ ได้แก่ การสอนธรรมะ และการขอพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช

บทบาทในการสอนธรรมะ

ขาดกเป็นการแสดงเรื่องราวของพระพุทธเจ้าเมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์ เนื้อเรื่องแสดงการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์โดยมีจุดหมายสำคัญ คือ การข้ามพ้นสังสารวัฏเพื่อจะมาตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อนำขาดกมาปรับเปลี่ยนรูปแบบการนำเสนอเป็นการ์ตูนโทรทัศน์เพื่อให้เด็กๆ จึงมีการปรับเปลี่ยนเนื้อหาหรือคำสอนบางประการให้เหมาะสมกับเด็กๆ ได้แก่ การสอนธรรมะให้เด็กเข้าใจง่าย โดยอธิบาย “วิริยบารมี” ว่าเป็นความอดทนในการทำความดี ละเว้นความชั่ว การใช้สติปัญญาแก้ไขปัญหา ผู้วิจัยพบว่าเมื่อนำมาหาชนกมาเสนอเป็นการ์ตูนโทรทัศน์ได้สอนธรรมะ ๒ ข้อที่โดดเด่นคือ “ความเพียร” และ “ปัญญา” ซึ่งเป็นการบำเพ็ญบารมีของพระมหาชนกกับมโหสถบัณฑิต ได้แก่ “มหาชนกขาดก ว่าด้วยพระมหาชนกทรงบำเพ็ญวิริยบารมี” และ “มโหสถขาดก ว่าด้วยพระมโหสถบัณฑิตทรงบำเพ็ญปัญญาบารมี” ลักษณะนี้ปรากฏตั้งแต่ต้นเรื่องจนจบ ซึ่งเป็นพระราชปรารภในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชในการพระราชนิพนธ์เรื่องพระมหาชนกว่า “ขอจงมีความเพียรที่บริสุทธิ์ ปัญญาที่เฉียบแหลม กำลังกายที่สมบูรณ์”^{๑๗}

บทบาทในการขอพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ภูมิพลอดุลยเดช

การ์ตูนอนิเมชันพระมหาชนกแสดงภาพพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ดังปรากฏในเพลงนำว่า “พระมหาชนกคือพ่อที่ยิ่งใหญ่” กล่าวคือ ทรงเป็น

^{๑๗} พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชฯ. (๒๕๔๐). **พระมหาชนก**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน). หน้า (๘).

พระมหากษัตริย์ที่ทรงทศพิธราชธรรม ทรงมีพระบรมราโชวาทแก่พสกนิกรชาวไทยที่เป็นแนวทางในการดำเนินให้มีความสุขดังนั้นประชาชนชาวไทยจึงควร “เดินตามทางที่พ่อสอนไว้”

มหาชนกกุมารผ่านด่านทดสอบบารมีทั้ง ๓ ได้แก่ สมาธิ ศีล และปัญญา เมื่อต้องว่ายน้ำในมหาสมุทร นางมณีเมขลาขึ้นชมพระมเหชนกว่าเป็นผู้มีปัญญาหลักแหลม การหาวิธีฟื้นฟูต้นมะม่วงด้วยตนเองทำให้อุทิจพรพราหมณ์ยกย่องพระมเหชนกว่าเป็น “มหาบัณฑิต” ที่สำคัญคือการตั้ง “มหาวิทยาลัย ปูทะเลย์” ซึ่งหมายถึงที่อาศัยของวิชาความรู้ เพื่อให้ชาวมิถิลานครหลุดพ้นจากโมหะภูมิ ซึ่งทำให้ “มองอะไรในระยະสั่นๆ คิดหวังอยากได้ในระยະสั่นๆ ขาดความรู้ ขาดสามัญสำนึก” ดังนั้น การตั้งสถาบันการศึกษาจึงจะทำให้หลุดพ้นจากโมหะภูมิ อันเป็นความเพียรสูงสุดของพระมหาชนก “ใช่แล้ว ที่ข้าบอกว่าความเพียรของข้ายังสิ้นสุดไม่ได้ นั่นก็คือความเพียรในการสร้างคน สร้าง องค์ความรู้ให้กับชาวมิถิลาทูทุกชั้นวรรณะ ตั้งแต่คนเลี้ยงช้างเลี้ยงม้าจนถึง มหาอุปราช” พระมหาชนกจึงทรงมุ่งมั่น “พัฒนาจิตใจ” ของชาวมิถิลานคร ปรากฏในการ์ตูนตอนจบซึ่งเป็นการประกาศเจตนารมณ์ของพระมหาชนกกว่า “ชาวมิถิลาทูทั้งหลาย ปูทะเลย์มหาวิทยาลัยแห่งนี้แปลว่า ที่อาศัยของวิชาความรู้ ก่อตั้งขึ้นเพื่อเป็นที่เล่าเรียนวิชาสำหรับทุกคนทุกชั้นวรรณะ เพื่อนำแสงสว่างมาสู่จิตใจชาวมิถิลาทูทุกคนให้หลุดพ้นจากโมหะภูมิ เป็นสถานที่ก่อเกิดปัญญา มีสติ และมีสามัญสำนึกที่ดีเพื่อความสุภาพความเจริญของชาวมิถิลาทูทุกคนตลอดไป” จากเนื้อหาทั้งหมดทำให้เห็นว่าพระมหาชนกเป็น “พระราชผู้เป็นบัณฑิต” ซึ่งมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงไปสู่ภาพของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว นับเป็นการขอพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ภูมิพลอดุลยเดช พระมหากษัตริย์ผู้ทรงมีความเพียรในการ “พัฒนาคน” ดังจะเห็นได้จากพระบรมราโชวาทตอนหนึ่งว่า

การพัฒนาบ้านเมืองให้เจริญยิ่งขึ้นไปนั้น ย่อมต้องพัฒนาบุคคลก่อน เพราะถ้าบุคคลอันเป็นองค์ประกอบของส่วนรวมไม่ได้รับการพัฒนาแล้ว ส่วนรวมจะเจริญมั่นคงได้ยากยิ่ง^{๑๔}

^{๑๔} สำนักพระราชพิธีการ. (๒๕๕๑). **ประมวลพระราชดำรัสและพระบรมราโชวาทที่พระราชทานในโอกาสต่างๆ ปีพุทธศักราช ๒๕๕๐**. กรุงเทพฯ: อัมรินทร์พรินต์แอนด์พับลิชชิง.

สรุปและอภิปรายผล

มหานกชาดกเป็นชาดกเรื่องสำคัญที่คนไทยรู้จักเป็นอย่างดี อันเนื่องมาจาก ในปี พ.ศ.๒๕๓๑ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงแปล มหานกเสรีจรมบูรณ และ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้พิมพ์ในโอกาสเฉลิมฉลองกาญจนาภิเษก แห่งรัชกาล “ให้เป็นเครื่องพิจารณาเพื่อประโยชน์ในการดำเนินชีวิตของสาธุชนทั้งหลาย” ทรงให้แก่ว่า “ขอจงมีความเพียรที่บริสุทธิ์ ปัญญาที่เฉียบแหลม กำลังกายที่สมบูรณ์” กล่าวได้ว่าทรงเป็นผู้ทำให้มหานกชาดกแพร่หลายในสังคมไทย ดังจะเห็น ได้จากการนำชาดกเรื่องนี้มา “เล่าเรื่อง” ในรูปแบบที่หลากหลายแตกต่างกันไป

ในปีพุทธศักราช ๒๕๕๒ ได้นำมหานกชาดกมา “เล่าเรื่อง” ในรูปแบบ การ์ตูนอนิเมชันเผยแพร่ทางสถานีโทรทัศน์ การปรับเปลี่ยนรูปแบบการนำเสนอ ในครั้งนี้ได้ปรับเปลี่ยนเนื้อหาบางประการเพื่อให้เหมาะสมแก่เด็ก ๆ ซึ่งเป็นกลุ่มผู้ชมสำคัญ และได้สะท้อนภาพสังคมไทยในขณะนั้น “ผ่าน” เรื่องราวในการ์ตูน ทั้งนี้ยังคงมีหน้าที่ สำคัญคือ การสร้างความเพลิดเพลินแก่เด็ก ๆ มหานกชาดกในรูปแบบการ์ตูนโทรทัศน์ แสดงแนวคิดสำคัญผ่านเพลงนำว่าทุกคนควรมีคุณธรรมในการดำเนินชีวิต ได้แก่ การใช้ปัญญา ซื่อสัตย์ สามัคคี และตั้งใจทำความดี โดยต้องมีความอดทน แนวคิดสำคัญ เหล่านี้เป็นธรรมะที่เด็กเข้าใจง่ายและพบเห็นได้ในชีวิตประจำวัน

การ “เล่าเรื่อง” ชาดกในรูปแบบการ์ตูน นับเป็นวิธีการหนึ่งในการสอนธรรมะ แก่เด็ก ๆ ในสังคมปัจจุบัน เป็นการ “ปรับเปลี่ยน” รูปแบบการนำเสนอเพื่อเอื้อต่อผู้เสพ ในยุคที่สื่อมีบทบาทสำคัญยิ่ง ความเพลิดเพลินสนุกสนานยังคงเป็นบทบาทหลักในการ “เสพ” สื่อการ์ตูน ในขณะเดียวกันการอบรมปลูกฝังธรรมะแก่เด็ก ๆ ก็ยังคงมีอิทธิพล สำคัญในการสร้างเยาวชนไทยให้พร้อมเผชิญปัญหาต่างๆ อย่างมีสติ มีความอดทน ที่จะใช้ปัญญาแก้ไขปัญหาไม่ใช้อารมณ์ เช่นเดียวกับพระมหานกในการ์ตูนโทรทัศน์

บรรณานุกรม

- กาญจนา แก้วเทพ. (๒๕๕๕). **เมื่อสี่สอองและสร้างวัฒนธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : บริษัท โรงพิมพ์ศาลาแดง จำกัด.
- กาญจนา แก้วเทพ. (๒๕๕๕). **การสื่อสารกับศาสนา**. ใน การสื่อสาร ศาสนา กีฬา. กรุงเทพฯ : โครงการเมธีวิจัยอาวุโส คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ฐานิสร์ ชาศรีตพงศ์. (๒๕๓๘). ความรู้เรื่องชาดก ใน **อายุบวร**. บรรณาธิการ โดย ประจักษ์ อัครวิรุฬหการ และอนันต์ เหล่าเลิศวรกุล. กรุงเทพฯ : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน).
- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). (๒๕๔๖). **พจนานุกรมศัพท์พุทธศาสนา ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๒. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชฯ. (๒๕๔๐). **พระมหาชนก**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน).
- พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชฯ. (๒๕๔๒). **พระราชนิพนธ์ เรื่องพระมหาชนก ฉบับการ์ตูน**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน).
- พระพรหมคุณาภรณ์ [ป.อ.ปยุตฺโต]. (๒๕๕๑). **พจนานุกรมศัพท์พุทธศาสนา ฉบับประมวลศัพท์ [ชำระ - เพิ่มเติม ช่วงที่ ๑]**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๒. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาวิทยาลัยราชวิทยาลัย. (๒๕๕๓). **พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ ๔ ภาคที่ ๒**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหา มกุฏราชวิทยาลัย. มหาวิทยาลัยราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์ พิมพ์เนื่องในวโรกาสครบ ๒๐๐ ปี แห่งพระราชวงศ์จักรี กรุงรัตนโกสินทร์ พุทธศักราช ๒๕๒๕.
- ศักดิ์ศรี แย้มนัตตา. (๒๕๕๓). **วรรณคดีพุทธศาสนาภาษาไทย**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สำนักกราชเลขานุการ. (๒๕๔๑). **ประมวลพระราชดำรัสและพระบรมราโชวาทที่
พระราชทานในโอกาสต่างๆ ปีพุทธศักราช ๒๕๔๐.** กรุงเทพฯ: อมรินทร์
พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.

โอเอเซียน มีเดีย. (๒๕๕๓). **พระมหาชนก แผ่นที่ ๑ - ๘.** (วีดิโอซีดี). กรุงเทพฯ:
บริษัท โอเอเซียน มีเดีย จำกัด.

จาก “ชาดก” สู่ “เพลง” : การรับรู้ความหมาย และบทบาทของสื่อเวสสันดรชาดกในสังคมไทยร่วมสมัย*

นิธิอร พรอำไพสกุล**

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อวิเคราะห์การรับรู้ความหมายเวสสันดรชาดกจากพระไตรปิฎกสู่สื่อเพลงร่วมสมัย และบทบาทของสื่อเพลงร่วมสมัยเวสสันดรชาดกในสังคมไทย ผลการศึกษาพบว่า การรับรู้ความหมายของเวสสันดรชาดกเกิดจากการ “สืบทอด” เหตุการณ์หลักและตัวละครสำคัญจากเวสสันดรชาดกในพระไตรปิฎก และอรรถกถาเวสสันดรชาดก อนุภาคดังกล่าวส่งผลต่อการรับรู้ความหมายที่ทำให้เกิดภาพในใจ นอกจากนี้ยังใช้วิธีวิเคราะห์เนื้อหาความหมายด้วย “ภาพ” การบำเพ็ญทานบารมีของพระเวสสันดร ความเป็นนางแก้วของพระนางมัทรี และการปรับเปลี่ยนให้ชู้ชกเป็นทั้ง “พระเอก” และ “ผู้ร้าย” ซึ่งเป็นการสร้างความหมายใหม่ให้ตัวละคร ส่วนบทบาทของสื่อเพลงร่วมสมัยเวสสันดรชาดกพบว่า มีบทบาท ๓ ประการ ได้แก่ บทบาทในการให้ความบันเทิง หรือสร้างความเพลิดเพลิน บทบาทในการรักษาและสืบทอดความสำคัญของประเพณีบุญผะเหวด และบทบาทในฐานะเป็นเครื่องมือเผยแพร่ คำสอนพุทธศาสนา

* บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของปริญญานิพนธ์ศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิตเรื่อง “เวสสันดรชาดก: การสร้างสรรค์ “สื่อ” ศิลปวัฒนธรรมและบทบาทในสังคมไทยร่วมสมัย” โดยมีรองศาสตราจารย์พญฤทธิ์ ศุภเศรษฐศิริ รองศาสตราจารย์สุภา ปานเจริญ และผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุภัค มหารวการ เป็นอาจารย์ที่ปรึกษาปริญญานิพนธ์ ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณสำหรับคำแนะนำอันมีค่ายิ่ง ปริญญานิพนธ์นี้ได้รับทุนสนับสนุนจากบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประจำปี ๒๕๕๗

** นิสิตระดับดุษฎีบัณฑิต สาขาศิลปวัฒนธรรมวิจัย คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

From “Jataka” to “Songs”: The Semantic Perception and the roles of media in Thai society

Nition Pornumpaisakul

Abstracts

The research study was aimed at analyzing the semantic perception of Vessantara Jataka from Tipitaka to media of contemporary songs and the roles of such media in the Thai society.

Findings showed that the semantic perception of Vessantara Jataka was derived from “inheritance” events and the main characters of Vessantara Jataka in Tipitaka and Atthakatha Vessantara Jataka. The motif resulted in semantic perception bringing about images or pictures in mind. In addition, the use of music video confirmed the meaning through “picture” of merit making of *Pra-vessantara* and the excellent woman of *Maddi*. The role of *Jujaka* representing both hero and villain is a way of constructing new meaning for characters. Regarding the roles of media of contemporary songs, results showed that the media has three roles: to entertain, to keep the whole view of merit-making of *Bun Phawet* (Buddhist festival celebrated in the fourth month in *Isan*) and to propagate the teaching of Buddha.

บทนำ

เวสสันดรชาดกเป็นชาดกที่มีความสำคัญต่อศิลปวัฒนธรรมไทย และเป็นที่รู้จักแพร่หลายตั้งแต่สมัยสุโขทัยหรืออาจก่อนหน้านั้นว่า “มหาชาติ” ดังปรากฏหลักฐานในศิลาจารึกหลักที่ ๓ **จารึกนครชุม** กล่าวถึงสังฆกรรมอันตรธาน ๕ เพื่อให้สัตว์บุรุษทำบุญสร้างกุศลเมื่อพระพุทธรูปศาสนายังมีอยู่

ศาสนาพระเป็นเจ้ายังเท่าใดจักสิ้นอัน ให้แก้วาดังนี้ แต่ปีอันสถาปนาพระมหาธาตุนี้เมื่อหน้า ได้สามพันเก้าสิบเก้าปีจักสิ้นศาสนา พระเป็นเจ้า 0 อันหนึ่ง โสदनบแต่ปีสถาปนาพระมหาธาตุนี้ไปเมื่อหน้า ได้เก้าสิบเก้าปีเถิงในปีกุน อันว่าพระปิฎกไตรนี้จักหายแล หากคนจักรู้แท้แลมิได้เลย ยังมีคนรู้คั่นสเล็กละน้อยไซ้ ธรรมเทศนาอันเป็นต้นว่า **พระมหาชาติ** หากคนสวดแลมิได้เลย ธรรมชาดกอันอื่นไซ้ มีต้นหาปลายมิได้ มีปลายหาต้นมิได้เลย^๑

การได้รับยกย่องเป็น “มหาชาติ” ส่งผลให้เกิดประเพณีการแต่ง การสวด การเทศน์มหาชาติ และการสร้างวรรณคดีเรื่องต่างๆ แตกแขนงจากเรื่องมหาชาติ รวมทั้งศิลปวัฒนธรรมที่เกี่ยวกับชาดกเรื่องนี้อย่างแพร่หลาย^๒ โดยเฉพาะอย่างยิ่งมีความสำคัญต่อพุทธศิลป์ที่แสดงภาพพระโพธิสัตว์ในการบำเพ็ญทานอันประเสริฐ^๓

^๑ กรมศิลปากร. (๒๕๔๘). **ประชุมจารึก ภาคที่ ๘ จารึกสุโขทัย**. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร. คณะอนุกรรมการจัดทำหนังสือที่ระลึก ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในโอกาสวันที่พระบรมราชสมภพครบ ๒๐๐ ปี. วันที่ ๑๘ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๔๗. หน้า ๖๖.

^๒ อาทิตย์ ชีวณิชย์กุล. (๒๕๕๒). **ทานและทานบารมี : ความสำคัญที่มีต่อการรังสรรค์วรรณคดีไทยพุทธศาสนา**. วิทยานิพนธ์ อ.ด. (ภาษาไทย). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

^๓ Gerhard Jaiser. (2009). **Thai Mural Painting Volume 1: Iconography, Analysis&Guide**. Bangkok: White Lotus Co., Ltd. P.2.

ภาพที่ ๑ จิตรกรรมฝาผนังเรื่องเวสสันดรชาดก กัณฑ์กุมาร
พระอุโบสถวัดสุวรรณาราม กรุงเทพฯ ฝั่งธนบุรี

ปัจจุบันความนิยมเรื่องเวสสันดรชาดก มิได้สูญหายไปจากสังคมไทย ยังคงสร้างสรรค์ใหม่โดยพัฒนาปรับเปลี่ยนไปตามบริบทสังคมร่วมสมัย ดังมีการนำเสนอเรื่องพระเวสสันดรผ่านสื่อหลากหลาย เช่น นิทาน การ์ตูน เพลง เป็นต้น

การนำเวสสันดรชาดกมา “สืบทอด” และ “สร้างสรรค์” สะท้อนให้เห็นการรับรู้ความหมายและความแพร่หลายเรื่องเวสสันดรชาดกที่มีอิทธิพลต่อสื่อรูปแบบต่างๆ ซึ่งมีบทบาทสำคัญในสังคมไทยร่วมสมัย สิ่งนี้เป็นเครื่องยืนยันว่าเวสสันดรชาดกเป็น “ข้อมูลทางวัฒนธรรม” ที่มีบทบาทสำคัญต่อการนำเรื่องราวมาสร้างสรรค์ใน “สื่อ” รูปแบบต่างๆ

บทความวิจัยนี้ผู้วิจัยมุ่งศึกษาวิเคราะห์การรับรู้ความหมายและบทบาทของสื่อเพลงร่วมสมัยเวสสันดรชาดกในสังคมไทย

ขอบเขตของการวิจัย

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยศึกษาเวสสันดรชาดกจากสื่อเพลงร่วมสมัยที่เกี่ยวข้องกับเวสสันดรชาดกจำนวน ๙ เพลง ได้แก่ เพลงพระเวสสันดรชาดก

เพลงแห่พระเวส เพลงสีกษัตริย์เดินดง เพลงซูกก กัณหาขาลี เพลงซูกสองกุมาร
เพลงมัทรีโคก เพลงแหล่มทรี เพลงซูกตลกของฉั่น และเพลงบุญมหาชาติขาดอ้าย

๑. เวสสันตรชาดก: จาก “พระไตรปิฎก” สู “ชาดก” ในสื่อ

เวสสันตรชาดกเป็นชาดกเรื่องสุดท้ายในพระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย
มหานิบาตชาดก ชาดกเรื่องนี้แสดงเรื่องราวของพระโพธิสัตว์ เมื่อครั้งเสวยพระชาติ
เป็นพระเวสสันดร พระองค์ทรงบำเพ็ญทานบารมีอันใหญ่ยิ่ง คือการบริจาคบุตรทาน^๔
และทารทาน^๕ ชาดกเรื่องนี้ได้รับความนิยมแพร่หลายมากในสังคมไทย^๖ โดยเฉพาะ
อย่างยิ่งจากการบริจาคสองกุมาร ซึ่งเป็นฉากที่สร้างความสะเทือนอารมณ์ให้แก่ผู้ที่
ได้รับรู้ชาดกเรื่องนี้

เวสสันตรชาดกในพระไตรปิฎกเริ่มต้นด้วยทศพรคาถาที่ท้าวสักกเทวราช
ทรงให้พร ๑๐ ประการแก่พระผุสดีเทพกัญญา ในคาถาที่ [๑๐๔๕] ถึง [๑๐๕๐]
ดังนี้

...ท้าวสักกเทวราช ตรัสว่า

[๑๐๔๕] ดูก่อนผุสดีผู้มีรัศมีแห่งผิวยุพราสน์ประเสริฐ ผู้มีอวัยวะส่วน
เบื้องหน้างาม เธอจงเลือกเอาพร ๑๐ ประการ ในปฐมซึ่งเป็นที่รักแห่งหทัยของเธอ...

พระผุสดีเทพกัญญาราบทูลว่า

[๑๐๔๘] ข้าแต่ท้าวสักกะผู้เป็นใหญ่กว่าสัตว์ทั้งปวง ถ้าฝ่าพระบาทจะ
ประทานพรแก่ข้าพระบาทไซ้ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอให้ข้าพระบาทพึงเกิดใน
พระราชนิเวศน์ของพระเจ้าสิริราช ข้าแต่ท้าวปรีณทนะ ขอให้ข้าพระบาท (๑) พึงเป็น
ผู้มีจักษุดำเหมือนตาลูกมฤติ (มีอายุ ๑ ขวบปี) ซึ่งมีดวงตาดำ (๒) พึงมีขนคิ้วดำ (๓)
พึงเกิดในราชนิเวศน์นั้น มีนามว่าผุสดี (๔) พึงได้พระราชโอรสผู้ให้สิ่งอันประเสริฐ

^๔ การบริจาคบุตรเป็นทาน ในชาดกเรื่องนี้หมายถึงพระขาลี และพระกัณหาขาลี

^๕ การบริจาคภรรยาเป็นทาน ในชาดกเรื่องนี้หมายถึงพระนางมัทรี

^๖ สมบัติ จันทรวงศ์. (๒๕๔๗). “มหาชาติคำหลวง : ความหมายทางการเมือง”. ใน
บทพิจารณาด้วยวรรณกรรมการเมืองและประวัติศาสตร์. กรุงเทพฯ : โครงการจัดพิมพ์คบไฟ.

ผู้ประกอบเกือกกลในयाจก มิได้ตระหนี่ ผู้อันพระราชาททุกประเทศบุขามีเกียรติยศ^๗
(๕) เมื่อข้าพระบาททรงครรรค์ข่อย่าให้อุทรนูนขึ้น ฟังมีอุทรไม้นูน เสมอดั่งคันศรที่
นายช่างเหลาเกลี้ยงเกลา (๖) ถันทั้งคู่ของข้าพระบาทอย่าย่อยยาน ข้าแต่ท้าววาสวะ
(๗) ผมหงอกก็อย่าได้มี (๘) ธูลีก็อย่าได้ติดในกาย (๙) ข้าพระบาทพึงปล่อยนกโทษ
ที่ถึงประหารได้ (๑๐) ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอข้าพระบาทพึงได้เป็นอัครมเหสี
ที่โปรดปรานของพระราชานในแว่นแคว้นสีพี ใน พระราชานิเวศน์อันกีก้องด้วยเสียง
ร้องของนกยูงและนกกระเรียน พรังพร้อมด้วยวรรณิ์ เกลื่อนกล่นไปด้วยคนเดียและ
คนค่อม อันพ่อครัวชาวมคธเลี้ยงดู กีก้องไปด้วยเสียงกลอน และเสียงบานประตู
อันวิจิตรมีคนเชิญให้ดื่มสุราและกินกับแกลั้ม.

ท้าวสักกเทวราช ตรัสว่า

[๑๐๔๙] ดูก่อนนางผู้งามทั่วสรรพางค์กาย พร ๑๐ ประการเหล่านีใด ที่เรา
ให้แก่เธอ เธอจักได้พร ๑๐ ประการเหล่านั้น ในแว่นแคว้นของพระเจ้าสิริราช.

[๑๐๕๐] ครั้นท้าววาสวะมฆวสุขัมบดีเทวราชตรัสอย่างนี้แล้ว ก็โปรดประทาน
พรแก่พระนางผู้สดีเทพอัปสร

(นี้) ชื่อว่าทศพรคาถา^๘

เนื้อความในคาถาที่ [๑๐๔๘] พร ๑๐ ประการที่พระนางผู้สดีเทพอัปสร
ได้รับจากท้าวสักกเทวราชนั้น แสดงให้เห็นลักษณะสำคัญของ พระเวสสันดรโพธิสัตว์
ที่ทรงเป็น “ผู้ให้สิ่งอันประเสริฐ ผู้ประกอบเกือกกลในयाจก มิได้ตระหนี่ ผู้อันพระราชาท
ทุกประเทศบุขามีเกียรติยศ” จากนั้นแสดงแนวคิดสำคัญของชาดกเรื่องนี้คือการบำเพ็ญ
ทานบารมีของ พระโพธิสัตว์เวสสันดรเป็นลำดับขึ้น ดังคาถาที่ [๑๐๕๑] พระเวสสันดร
ทรงมุ่งมั่นจะบริจาคทานภายใน คาถาที่ [๑๐๕๔] และ [๑๐๕๕] พระเวสสันดร
พระราชทานช้างแก่พราหมณ์ ๘ คน คาถาที่ [๑๐๕๓] ทรงบริจาคสัตว์ตสถกมมหาทาน

^๗ เน้นโดยผู้เขียน

^๘ มหามกุฏราชวิทยาลัย. (๒๕๔๓). อรรถกถาเวสสันดรชาดก ใน **พระสูตรและอรรถกถา
แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ ๔ ภาคที่ ๓**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย.
(มหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์ พิมพ์เนื่องในวโรกาสครบ ๒๐๐ ปี แห่งพระราชวงศ์
จักรี กรุงรัตนโกสินทร์ พุทธศักราช ๒๕๒๕). หน้า ๔๘๔ - ๔๘๖.

คาถาที่ [๑๑๐๒] ทรงพระราชทานม้า ๔ ตัวแก่พราหมณ์ ๔ คน คาถาที่ [๑๑๐๔] พระราชทานราชรถแก่พราหมณ์ คนที่ ๕ จากนั้นจึงเป็นการบริจาคทานที่บุคคลทั่วไปทำได้ยากยิ่ง และเป็นฉากที่สะท้อนอารมณ์คือการบริจาคบุตรทานในคาถาที่ [๑๑๗๐] และ [๑๑๗๑] การบริจาคตานในคาถาที่ [๑๒๐๗] และจบเรื่องเวสสันดรชาดกในมหานิบาตชาดกด้วยคาถาที่กล่าวถึงพระเวสสันดรโพธิสัตว์เสด็จกลับนครสีพี ท้าวสักกเทวราชบันดาลฝนเงินให้ตกลงมา พระเวสสันดรบำเพ็ญทาน ครั้นสวรรคต พระองค์ก็ได้เสด็จสู่สวรรค์ในคาถาที่ [๑๒๖๙]

ต่อมามีการขยายความเวสสันดรชาดกในมหานิบาตชาดกอีกชั้นหนึ่ง เรียกกันว่าเป็นคัมภีร์ชั้นอรรถกถา^๙ ซึ่งเป็นหนังสือแต่งขึ้นเพื่ออธิบายหลักธรรม คำสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในพระไตรปิฎกให้มีความสมบูรณ์ด้วยการขยายความให้ชัดเจน อรรถกถาเวสสันดรชาดก ขึ้นต้นชาดกด้วย “ปัจจุบันวัตถุ” กล่าวถึง “พระศาสดาเมื่อเสด็จประทับอยู่ ณ นิโครธาราม อาศัฏฐกบิลพัสดุ์ ราชธานี ทรงปรารภฝนโบกขรพรรษตริสพระธรรมเทศนานี้ว่า **มุสสดี วรณณา** ดังนี้เป็นต้น”^{๑๐} จากนั้นจึงตรัสเล่าเรื่องเวสสันดรชาดก ทศพรคาถากล่าวถึงในอดีตกาลสมัยพระศาสดา “วิปัสสี” พระนางมุสสดีได้บำเพ็ญบุญด้วยการบูชาพระวิปัสสี ด้วยแก่นจันทร์ ทำให้นางเป็นผู้มีสระดุจประพรมด้วยแก่นจันทร์แดง ต่อมาได้เกิดเป็นพระอัครมเหสีของท้าวสักกเทวราช ทรงให้พรแก่พระนางมุสสดี ๑๐ ประการ เมื่อจะสิ้นอายุ

อรรถกถาเวสสันดรชาดก ยังสืบทอดลักษณะสำคัญคือความมุ่งมั่นในการบำเพ็ญทานบารมีของพระเวสสันดรโพธิสัตว์ โดยอธิบายขยายความให้เห็นการบำเพ็ญทานบารมีของพระโพธิสัตว์อย่างเด่นชัด ดำเนินเรื่องอย่างเป็นลำดับขั้นตอน ดังนี้

^๙ คักดีศรี แยมันดดา. (2543). **วรรณคดีพุทธศาสนาภาษาไทย**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

^{๑๐} มหามกุฏราชวิทยาลัย. (๒๕๔๓). อรรถกถาเวสสันดรชาดก. ใน **พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ ๔ ภาคที่ ๓**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย. (มหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์ พิมพ์เนื่องในวโรกาสครบ ๒๐๐ ปี แห่งพระราชวงศ์จักรี กรุงรัตนโกสินทร์ พุทธศักราช ๒๕๒๕). หน้า ๕๙๙.

๑. เมื่อพระมหาสัตว์เสด็จอยู่ในพระครรภ์พระมารดา พระนาง ผุสดีทรงใคร่จะสร้างโรงทาน ๖ แห่ง และทรงบริจาคทรัพย์หกล้านหาปณะทุกวัน

๒. เมื่อพระมหาสัตว์ประสูติจากพระครรภ์แห่งพระมารดา เป็นผู้บริสุทธิ์ ลืมพระเนตรทั้งสอง เขยียดพระหัตถ์ต่อพระมารดาตรัสว่า “ข้าแต่พระแม่เจ้าหม่อมฉันจักบริจาคทานมีทรัพย์อะไร บ้าง”

๓. พระมหาสัตว์เปลื้องเครื่องประดับราคาแสนหนึ่งประทานแก่นางนม เมื่อมีพระชนมพรรษา ๔ - ๕ ปี และประทานเครื่องประดับแก่เหล่านางนมถึง ๙ ครั้ง

๔. เมื่อพระชนมพรรษา ๘ ปี ทรงคิดบริจาคทานภายใน

๕. พระเวสสันดรโพนีสัตว์เสด็จทอดพระเนตรโรงทานทั้งหก เดือนละ ๖ ครั้ง

๖. พระเวสสันดรโพนีสัตว์พระราชทานช้างอันประดับแล้วแก่พราหมณ์ทั้ง ๘ คน

๗. พระเวสสันดรโพนีสัตว์ทรงบริจาคสัตตสกกมหาทาน

๘. พระเวสสันดรทรงเปลื้องเครื่องประดับพระราชทานแก่เหล่าจาก ๑๘ ครั้ง

๙. พระเวสสันดรพระราชทานม้าทั้ง ๔ ตัวแก่พราหมณ์ ๔ คน

๑๐. พระเวสสันดรพระราชทานรถแก่พราหมณ์

๑๑. พระเวสสันดรบริจาคสองกุมารแก่ชุก

๑๒. พระเวสสันดรบริจาคพระนางมัทรีแก่ท้าวสักกเทวราชแปลง

๑๓. พระเวสสันดรโปรดพระราชทานทรัพย์ในพระราชนิเวศน์

การเน้นย้ำเรื่องทานบารมีของพระเวสสันดรโพนีสัตว์ตั้งแต่ในพระไตรปิฎก จนมาถึงชั้นอรรถกถาอย่างเป็นลำดับขั้น อาจถือเป็นการเน้นย้ำความหมายเพื่อให้แนวคิดเรื่องทานบารมีอันเป็นแนวคิดสำคัญของชาดกเรื่องนี้โดดเด่น ส่งผลต่อการรับรู้ความหมายเรื่องทานบารมี และเน้นย้ำอารมณ์ความรู้สึกด้วยเหตุการณ์หลักที่สร้างอารมณ์สะเทือนใจได้แก่การบริจาคสองกุมารของพระเวสสันดรที่เมื่อชุกได้สองกุมารแล้วนั้น “เอาพินักัดเถาว์ลัยถือมาผูกพระหัตถ์เบื้องขวาแห่งพระชาลีกุมาร รวมกันกับพระหัตถ์เบื้องซ้ายแห่งพระกัณหาชินากุมาร ถือปลายเถาว์ลัยนั้นไว้ โบาย

ตีพาไป”^{๑๑} พระนางมัทรีกลับจากป่าแล้วไม่พบสองกุมาร พระนาง “เสด็จเที่ยวไปยังสถานที่นั้นๆ ด้วยความเร็วดุจลมถึง ๓ วาระ ได้ยินว่าสถานที่พระนางเจ้าเสด็จเที่ยวไปตลอดราตรีหนึ่ง ประมาณระยะทางราว ๑๕ โยชน์”^{๑๒} และเมื่อไม่พบพระขालี และพระกัณหาขินาทรงคร่ำครวญว่า “ลูกทั้งสองจักตายเสียแน่แล้ว ดังนี้ แล้ว สัมมส ภ ภูมิภาคแทบพระยุคลบาทแห่งพระเวสสันดรนั่นเอง”^{๑๓} เหตุการณ์ดังกล่าวมีความสำคัญในฐานะที่สร้างการรับรู้ความหมาย และสร้างอารมณ์สะท้อนใจ การรับรู้ความหมายนี้ได้รับการสืบทอดต่อมาในสื่อเพลงร่วมสมัย

๒. การรับรู้ความหมายเรื่องเวสสันดรชาดกผ่านสื่อเพลงร่วมสมัย

การสร้างสรรค์ผลงานศิลปะทุกวันนี้ล้วนสัมพันธ์กับบริบทสังคมวัฒนธรรมที่เปลี่ยนไป การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงกรอบความคิดในการแสดงออกทางศิลปะที่ต้องตั้งอยู่บนรากฐานทางวัฒนธรรม ภูมิปัญญา ประสบการณ์ และความแตกต่างในการแสดงออก ซึ่งล้วนมีผลต่อการรับรู้ที่เหมือนหรือแตกต่างกัน ดังที่วีรุณ ตั้งเจริญ กล่าวว่

“ศิลปะทุกประเภทมีแนวคิด มีความงาม มีแรงบันดาลใจ การตีความใหม่โดยเฉพาอย่างยิ่งข้อมูลชาดกมานำเสนอใหม่ ทำให้ชาดกเป็น “อากาสิโก” เพราะมีการตีความโดยปัจเจก โดยกาลเทศะที่ต่างกัน เกิดประเด็นใหม่ ซึ่งเราต้องยอมรับ เพราะลักษณะเช่นนี้เป็นศิลปะยุคหลังสมัยใหม่ มีคุณค่าในชุมชน สังคม ผู้คน ในแต่ละบริบท เมื่อศิลปินสร้างสรรค์งานศิลปะเรียบร้อยแล้วถือว่าหมดหน้าที่ผู้สร้าง ต่อไปเป็นหน้าที่ผู้ชมที่ต้องรับรู้และจินตนาการ เป็นเช่นนี้จึงจะทำให้ผู้ชม ผู้เสพงานศิลปะรู้สึกมีความสุขและรู้สึกเป็นเจ้าของ”^{๑๔}

เวสสันดรชาดกเป็นหลักฐานหนึ่งที่แสดงให้เห็นความสำคัญของวรรณคดีพุทธศาสนาที่มีอิทธิพลต่อวัฒนธรรมและภูมิปัญญาของผู้คน ด้วยบริบททางสังคม

^{๑๑} แหล่งเดิม. หน้า ๗๒๓.

^{๑๒} แหล่งเดิม. หน้า ๗๕๕ - ๗๕๖.

^{๑๓} แหล่งเดิม. หน้า ๗๕๗.

^{๑๔} สัมภาษณ์ศาสตราจารย์ ดร.วีรุณ ตั้งเจริญ, วันที่ ๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๖

และวัฒนธรรมที่มีเทคโนโลยีเข้ามามีบทบาทต่อการดำรงชีวิต ส่งผลให้เกิดความเปลี่ยนแปลงต่อการสร้างสรรค์งานศิลปะ ดึงเกิดการสร้างสรรค์เพลงร่วมสมัยที่เกี่ยวข้องกับพระเวสสันดร การสร้างสรรค์ที่นิยมอย่างหนึ่งคือการนำเหตุการณ์หลัก และตัวละครสำคัญไป “ผลิตซ้ำ” ในสื่อเพลงร่วมสมัย

๒.๑ การแสดงเรื่องราวของพระเวสสันดรไพธัสตร์โดยใช้เหตุการณ์หลัก และตัวละครสำคัญ

๒.๑.๑ การบำเพ็ญทาน

การบำเพ็ญ “มหาทาน” ของพระเวสสันดรนั้น ปรากฏใน พระสุตตันตปิฎก เวสสันดรชาดก^{๑๔} ในอรรถกถาเวสสันดรชาดกกล่าวถึง “สัตตสดกมหาทาน” ไว้ว่า

พระมหาสัตว์สงฆ์ท่านนั้นไปแล้ว จึงให้เรียกหาเสนาकुตมาเฝ้าดำรงส ให้จัดสัตตสดกมหาทานว่า พรุ่งนี้เราจักบริจาคสัตตสดกมหาทาน ท่านจงจัดช้าง ๗๐๐ เชือก ม้า ๗๐๐ ตัว รถ ๗๐๐ คัน สตรี ๗๐๐ คน ไคนม ๗๐๐ ตัว ทาส ๗๐๐ คน ทาสี ๗๐๐ คน จงตั้งไว้ซึ่งข้าวย้าเป็นต้นมีประการต่างๆ สิ่งทั้งปวงโดยที่สุตมมสุรา ซึ่งเป็นสิ่งไม่ควรให้ แล้วส่งอำมาตย์ทั้งหลายให้กลับ แล้วเสด็จไปที่ประทับพระนาง มัทรีแต่พระองค์เดียว ประทับนั่งข้างพระยี่ภู่อันเป็นสิริ ตรัสกับพระนางนั้น.^{๑๕}

นอกจากนี้ “ทาน” อันยิ่งใหญ่ที่ทำให้เวสสันดรชาดกเป็นที่นิยมแพร่หลายนั้น คือการบำเพ็ญบุตรทานปรากฏในพระสุตตันตปิฎกคาถาที่ [๑๑๗๐] และคาถาที่ [๑๑๗๑] และในอรรถกถาเวสสันดรชาดกกล่าวว่า

พระเวสสันดรไพธัสตร์ทรงกำหนดราคาพระราชกุมารกุมาริอย่างนี้แล้ว ทรงปลดบโยนแล้วเสด็จไปสู่อาศรม จับพระเต้าน้ำ เรียกขุชกมาตรัสว่า ดูกองพราหมณ์ ผู้เจริญ จงมานี้ แล้วทรงหลั่งน้ำลงในมือขุชก ทำให้เนืองด้วยพระสัพพัญญุตญาณ

^{๑๔} คาถาที่ [๑๐๘๓]

^{๑๕} มหามกุฏราชวิทยาลัย. (๒๕๔๓). อรรถกถาเวสสันดรชาดก. ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ ๔ ภาคที่ ๓. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย. (มหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์ พิมพ์เนื่องในวโรกาสครบ ๒๐๐ ปี แห่งพระราชวงศ์จักรี กรุงรัตนโกสินทร์ พุทธศักราช ๒๕๒๕). หน้า ๖๒๕ - ๖๒๖.

ตรัสว่า ดูก่อนพราหมณ์ผู้เจริญ พระสัพพัญญุตญาณย่อมเป็นที่รักยิ่งกว่าบุตรและบุตร
ผู้เป็นที่รักกว่าร้อยเท่าพันเท่าแสนเท่า เมื่อจะทรงยังปรุพให้บันลือลั่นได้พระราชทาน
ปิยบุตรทานแก่พราหมณ์ชุก.^{๑๗}

ลักษณะเด่นของสื่อเพลงร่วมสมัยพระเวสสันดรประการสำคัญคือการ
สืบทอดเหตุการณ์หลักจากเวสสันดรชาดกเพื่อแสดงเรื่องราวของพระเวสสันดร
โดยเน้นความมุ่งมั่นในการบำเพ็ญทานบารมีของ พระเวสสันดร ซึ่งได้รับการเน้นย้ำ
ในเพลงให้เห็นว่าพระเวสสันดรโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญ “มหาทาน” คือทานที่ใหญ่ยิ่งเพื่อ
พระโพธิญาณ ปรากฏทั้งสิ้นจำนวน ๓ เพลง ได้แก่ เพลงพระเวสสันดรชาดก
เพลงชุกสองกุมาร และเพลงแหล่มัทรี ดังตัวอย่างเพลงพระเวสสันดรชาดก
ที่แสดงให้เห็นว่าในพระชาติที่พระโพธิสัตว์เกิดเป็นพระเวสสันดรนั้นทรงบำเพ็ญ
มหาทาน

บุญพะเหวมตมหาเวสสันดร ชาดกบทตอนเล่าขานกันมา องค์พุทธาพระสัมมา
สัมมา พระโพธิญาณศาสดา รมโพธิชายาศาสนิกชน ปางชาติประสูติตน
มหาทาน มหาทาน ปางชาติประสูติตน มหาทาน มหาทาน...^{๑๘}

พระเวสสันดรทรงบำเพ็ญบุตรทานอันเป็นทานยิ่งใหญ่เพราะทรงมุ่งหวัง
พระโพธิญาณเป็นสำคัญ นับเป็นฉากที่สร้างความตรึงใจ และถือเป็นเหตุการณ์สำคัญ
ที่ทำให้รู้ว่าเป็นเรื่องเวสสันดรชาดก ดังปรากฏในเพลงชุกสองกุมาร

แม่จำเริญแม่มัทรี ลูกขอให้ช่วยปราณิมาช่วยหนูที่แม่คุณหนูหัว พ่อไม่เอ็นดู
ทิ้งให้หนูไปกับคนชั่ว เพราะมันมาทูลขอตัวหากแม่ไม่ไปมันก็เสียเนื้อ...^{๑๙}

นอกจากนี้ในเพลงแหล่มัทรียังพบการนำเสนอเหตุผลสำคัญที่พระเวสสันดร
ทรงบำเพ็ญทานผ่านพระนางมัทรีว่าเป็นเพราะพระเวสสันดรทรงมุ่งหวังพระโพธิญาณ
เป็นสำคัญ ดังตัวอย่าง

^{๑๗} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๗๒๑.

^{๑๘} ดวง มรกต. (๒๕๕๓). เพลงพระเวสสันดร. **พระเวสสันดรชาดก**. (วีดิโอซีดี). กรุงเทพฯ:
บริษัท เอ็ม.ดี.เทป จำกัด.

^{๑๙} สุรพล สมบัติเจริญ. (๒๕๕๑). เพลงชุกสองกุมาร. **ราชาเพลงลูกทุ่ง ๕**. (ซีดี).
กรุงเทพฯ: บริษัท แม้ไม้เพลงไทย (บางกอกคาสเซต) จำกัด.

...ตัวฉันมีที่รมาอยู่ป่า ทั้งสี่ทิศตราด้วยความตั้งใจ หวังสลัดตัดกิเลส ว่าเป็นต้นเหตุให้มาอยู่ไพร พระเวสสันดรเมื่อตอนทำทาน หวังโพธิญาณอันยิ่งใหญ่ จึงได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมา กราบทไ้บูชา สัมพุทธเจ้า...^{๒๐}

การบำเพ็ญทานดังปรากฏในสื่อเพลงร่วมสมัยข้างต้น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การบริจาคสองกุมารให้แก่ชุก เป็นลักษณะเด่นของเวสสันดรชาดก และเป็นเหตุการณ์หลักที่ทำให้คน “จำได้” ดังนั้นแม้ว่าสื่อเพลงร่วมสมัยจะเลือกหยิบเพียงเหตุการณ์นี้ ตอนเดียวมานำเสนอเรื่องราว เพราะข้อจำกัดรูปแบบของสื่อเพลงที่ใช้เวลานั้นในการนำเสนอเรื่องราว แต่ผู้ที่ได้นับได้ฟังก็รับรู้ได้ว่ามาจากเรื่องเวสสันดรชาดก

๒.๑.๒ การเดินป่า

การเดินป่าเป็นเหตุการณ์หลักจากชาดกที่ศิลปินนำมาเสนอในสื่อเพลงร่วมสมัย การเดินป่าเข้าสู่เขาวงกตปรากฏในพระสูตรต้นตอปฏิภน **เวสสันดรชาดก**^{๒๑} และใน **อรรถกถาเวสสันดรชาดก**กล่าวถึงการเดินป่าเข้าสู่เขาวงกตของสีกษัตริย์ ดังนี้

...จำเดิมแต่นั้น กษัตริย์เหล่านั้นทั้งหมดก็เสด็จดำเนินด้วยพระบาท.
ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ได้มีพระดำรัสแก่พระนางมัทรีว่า

แม่แม่มัทรี แม่จงอุ้มกัณหาขิณา เพราะเธอเป็นน้อง
เบา พิจักอุ้มพ่อขาลี เพราะเธอเป็นพี่ หนัก.
ก็แลครั้นตรัสลงนี้แล้ว กษัตริย์ทั้งสองก็อุ้มพระโอรสพระธิดาเสด็จ
ไป พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า

พระราชเวสสันดรทรงอุ้มพระกุมารขาลี พระมัทรี
ราชบุตรีทรงอุ้มพระกุมารกัณหาขิณา ต่างทรงบันทิงตรัสปิยวาจา
กะกันและกันเสด็จไป.

^{๒๐} อุทัยรัตน์ เกิดสุวรรณ. (๒๕๕๕). เพลงแหล่มัทรี. **สมบัติไทย**. (วีดิโอซีดี). กรุงเทพฯ: บริษัท อีกแล้วครับท่าน จำกัด.

^{๒๑} คาทาที่ [๑๐๙๘] - [๑๑๐๗]

กษัตริย์ทั้ง ๔ พระองค์ มีพระเวสสันดรเป็นต้นทอดพระเนตร
เห็นคนทั้งหลายที่เดินสวนทางมา จึงตรัสถามว่า เขาวงกตอยู่ที่ไหน
คนทั้งหลายตอบว่ายังไกล...^{๒๒}

การเดินป่าของกษัตริย์ทั้งสี่พระองค์ที่ปรากฏในสื่อเพลงร่วมสมัยนั้น เป็นการแสดงให้เห็นว่าเหตุการณ์หลักนี้มีความสำคัญในฐานะเป็นเหตุการณ์ที่แสดงความเป็นวีรบุรุษของพระเวสสันดร ซึ่งต้องออกเดินทางผจญภัยไปในสถานที่ที่ไม่คุ้นเคย ต้องเผชิญความยากลำบาก เป็นการฟันฝ่าอุปสรรคในชีวิตที่เลือกด้วยตนเอง เพื่อเน้นย้ำว่าพระเวสสันดรยินดีและเต็มใจบริจาคทาน การเดินป่าจึงเป็นเหตุการณ์สำคัญที่แสดงให้เห็นว่า มนุษย์จะต้องฟันฝ่าอุปสรรคที่ผ่านเข้ามาในชีวิต แสดงความมุ่งมั่นกล้าหาญของพระเวสสันดรการเดินป่าจึงเป็นเหตุการณ์หลักที่ได้รับการ “สืบทอด” ในสื่อเพลงร่วมสมัย ปรากฏจำนวนทั้งสิ้น ๕ เพลง ได้แก่ เพลงพระเวสสันดรชาดก เพลงแห่พระเวส เพลง สীগษัตริย์เดินดง เพลงมัทรีโคก และเพลงแหล่มัทรี ดังตัวอย่าง

...พระเวสสันดร พระนางมัทรี กัณหาขาสีบุตรโอราชา จากบ้านจากเมือง
สู่เขาวงกต บัณฑิตศาลาภาวนาบำเพ็ญ...^{๒๓}

...แห่ไพรีสัตว์ใช้ชาติ บ่มอำนาจบุญบารมี มุ่งสละโลภภัย ตามวิถีของ
พุทธองค์...^{๒๔}

...จะกล่าวถึงองค์สีกัษตรา ออกจากพาราเข้าเดินดง พระเวสสันดรสุริยวงศ์
ท้าวเธออุ้มองค์พ่อขาสี โฉมนางมัทรีแม่กัลยา อุ้มแก้วกัณหากุมารี ออกตามเสด็จ

^{๒๒} มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลัย. (๒๕๕๓). อรรถกถาเวสสันดรชาดก. ใน **พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิคาย ชาดก เล่มที่ ๔ ภาคที่ ๓. พิมพ์ครั้งที่ ๔.** กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลัย. (มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์ พิมพ์เนื่องในวโรกาสครบ ๒๐๐ ปี แห่งพระราชวงศ์จักรี กรุงรัตนโกสินทร์ พุทธศักราช ๒๕๒๕). หน้า ๖๕๔ - ๖๕๙.

^{๒๓} ดวง มรกต. (๒๕๕๓). เพลงพระเวสสันดร. **พระเวสสันดรชาดก.** (วิดิโอซีดี). กรุงเทพฯ: บริษัท เอ็ม.ดี.เทป จำกัด.

^{๒๔} ปณณณา วงศ์ศิริ. (๒๕๕๔). เพลง แห่พระเวส. **รวมเพลงละครชุดมนต์รักแม่น้ำมูล.** (วิดิโอซีดี). กรุงเทพฯ: บริษัท จีเอ็มจี จำกัด จัดจำหน่าย.

พระสามเณรจรลีมาในไพร...สีกษัตราภีคลาไคล เข้าสู่พงไพรพนาดอน...^{๒๕}

...ตั้งแต่จากบุรีเรา มาอยู่เขาวงกตสิงขรเขา ภูมิลำเนาเอาแนวพนา มา
ทั้งโฉมไว้เหลือแต่ชื่อ พันหรืออยู่เอกา ต้องอ้างว้างหวาดผวา เจ้ามาตายในเขาวงกต
ทั้งลาภยศก็หาไม่มี...^{๒๖}

...ว่าจึงร้องสั่งแม่ชะนีจำ ถ้าลูกฉันมาช่วยบอกให้ได้ ตัวฉันมัทรีมาอยู่ป่า
ทั้งสีกษัตราด้วยความตั้งใจ หวังสลัดตักเกลส ว่าเป็นต้นเหตุให้มาอยู่ไพร พระเวสสันดร
เมื่อตอนทำทาน หวังโพธิญาณอันยิ่งใหญ่ จึงได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมา กราบทให้บูชา
สัมพุทธเจ้า ว่ากราบเอ๋ยกราบกัมพนมหัตถ์อิทธิฤทธิ์และอำนาจจงคุ้มภัย...^{๒๗}

การเดินป่าเป็นเหตุการณ์สำคัญในเรื่องเวสสันดรชาดก พระเวสสันดร
พระนางมัทรี พระขालี และพระกัณหาชينا เดินทางออกจากนครสีพีเข้าสู่เขาวงกต
จนกระทั่งพระเวสสันดรได้บำเพ็ญทานบารมีอันยิ่งใหญ่คือการบริจาคบุตรทาน
การเดินป่าครั้งนี้จึงมีความหมายสำคัญในฐานะที่แสดงความกล้าหาญของพระเวสสันดร
ในฐานะวีรบุรุษ เหตุการณ์หลักนี้ยังได้รับการสืบทอดต่อมาในสื่อเพลงร่วมสมัย
ซึ่งแสดงให้เห็นว่าสังคมไทยนิยมเล่าขานเรื่องราวอันเป็นวีรกรรมอันยิ่งใหญ่ที่ตน
ประทับใจ

๒.๑.๓ ตัวละครสำคัญ

การสร้างสรรคโดยใช้ตัวละครสำคัญเป็นลักษณะที่เห็นได้อย่าง
เด่นชัดในสื่อเพลงร่วมสมัย โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นการใช้ตัวละครที่มีลักษณะเด่นสำคัญ
ที่ “จำได้” ได้แก่ ชูชกกับสองกุมาร และพระนางมัทรี

^{๒๕} ยิปซี ศรีสาคร. (๒๕๕๔). เพลง สีกษัตริย์เดินดง. **สีกาสังนาค**. (วีดิโอซีดี). กรุงเทพฯ: บริษัท โฟร์เอส (ไทยแลนด์) จำกัด.

^{๒๖} ยิปซี ศรีสาคร. (๒๕๕๔). เพลง มัทรีโคก. **สีกาสังนาค**. (วีดิโอซีดี). กรุงเทพฯ: บริษัท โฟร์เอส (ไทยแลนด์) จำกัด.

^{๒๗} อุทัยรัตน์ เกิดสุวรรณ. (๒๕๕๕). เพลงแหล่มมัทรี. **สมบัติไทย**. (วีดิโอซีดี). กรุงเทพฯ: บริษัท อีกล้วนครบท่าน จำกัด.

๒.๑.๓.๑ ชุชกกับสองกุมาร

ชุชกเป็นตัวละครสำคัญใน **เวสสันดรชาดก** เป็นพราหมณ์อาศัยอยู่หมู่บ้านพราหมณ์พุนนินวิภูระ แคว้นกาลิงครัฐ ชุชกเป็นภิกษาจารย์เทียว หาทรีพย์ เมื่อได้ทรีพย์มา ๑๐๐ กหาปณะได้นำไปฝากเพื่อนพราหมณ์ไว้ แต่เพื่อนพราหมณ์กลับนำทรีพย์ของชุชกไปใช้จึงไม่มีทรีพย์คืนให้ชุชก จำต้องยกลูกสาวคือนางอมิตตตาปนาให้แก่ชุชก การรับรู้ความหมาย ตัวละครชุชกผ่านสื่อเพลงร่วมสมัยปรากฏจำนวน ๒ เพลง ได้แก่ เพลง ชุชกกันหาขาสี และเพลงชุชกตลกของฉันทัง ตัวอย่าง

ตำนานชาดกชุชกกันหาขาสี เริ่มเรื่องก็มีเฒ่าภิกษาจารย์ ชีวิตเริ่มต้นเคยเป็นคนขอทาน เทียวไปทุกบ้านหาคนใจบุญ ทั้งเหนือใต้แกไปทั่วแกล้งทำตัวเหมือนเต่าตุ่น เทียวขอทานไว้เป็นทุน พบคนใจบุญแกก็สบายการอดอดอันแกยอดเยี่ยม ดูเล่นห์เหลียมแกเหลือร้าย ทั้งกรรมก็คมคาย หลงงมงายต้องจ่ายเงิน ใครเลื่องลือชื่อชุชก ทำตลกงๆ เงินๆ ดูต้องแต่งแกล้งทำเดิน พอได้เงินเอาไว้เก็บงำ ว่าเขาเขาลำเนาไพร หากินไปเข้ายันค่าแสนลำบากทนตรากตรำ เดินหน้าดำแต่ได้เงินดี แกยอมให้ใครนั้นถางถางแต่หลังนากแกเป็นเศรษฐี^{๒๔}

การสร้างสรรค์เพลงด้วยการใช้ตัวละครชุชกมักปรากฏร่วมกับ สองกุมาร ดังในเพลงชุชกสองกุมาร

แม่จำเริญแม่หมัตรี ลูกขอให้ช่วยปราณมาช่วยหนูที่แม่คุณทุนหัว พ่อไม่เอ็นดูทิ้งให้หนูไปกับคนชั่ว เพราะมันมาทูลขอตัวหากมันไม่ไปมันก็เสียนต์ ปากร้องเรียกหาแม่จำเริญไหน มาช่วยเร็วไวเพราะหนูกำลังโดนเสียนต์ ไยัย แม่จำเริญ แม่จะ แม่จำเริญแม่หมัตรี สิ้นรักแล้วหรือนี่ถึงปล่อยเขาตีหนูแทบตาย

ชิชะ เจ้าเด็กน้อย อย่าทำสำออยเดี๋ยวจะโดนรอยหวาน หี

ไยัย ไยัย แทบว่าจะสิ้นใจตายลงจำอย่าทำหนูเลย ไธ่ลงเอ๋ยจงปล่อยหนูไป

นี่แน่ะ หี อ้ายววยร้าย เดี่ยวตีเสียตายแล้วยังมาทำสำออย

ไธ่ลงจำ อย่าเตะตีดำแล้วว่าลูกน้อย ปานนี้แม่หนูคงคอย ไธ่พ่อผมน้อยจงปล่อยหนูไป

^{๒๔} ไวพจน์ เพชรสุพรรณ. (๒๕๕๒). เพลง ชุชกกันหาขาสี. ชุด มันทักกับความแค้น. (ซีดี). กรุงเทพฯ: บริษัท ไทยออดิโอ จำกัด.

หน้อยแน่ อ้ายตัวดี มาว่ากูนี้หัวล้านได้ มานี้ อี้ อ้อ ตีให้ตาย จะเอาไวโย
ไอ้เด็กสันดาน ๆ อี้^{๒๙}

การใช้ตัวละครชุกชุกพร้อมกับสองกุมารในสื่อเพลงร่วมสมัยแสดงให้เห็นว่า
จากการบริจาสองกุมารเป็นฉากที่ได้รับความนิยม และเป็นที่ประทับใจจน “จำได้”
เพราะแสดงให้เห็น “ความร้ายกาจ” และการเป็นตัวร้ายของชุก ซึ่งทำให้สงสารสอง
กุมารมากขึ้น การที่ชุกทารุณสองกุมารจึงสร้างความสะเทือนใจแก่ผู้รับสาร ทำให้
จดจำตัวละครทั้งสามตัวนี้ได้ อาจกล่าวได้ว่าชุกเป็นตัวละครฝ่ายร้ายและสองกุมาร
เป็นตัวละครฝ่ายดี ชุกเป็นผู้ทำทารุณกรรมสองกุมารซึ่งอ่อนแอและน่าสงสาร ทำให้
ผู้รับสารสงสารสองกุมารและรังเกียจชุกชุกในขณะรับรู้เหตุการณ์ตอนนี้ เหตุการณ์
การบริจาสองกุมารจึงได้รับการสืบทอดต่อมาจากเวสสันดรชาดกในพระไตรปิฎกและ
อรรถกถาเวสสันดรชาดก

นอกจากความร้ายกาจของชุกแล้ว สื่อเพลงข้างต้นยังสะท้อนการรับรู้
ความหมายตัวละครชุกผ่านสื่อเพลงร่วมสมัย โดยแสดงเหตุผลที่ทำให้ผู้ฟังเข้าใจว่า
เหตุใดชุกจึงมีทรัพย์สินมาก เนื่องจากชุกเป็นผู้ที่มี “วาทศิลป์” ดังเห็นได้จาก “การออก
อันแกยออกเยียม” “ทั้งคารมก็คมคาย” เป็นต้น

นอกจากนี้ตัวละครชุกยังได้รับการสร้างสรรค์ใหม่ โดยเปลี่ยนความหมาย
จากชุกในชาดกให้เป็นชุก “สมัยใหม่” ที่มีลักษณะ “อ้วนพี” แต่ยังคงลักษณะเดิมที่
สำคัญของชุกคือเป็นผู้ที่ “งก” “ข้าวของไม่มี ดิดมื่อ” “ซื้อสร้อยทองให้เท่าहनดกั้ง”
ทั้งนี้ชุกได้ชื่อว่าเป็นผู้ที่ “เที่ยววิกขาจรได้กหาบณะ” ดังในเพลงปรากฏคำว่า “มีเงิน
เป็นต้น” และยังคงลักษณะของชุกที่เป็นผู้มี “วาทศิลป์” ในทางการใช้วาจา มีคารม
คมคาย และมีอารมณ์ขัน ดังปรากฏในเพลงว่า “พูดตลกทุกครั้งทีเเหงา” “อารมณ์
ขบขัน” “หัวเราะยิ้มได้ทั้งวัน” “รับมุกไม่ทันขำกันทั้งนั้น” “พูดตลกจนตกมาตาย”
ดังในเพลงชุกตลกของฉันทน์

...ถึงพี่ไม่ได้เป็นนายก แต่เป็นชุกชุกอยู่ในใจฉัน รูปร่างถึงดูอ้วนพี ถ้าดูดีก็เท่
เหมือนกัน พูดตลกทุกครั้งทีเเหงา ชอบหอมแก้มขาวนั้นเป็นรางวัล

^{๒๙} สุรพล สมบัติเจริญ. (๒๕๕๑). เพลงชุกชุกสองกุมาร. **ราชาเพลงลูกทุ่ง ๕**. (ซีดี).
กรุงเทพฯ: บริษัท แม้ไม้เพลงไทย (บางกอกคาสเซต) จำกัด.

ถึงพี่ไม่ได้เป็นซุชก แต่ก็ยังยกยามมาหาฉัน ข้าวของไม่มีติดมือ ทำดีหน้าซื่อ รอดไปวันวัน ซื้อสร้อยทองให้เท่าหนดกึ่ง ทำเป็นสะอึกยัก คิ้วขบฟัน

ซุชก ตลกในใจ ใครจะว่าไง ฉันรักของฉัน ขอบพี่ตรงที่จริงใจ ฉลาดหัวไว ผู้ชายในฝัน อบอุ่นทุกครั้งทีกอด ทำดีตลอด มีเงินเป็นต้น

ถึงพี่ไม่ได้เป็นซุชก แต่ก็ขอบพกาารมณัษขบขัน หัวเราะยิ้มได้ทั้งวัน รับมุก ไม่ทันขำกันทั้งนั้น พุดตลกจนตกมาตาย หาไม่ได้เจ้านี้แหละ แฟนฉัน...^{๓๐}

นอกจากนี้การเทียบว่า “ถึงพี่ไม่ได้เป็นนายก แต่เป็นซุชกอยู่ในใจฉัน” แสดงให้เห็นอำนาจของผู้ชายคนนี้ (ซุชก) ที่เทียบเท่ากับ “นายก” หมายถึงผู้เป็นนาย ซึ่งแม้จะมีรูปร่างอ้วน พุดตลก และตระหนี่ แต่การที่ “มีเงินเป็นต้น” ก็ทำให้ผู้หญิงยอมรับซุชกได้ การเปลี่ยนแปลงความหมายซุชกในชาตให้เป็นซุชกสมัยใหม่สะท้อนให้เห็นความเปลี่ยนแปลงของคติเรื่องซุชกในสังคมไทยยุคทุนนิยมที่เน้นเรื่องวัตถุนิยม ชื่นชมคนมีเงิน แม้จะอัปลักษณ์เพียงใดแต่หากมีทรัพย์สินเงินทองแล้วก็เอาชนะใจผู้หญิงได้ รูปลักษณ์ภายนอกจึงเป็นสิ่งที่มองข้ามได้หากมีฐานะดี

๒.๑.๓.๒ พระนางมัทรี

พระนางมัทรีเป็นตัวละครสำคัญอีกตัวหนึ่งที่นิยมนำมาสร้างสรรค์ในสื่อ เพลงร่วมสมัย เนื่องจากพระนางมัทรีทรงเป็นมารดาที่ห่วงใยและรักพระโอรสพระธิดา เมื่อทรงหาสองกุมารไม่พบจึงเป็นลมหมดสติไป พระนางมัทรีเป็นตัวละครที่ได้รับความ สงสารเห็นใจ โดยเฉพาะฉากที่พระนางตามหาสองกุมาร ใน*อรรถกถาเวสสันดรชาดก* พรรณนาความรู้สึกของพระนางมัทรีเมื่อขณะทรงตามหาสองกุมาร ดังนี้

...พระนางมัทรีก็หวนพระหฤทัยเสด็จเที่ยวค้นหาพระโอรสพระธิดาของ พระองค์ด้วยอาคัยแสงจันทร์ เสด็จถึงสถานที่ทั้งปวงนั้นๆ มีต้นหว้าเป็นต้น ซึ่งเป็นที่ พระโอรสพระธิดาเคยเล่น ทรงคร่ำครวญ...พระนางมัทรีทรงค้นหาพระโอรสพระธิดา บัญเภา ไม่เห็นก็ทรงคร่ำครวญเสด็จลงจากภูเขามาสู่อาศรมบาทอีก ทรงคร่ำครวญ ถึงพระโอรสพระธิดา...พระนางเจ้าก็เต็มแน่นไปด้วยลูกศรคือความโศก พระกายสั่นดุจ

^{๓๐} โบ อมิตตดา. (๒๕๕๕). เพลง ซุชกตลกของฉัน. อัลบั้ม *หนวดมหาเสน่ห์*. กรุงเทพฯ: บริษัท ลูกทุ่งอินเตอร์เน็ต จำกัด.

แม่ไก่ถูกตี เสด็จเที่ยวค้นหาตามที่เคยค้นหาครั้งแรกแล้ว...เสด็จเที่ยวไปยังสถานที่นั้นๆ ด้วยความเร็วดุจลมถึง ๓ วาระได้ยืนว่าสถานที่พระนางเจ้าเสด็จเที่ยวไปตลอดราตรี หนึ่ง ประมาณระยะทางราว ๑๕ โยชน์ ลำดับนั้น ราตรีสว่าง อรุณขึ้น พระนางเจ้า เสด็จมาประทับยืนคร่ำครวญอยู่ ณที่ใกล้ พระมหาสัตว์อีก."^{๙๐}

การสร้างสรรค์ตัวละครพระนางมัทรีในสื่อเพลงร่วมสมัย มีจำนวนทั้งสิ้น ๒ เพลง ได้แก่ เพลงแหล่มัทรี และเพลงมัทรีโคก ดังตัวอย่าง

...ไอ้แสนสงสารแม่มัทรี โคกเศร้าโคกก็ลูกมาจากไป เจ้าเคยวิ่งเล่นกันอยู่ แถวนี้นะ มองหาไม่มีแล้วใจหาย เคยวิ่งมารับเอาหีบคอน เมื่อตะวันรอนๆ แม่จำได้ แม่เคยกอดรัดลูกไว้ในอ้อม เจ้าเอียงแก้มให้หอมทั้ง ขวาช้าย ว่ามาบัดนี้ไม่มีแล้ว แม้แต่เสียงเจื้อยแจ้วก็หายไป ก็มหาซาลิของแม่เอ๊ย หนีแม่ไปเลยนะทรมายัย เมื่อยาม จะกินแม่เคยป้อน เมื่อยามจะนอนแม่ก็กล่อมไกว ว่าโอละเห่ ว่าโอละชา หลับเสีย เกิดหนาวอย่าร้องไห้ หวนคิดถึงลูกด้วยใจพันผูก ใจแม่เป็นทุกข์แทบจะวางวาย ต้องมาเดินดงพงป่า วังเวงเหวว้าน้ำใจหาย แว่วเสียงวิหคนกการ้องลั่น ทั้งเสียงจ๊กจั่น และเรไร ว่าจิ้งร้องถามวิหคจำ เห็นลูกฉันมาทางนี้ไหม ชะนีน้อยห้อยไทรโยนตัว ส่งเสียงระรืออยู่ก้องไพร ว่าจิ้งร้องสั่งแม่ชะนีจำ ถ้าลูกฉันมาช่วยบอกให้ได้ ตัวฉันมัทรีมาอยู่ป่า ทั้งสักขัตราด้วยความตั้งใจ หวังสลดตัดกิเลส ว่าเป็นต้นเหตุให้มา อยู่ไพร พระเวสสันดรเมื่อตอนทำทาน หวังโพธิญาณอันยิ่งใหญ่..."^{๙๑}

ผู้วิจัยพบว่าเพลงมัทรีโคกพรรณนาความโศกของพระนางมัทรีที่ทรงหมดสติ เนื่องจากทรงตามหาสองกุมารไม่พบ โดยเล่าผ่านตัวละครสำคัญคือพระเวสสันดร ดังนี้

^{๙๐} มหามกุฏราชวิทยาลัย. (๒๕๔๓). อรรถกถาเวสสันดรชาดก. ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ ๔ ภาคที่ ๓. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย. (มหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์ พิมพ์เนื่องในวโรกาสครบ ๒๐๐ ปี แห่งพระราชวงศ์จักรี กรุงรัตนโกสินทร์ พุทธศักราช ๒๕๒๕). หน้า ๗๕๓ - ๗๖๖.

^{๙๑} อุทัยรัตน์ เกิดสุวรรณ. (๒๕๕๕). เพลงแหล่มัทรี. สมบัติไทย. (วีดิโอซีดี). กรุงเทพฯ: บริษัท อิกแล้วครีบท่าน จำกัด.

...ปางนรินทร์ปิ่นเรศ องค์พระเวสสันดร เห็นมัทรีศรีสมร มานั่งนอนที่หน้าศาลา พระทรงคักดี พระพักตร์เธอเผือด ดังใครมาเชือดเอาดวงชีวา เสียตายนุชสุดสุดา อนิจจาว่าแสนเสียตาย สำคัญแน่แม่มัทรี มาสิ้นชีวิลวงวาววาย ประคองกรขึ้นซ้อนกาย มัทรีผู้สายสวาททรวง ก็ยกเศียรนางนั้นมาวางบนตัก แล้วพิศพักตร์แม่พุ่มพวง ว่างามดั่งจันทร์บุหลันหลวง ก็มาลอยร่วงให้เลื่อนลอย ว่าโอ้อัมมัทรีแม่ยอดสร้อย พักดูหน้าพี่สักหน่อยหมอบขม้อยมาลอยเลื่อน ก็นับแต่วันบรรพชา จะนับมาได้เจ็ดเดือน ไม่เคยต้องกายแม่งามเหมือน มัทรีแม่เพื่อนโพธิญาณ สงสารองค์ผู้ทรงยศโสภณกรรม สลดไอน้ำสงสาร พลาญยกเศียรยุพาพาน ประทับทานอยู่บนเพลา สำออยเอือนแม่เพื่อนยาก ตั้งแต่จากบุรีเรา มาอยู่เขาวงกตสิงขรเขากลมิลำเนาเอาแนวพนา มาทั้งโฉมไว้เหลือแต่ชื่อ พี่หรืออยู่เอกา ต้องอ้างว้างหวาดผวา เจ้ามาตายในเขาวงกต ทั้งลาภยศก็หาไม่มี เจ้าสลับนั่งลงไปหวนนึกว่าตายแม่มัทรี จะทำอะไรเล่าพระเวสฯ เอี่ยมัทรีทราชมเขยต้องมาม้วยเป็นผี เพื่อนสักคนก็หาไม่มี ถ้าขาดมัทรีจะขอลาตาย...”^{๓๓}

การพรรณนาความโศกของพระนางมัทรีผ่านความนึกคิดและอารมณ์ของพระเวสสันดรในสื่อเพลงร่วมสมัยข้างต้นมีลักษณะการ “สืบทอด” จาก**อรรถกถาเวสสันดรชาดก** ดังนี้

...ลำดับนั้น พระมหาสัตว์เจ้าพระองค์สันด้วยทรงสำคัญว่า พระนางมัทรีสิ้นพระชนม์เสียแล้ว ทรงรำพึงว่า มัทรีมาสิ้นพระชนม์ในที่ต่างด้าวอันไม่ใช่ฐานะ หากว่าเธอทำกาลกิริยาในเขตดุรราชธานี การบริหารก็จักเป็นการใหญ่ รัฐทั้งสองก็สะเทือนถึงกัน ก็ตัวเราอยู่ในอรัญญประเทศแต่ผู้เดียวเท่านั้น จักทำอย่างไรดีหนอ ทรงคำนึงดังนี้แล้ว แม้เป็นผู้มีความโศกมีกำลัง ก็ทรงตั้งพระสติให้มั่น เสต็จลุกขึ้นด้วยทรงสำคัญว่า เราจักต้องรู้ให้แน่ก่อน จึงวางพระหัตถ์เบื้องขวาตรงพระหทัย วัตถุแห่งพระนางเจ้า ก็ทรงทราบว่ายังมีความอบอุ่นเป็นไปอยู่ จึงทรงนำน้ำมาด้วยพระเต้า แม้มิได้ทรงถูกต้องพระกายตลอด ๗ เดือน แต่ไม่อาจจะทรงกำหนด ความที่พระองค์เป็นบรรพชิต เพราะความโศกมีกำลัง มีพระนัยนาเต็มไปด้วยพระอัสนุชล ข้อนพระเศียรของพระนางเจ้าขึ้นวางบนพระเพลา พรหมด้วยน้ำ

^{๓๓} ยิปซี ศรีสาคร. (๒๕๕๔). เพลง มัทรีโคก. **สีาสังนาค**. (วิดิโอซีดี). กรุงเทพฯ: บริษัท โฟร์เอส (ไทยแลนด์) จำกัด.

ลูปพระพักตร์และที่ตรงพระหทัยประทับนั่งอยู่...^{๓๔}

การสืบทอดความโศกของพระนางมัทรีซึ่งเป็นตัวละครสำคัญจากเวสสันดรชาดกสู่สื่อเพลงร่วมสมัยช่วยเน้นย้ำความยิ่งใหญ่ในการบำเพ็ญทานของพระเวสสันดร ซึ่งแนวคิดเรื่องทานบารมีเป็นแนวคิดสำคัญของชาดกเรื่องนี้ การสืบทอดเช่นนี้ยังคงแสดงให้เห็นลักษณะเด่นของภาวะอารมณ์ของตัวละครที่นำเสนอสู่สื่อเพลงร่วมสมัย

๒.๒ “คิด เห็น เป็น ภาพ”: การให้ความหมายตัวละครผ่านมโนทัศน์

การรับรู้เป็นปฏิกริยาของอวัยวะสัมผัสในตัวเราที่ตอบสนองต่อสิ่งเร้าทุกเวลา เป็นความรู้ ความคิดของมนุษย์ เมื่อผสมผสานการรับรู้กับรูปแบบเข้าด้วยกันจึงก่อให้เกิดการเห็น ความคิด และการปรับตัวของมนุษย์ อันเป็นผลมาจากอารมณ์คือ ความรู้ ความเชื่อ ความตั้งใจ ความหวัง และความกังวล เป็นต้น^{๓๕}

การรับรู้ที่สามารถเกิดขึ้นได้นั้นอาจเกิดจากการใช้ “สื่อ” เพื่อสร้างความเข้าใจร่วมกัน มโนทัศน์สื่อเพลงที่เกี่ยวข้องกับเวสสันดรชาดก เป็นสื่อรูปแบบหนึ่งที่สร้างความเข้าใจร่วมกันด้วยการใช้เสียง และด้วยการแสดงให้เห็น ซึ่งศิลปะที่สร้างสื่อร่วมกันทางการเห็นนั้นเรียกว่า ทักษะศิลป์ เป็นการรับรู้ทางสายตาหรือที่เรียกว่า Visual Perception^{๓๖}

มโนทัศน์สื่อเพลงที่เกี่ยวข้องกับพระเวสสันดรชาดกในรูปแบบ “สื่อ” ด้วยวิธีการสร้าง “ความหมาย” ให้เกิดเป็น “ภาพ” ซึ่งหากพิจารณาเพลงร่วมสมัยที่เกี่ยวข้องกับเวสสันดรชาดกที่เป็นมโนทัศน์ได้นั้น สามารถพิจารณาจากเนื้อหาของเพลง และการพิจารณาจาก “ภาพ” ประกอบเนื้อหา หรือมโนทัศน์สื่อ

^{๓๔} มหาหมกุฎราชวิทยาลัย. (๒๕๔๓). อรรถกถาเวสสันดรชาดก. ใน พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ ๔ ภาคที่ ๓. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ : มหาหมกุฎราชวิทยาลัย. (มหาหมกุฎราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์ พิมพ์เนื่องในวโรกาสครบ ๒๐๐ ปี แห่งพระราชวงศ์จักรี กรุงรัตนโกสินทร์ พุทธศักราช ๒๕๒๕). หน้า ๗๕๗.

^{๓๕} อารี สุทธิพันธุ์. (๒๕๕๑). **ผลึกความคิดศิลปะ**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. หน้า ๘๐.

^{๓๖} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๙๒.

พระเวสสันดร: ผู้ทำทานยิ่งใหญ่

สื่อเพลงร่วมสมัยที่เกี่ยวข้องกับเวสสันดรชาดกพบการสื่อความหมายให้ผู้ฟังรับรู้ว่พระเวสสันดรเป็นผู้ที่มีจิตใจน้อมนำในการบำเพ็ญทาน ดังตัวอย่างคำที่ใช้ในเพลง เช่น “มหาทาน” “บุญทาน” “บุญใหญ่” คำดังกล่าวแสดงพฤติกรรมของพระเวสสันดร โพธิสัตว์ส่งผลต่อการสร้างภาพและสร้างความหมายให้แก่ตัวละคร ดังตัวอย่าง

...บุญผะเหวดมหาเวสสันดร ชาดกบทตอนเล่าขานกันมา องค์พุทธาพระสัมมา
สัมมา พระโพธิญาณศาสดา ร่มโพธิ์ชายคา ศาสนิกชน ปางชาติประสูติตน
มหาทาน มหาทาน....

ถึงเดือนสี่บุญนี้ไอมงาน **บุญใหญ่** สะท้านองค์พระราชา ลูกหลานนอบน้อม
สักการบูชา บุญงานมหา มหาเวสสันดร ชาดกบทตอนขององค์พระสัมมา เชิญ
พระราชา มหาเวสสันดร...^{๓๗}

ภาพที่ ๒ พระเวสสันดรทรงบำเพ็ญบุตรทาน ชูชกโบยตีสองกุมาร^{๓๘}

^{๓๗} ดวง มรกต. (๒๕๔๗). เพลงพระเวสสันดร. **พระเวสสันดรชาดก**. (วีดิโอซีดี). กรุงเทพฯ: บริษัท เอ็ม.ดี.เทป จำกัด.

^{๓๘} ภาพจากมิวสิกวิดีโอเพลงพระเวสสันดรชาดก (ดวง มรกต. (๒๕๔๗). เพลงพระเวสสันดร. **พระเวสสันดรชาดก**. (วีดิโอซีดี). กรุงเทพฯ : บริษัท เอ็ม.ดี.เทป จำกัด.)

การแสดงภาพมัลติมีเดียโอตตอนพระเวสสันดรทรงบำเพ็ญบุตรทานข้างต้นนั้น ช่วยเน้นย้ำความหมาย “มหาทาน” ให้เกิดเป็นภาพ

พระนางมัทรี: นางแก้วคู่บารมี

ในสื่อเพลงร่วมสมัยพบการสื่อความหมายให้ผู้ฟังรับรู้ว่าพระนางมัทรีเป็นตัวละครผู้มีจิตใจงาม เป็นมารดาที่ดี เป็นภรรยาที่ดี ดังปรากฏคำเรียกพระนางมัทรีหลากหลาย ได้แก่ “นางมัทรีแม่กัลยา” “แม่คุณหนูหัว” “มัทรีศรีสมร” “นุชสุดสุดา” “มัทรีผู้สายสวาททรวง” “แม่พุ่มพวง” “มัทรีแม่ยอดสร้อย” “แม่งามเหมือน” “มัทรีแม่เพื่อนโพธิญาณ” “ยุพาพาน” “แม่เพื่อนยาก” “มัทรีทราชมเขย” ดังในเพลงมัทรีโคก

มัทรีศรีสมร มานิ่งนอนที่หน้าศาลา พระทรงศักดิ์ เออ พระพักตร์เธอเผือด
ดังใครมาเชือดเอาดวงชีวา เสียตาย **นุชสุดสุดา** อนิจจาว่าแสนเสียตาย สำคัญแน
แม่มัทรี มาสิ้นชีวิลงวางวาย ประคองกรขึ้นซ้อนกาย **มัทรีผู้สายสวาททรวง** ก็ยกเศียร
นางนั้นมวาทบนตัก แล้วพิศพักตร์แม่ พุ่มพวง ว่างามดังจันทร์บุหลันหลวง ก็มา
ลอยร่วงให้เลื่อนลอย ว่าโอ้อัมมัทรี **แม่ยอดสร้อย...มัทรีแม่เพื่อนโพธิญาณ** สงสาร
องค์ผู้ทรงยศ ไศกกรรมสลดไอน้ำสงสาร พลาญยกเศียร **ยุพาพาน** ประทับทานอยู่บน
เพลา สำออยเอือนแม่เพื่อนยาก^๙

ภาพที่ ๓ และ ๔ พระนางมัทรี พระขालี พระกัณหาขินา
และสองกุมารถูกขูดโปยตีพาไป^{๑๐}

^๙ ยิปซี ศรีสาคร. (๒๕๕๔). เพลง มัทรีโคก. **สีกาลังนาถ**. (วีดิโอซีดี). กรุงเทพฯ: บริษัท
ไพร์เอล (ไทยแลนด์) จำกัด.

^{๑๐} ภาพจากมัลติมีเดียโอ เพลง มัทรีโคก (ยิปซี ศรีสาคร. (๒๕๕๔). เพลง มัทรีโคก. **สีกาลังนาถ**. (วีดิโอซีดี). กรุงเทพฯ: บริษัท ไพร์เอล (ไทยแลนด์) จำกัด.).

ภาพที่ ๕ พระนางมัทรีทรงตามหาสองกุมารไม่พบจึงทรงหมดสติ^{๔๑}

นอกจากนี้ เมื่อสองกุมารเรียกพระนางมัทรีในสื่อเพลงร่วมสมัยใช้คำว่า “แม่คนที่เคยปรารถนา” อันแสดงให้เห็นน้ำพระทัยของพระนางให้เด่นชัดขึ้น

แม่จำเริญแม่มัทรี ลูกขอให้ช่วยปรารถนาช่วยหนูที่แม่คุณหนูหัวฟ่อไม่เอ็นดู
ทั้งให้หนูไปกับคนชั่ว เพราะมันมาทูลขอตัวหากมันไม่ไปมันก็เสียนติ ปากร้องเรียกหา
แม่จำเริญไผ่ มาช่วยเร็วไวเพราะหนูกำลังโดนเสียนติ^{๔๒}

การแสดงภาพของพระนางมัทรีผ่านมิวสิกวิดีโอข้างต้นช่วยเน้นย้ำความหมาย
ความเป็นนางแก้ว และเน้นบทบาทความเป็นแม่ของพระนางที่เมื่อไม่พบสองกุมารแล้ว
ทรงเป็นลมหมดสติไป

บุชก: พระเอก หรือ ผู้ร้าย

สื่อเพลงร่วมสมัยที่เกี่ยวกับเวสสันดรชาดกพบการสื่อความหมายให้ผู้ฟัง
รับรู้ว่า บุชกเป็นตัวละครที่มีจิตใจทราม แต่ในขณะเดียวกันก็เป็นตัวอย่างของการ
ประกอบอาชีพแบบ “สั้มาอาชีพ” คือชื่อตรงในอาชีพของตนเอง ขยันหมั่นเพียร
ในการเที่ยว “ภิกขาจาร” ดังในเพลงบุชกกัณหาขาลี ซึ่งเป็นการเปลี่ยนภาพลักษณ์
ของบุชกให้ผู้เสพเห็น “มุมดี” ต่างจากการรับรู้ความหมายเดิมว่าบุชกเป็นตัวละคร
ปฏิกฤษที่มีลักษณะอัปมงคลทั้งกายใจ เพราะบุชกในเพลงนี้ขยันทำมาหากิน อดทนต่อ
การดูหมิ่นดูแคลน ไม่ไปรีดไถหรือขโมยใคร ดังในเพลงบุชกกัณหาขาลี

^{๔๑} ภาพจากมิวสิกวิดีโอ เพลง มัทรีโคก (ยิปซี ศรีสาคร. (๒๕๕๔). เพลง มัทรีโคก. สิกกา
สังนก. (วีดิโอซีดี). กรุงเทพฯ: บริษัท ไพร์เอส (ไทยแลนด์) จำกัด).

^{๔๒} เพลง บุชกสองกุมาร ของ สุรพล สมบัติเจริญ

ตำนานชาตกชุกกัณหาขาลี เริ่มเรื่องก็มีเฒ่าภิกษาจารย์ ชีวิตเริ่มต้นเคยเป็นคนขอม ท้ายไปทุกบ้านหาคนใจบุญ ทั้งเหนียวได้แกไปทั่วแกสั่งทำตัวเหมือนเต่าตุ่น เทียวขอมไว้นั้นพบคนใจบุญแกก็สบาย การอดอดออดแอดอดเยี่ยม ดูเล่ห์เหลี่ยม แกเหลือร้าย ทั้งการมี คมคาย หลงงมง่ายต้องจ่ายเงิน ใครเลื่องลือชื่อชุก ทำตลกงกๆ เงินๆ ดูต้องแต่งแกสั่งทำเดิน พอได้เงินเอาไว้เก็บงำ ว่าปาเขาลำเนาไพร หากินไปเข้าย่นคำแสนลำบากทนตรากตรำ เดินหน้าดำแต่ได้เงินดี แกยอมให้ใครนั้น ถางถางแต่หลังจากแกเป็นเศรษฐี ใครดูว่าไม่ดี แกไม่ไปจีเหมือนโจรปล้นไพร่ให้ก็เอา ไม่ให้ไม่เอา ชุกเฒ่าไม่เคยริตไถ คนปรานีก็มีเยื่อใย มีน้ำใจเขาก็ให้ทาน^{๔๓}

การสื่อความหมายให้ผู้ฟังรับรู้ ว่า ชุกเป็นตัวละครที่มีลักษณะนิสัยโหดร้าย มีลักษณะอัปลักษณ์ “ผมน้อย” “หัวล้าน” และในทรรคนะของผู้แต่งเพลงนั้นชุกเป็น “คนชั่ว” โดยแสดงผ่านคำพูดของสองกุมารว่าถูกชุกเขียนตจนเจ็บปวดทรมาน แม้จะวิงวอนร้องขอเพียงใดชุกก็ไม่ยอมปล่อยสองกุมาร กลับยังทำร้าย “ตีให้ตาย” และด่าว่าสองกุมารว่าเป็น “ไอ้เด็กสันดาน” ลักษณะเช่นนี้จึงเน้นย้ำความโหดร้ายทารุณของชุกได้เป็นอย่างดี ดังในเพลงชุกสองกุมาร

แม่จ๋าไอ้แม่มัทรี ลูกขอให้อย่าช่วยปราชญ์มาช่วยหนูที่แม่คุณหนูหัว พ่อไม่เอ็นดูทั้งให้หนูไปกับคนชั่ว เพราะมันมาทูลขอตัวหากมันไม่ไปมันก็เขียนตี ปากร้องเรียกหาแม่จ๋าอยู่ไหน มาช่วยเร็วไวเพราะหนูกำลังโดนเขียนตี โอ้ย แม่จ๋า แม่จะ แม่จ๋าแม่มัทรี สิ้นรักแล้วหรือนี่ถึงปล่อยเขาตีหนูแทบตาย

ชิชะ เจ้าเด็กน้อย อย่าทำสำออยเดียวจะโดนรอยหวาน หี
โอ้ย โอ้ย แทบว่าจะสิ้นใจตายลงจ่าอย่าทำหนูเลย ไ้ลุงเอ๋ยจงปล่อยหนูไป
นี่แน่ะ หี อ้ายว้ายร้าย เดี่ยวตีเสียตายแล้วยังมาทำสำออย
ไ้ลุงจ่า อย่าเตะตีด่าแล้วว่าลูกน้อย ป่านนี้แม่หนูคงคอย ไอ้พ่อ ผมน้อยจงปล่อยหนูไป

^{๔๓} ไวพจน์ เพชรสุพรรณ. (๒๕๕๒). เพลง ชุกกัณหาขาลี. ชุด มันทากับความแค้น. (ซีดี). กรุงเทพฯ: บริษัท ไทยออดิโอ จำกัด.

หน้อยแน่ อ้ายตัวดี มาว่ากูนี้หัวล้านได้ มานี้ อี้ อื้อ ตีให้ตาย จะเอาไวโย
ไอ้เด็กสันดาน ๆ อี้^{๔๔}

นอกจากนี้ในเพลงยังพบการใช้คำอุทานแสดงอารมณ์ เพื่อให้เห็นภาพ
ความโหดร้ายของชุก และทำให้สงสารสองกุมารมากขึ้น ดังเช่น คำว่า “ไอ้ย” “โอย”
แสดงอาการเจ็บปวดอันเนื่องมาจากการถูกเขี่ยนตี และ “อี้ อื้อ” แสดงให้เห็น
การใช้แรงตีสองกุมารอย่างแรง คำอุทานแสดงอารมณ์นี้ทำให้ผู้อ่านเห็นภาพความ
น่ารังเกียจของชุก และเกิดความสงสารสองกุมาร

๓. เพลงร่วมสมัย: บทบาทของสื่อเวสสันดรชาดกในสังคมไทยร่วมสมัย

เวสสันดรชาดกเป็นชาดกเรื่องหนึ่งที่มีบทบาทสำคัญในฐานะเป็นวัตถุดิบที่
นำมาสร้างสรรค์ในสื่อเพลงร่วมสมัย จากการวิเคราะห์บทบาทของสื่อเพลงร่วมสมัย
พบว่ามีบทบาท ๓ ประการ ได้แก่ การให้ความบันเทิง ความเพลิดเพลิน การศึกษา
และสืบทอดความสำคัญของประเพณี บุญชะเหตุ และการเป็นเครื่องมือเผยแพร่
คำสอนพุทธศาสนา

๓.๑ การให้ความบันเทิง หรือสร้างความเพลิดเพลิน

เพลงร่วมสมัยที่เกี่ยวข้องกับเวสสันดรชาดกมีบทบาทในการให้ความบันเทิง
และสร้างความเพลิดเพลินแก่คนในสังคม เนื่องจากรูปแบบสื่อที่เปลี่ยนไปจากเดิม
ที่ต้องฟังเทศน์ - สวดเรื่องเวสสันดรชาดก ปรับเปลี่ยนมาเป็นการรับรู้ชาดกด้วย
สื่อประเภทเพลง ซึ่งมีวลีควิดีโอแสดงเรื่องราวชาดกนั้นเป็นการปรับเปลี่ยนวิธีการ
รับรู้สารจากสื่อ ซึ่งมีดนตรี และภาพประกอบอันมีบทบาทสำคัญในการสร้างความ
บันเทิง ความเพลิดเพลินใจ เป็นการเปลี่ยนรูปแบบการมีประสบการณ์ตรงจากที่ต้อง
นั่งฟังเทศน์ชาดกที่วัดมาเป็นการมีประสบการณ์ทางศาสนาผ่านสื่อ ซึ่งสามารถสร้าง
ประสบการณ์ทางสุนทรียะได้ในอีกรูปแบบหนึ่ง

^{๔๔} สุรพล สมบัติเจริญ. (๒๕๕๑). เพลงชุกสองกุมาร. ราชเพลงลูกทุ่ง ๕. (ซีดี).
กรุงเทพฯ: บริษัท แม้ไม้เพลงไทย (บางกอกคาสเซต) จำกัด.

นอกจากนี้สื่อเพลงร่วมสมัยยังเป็นสื่อสร้างสรรค์ที่ช่วยสร้างจินตนาการบางอย่างเพื่อปลดปล่อยตนเองจากความเป็นจริง อันเป็นการเติมเต็มอารมณ์ความรู้สึกของมนุษย์

๓.๒ การรักษาและสืบทอดความสำคัญของประเพณีบุญพะเหวด

งานบุญพะเหวดเป็นงานบุญเดือนสี่ ซึ่งเป็นงานประจำปีของชาวภาคอีสาน จัดขึ้นทุกปีในช่วงระหว่างออกพรรษา เรียกกันว่างานบุญ เดือนสี่ หรือบุญพะเหวด จะจัดติดต่อกัน ๓ วันเป็นอย่างน้อย วันแรกเป็นวันเตรียมงานเรียกกันว่า “มี้อโฮม” หมายถึงการร่วมแรงร่วมใจกันมาทำงาน ช่วยกันตกแต่งศาลาที่จะเทศน์มหาชาติให้มีบรรยากาศเหมือนอยู่ในป่าเขาวงกต วันที่ ๒ จะมีแห่พระเวสสันดร พระนางมัทรี พระขालี พระกัณหา ชินามายังศาลาวัด การแห่นี้จะมิดนตรีพื้นเมืองและการขับขาน ส่วนวันที่ ๓ จะฟังเทศน์มหาชาติและมีการทำบุญอื่นๆ อย่างเช่น การเทศน์กัณฑ์หลอน การแห่ข้าวพันก้อน การแห่ผ้าพระเวส ซึ่งใช้ผ้าขาวเขียนเป็นเรื่องราวเวสสันดรชาดก เป็นต้น สื่อเพลงร่วมสมัยเวสสันดรชาดกมีบทบาทในการรักษาและสืบทอดความสำคัญของงานบุญพะเหวด ดังปรากฏการบรรยายในสื่อเพลงร่วมสมัย และภาพจากมิวสิกวิดีโออันสะท้อนให้เห็นประเพณีงานบุญพะเหวด ดังในเพลงพระเวสสันดรชาดก เพลงแห่พระเวส และเพลงบุญมหาชาติชาดอ้าย

บุญพะเหวุดมหาเวสสันดร ชาดกบทตอนเล่าขานกันมา...มาแห่ กัณฑ์หลอน หัวใจชื่นมื่น ฟังเทศน์มาลัยหมื่นมาลัยแสนสำราญ แห่ข้าว พันก้อน กินข้าวบูนคาวหวาน ศาสนสถาน จัดงานปฏิมาพี่น้องชาวประชาแห่แห่นทำบุญ ขบวนกองบุญแห่พระเวส เข้าเมือง...เดินกันเป็นสายแห่แห่นเรื่องราว ผ้าขาวแต่งแต้มพระชาติสันดร...แห่พะเหวด เข้าเมือง^{๔๔}

^{๔๔}ดวง มรกต. (๒๕๔๗). เพลงพระเวสสันดร. พระเวสสันดรชาดก. (วีดิโอซีดี). กรุงเทพฯ: บริษัท เอ็ม.ดี.เทป จำกัด.

ภาพที่ ๖ และ ๗ งานบุญพะเขตมีขบวนแห่พระเวสสันดรเข้าเมือง^{๔๖}

เชิญองค์เจ้าพระเวสสันดร กลับนครคีรีนครเขต ไปปกเกล้าชาวพระนครนั้น
เทอญ บุญพระเวสบ้านเฮา หนุ่มๆ สาวๆ ผู้เฒ่าผู้ใหญ่โบราณสืบประเพณีไว้ ตกเดือน
สีไทยจะมิงงานทุกปี บุญบ้านนี้ถิ่นอีสานบ้านเฮาเรียกว่าบุญมหาชาติ แห่โพธิ์สัตว์ใช้ชาติ
บ่มอำนาจบุญบารมี มุ่งสละโลภี๋ย ตามวิถีของพุทธองค์ พวกเอาหนุ่มลูกเหลนหลาน
สร้างบุญทานร่วมจิตจำนง มาแห่องค์มหาเวส รุ่งขึ้นแห่กันหลอน สาวหนุ่มพ้องร่วมกัน
แห่มา ถวายกัณฑ์ให้กับหลวงตา ชาวบ้านทั่วหน้าร่วมบุญกุศล หนุ่มหน้ามนสาวน้อย
หน้าหวาน ร่วมบุญทานอีกกันม่วนกัน บุญพระเวสม่วนลั่นบ้านชาวอุบลร่วมใจ
ลัมพันธ์...^{๔๗}

^{๔๖} ภาพจากมิวสิควิดีโอเพลงพระเวสสันดรชาดก (ดวง มรกต. (๒๕๕๗). เพลง
พระเวสสันดร. พระเวสสันดรชาดก. (วีดิโอซีดี). กรุงเทพฯ : บริษัท เอ็ม.ดี.เทป จำกัด.)

^{๔๗} ปณณณา วงศ์ศิริ. (๒๕๕๔). เพลง แห่พระเวส. รวมเพลงละครชุดมนต์รักแม่น้ำมูล.
(วีดิโอซีดี). กรุงเทพฯ: บริษัท จีเอ็มจี จำกัด.

ภาพที่ ๘ - ๑๑ งานบุญผะเหวดมีขบวนแห่พระเวสสันดรเข้าเมือง

การแห่ผ้าพระบฏ และการฟังเทศน์มหาชาติ^{๔๔}

สื่อเพลงร่วมสมัยข้างต้นสะท้อนให้เห็นว่างานบุญผะเหวด เป็นงานบุญสำคัญยิ่งใหญ่ของภาคอีสาน ผู้คนศรัทธาเข้าร่วมฟังเทศน์ โดยเฉพาะงานบุญผะเหวดที่มีชื่อเสียงด้านการท่องเที่ยวคือ จ.ร้อยเอ็ด ได้แก่ เทศกาลงานประเพณี “ไปกินข้าวบิณฑิมาบุญผะเหวด” ในงานมีฟ้อนรำ แห่กลองยาว และมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เคารพนับถือคือ “ปู่พลาญชัย” ดังตัวอย่าง

ละดอกสะแบงแดงเต็มต้น คนเมืองเกินเอาบุญใหญ่ โฮมกันบึงพลาญชัย บุญผะเหวดฮอดแล้วไกลไกลกะหลังไหล ละคิดเห็นได้คนที่ นัดน้องไว้ เดือนสี่สี่เคียงหมอน บุญกันหลอนแล้วพอดิ สิสู้ขออน้องรอมือ

^{๔๔} ภาพจากมิวสิกวิดีโอเพลงแห่พระเวส (ปฤษฎา วงศ์ศิริ. (๒๕๕๔). เพลง แห่พระเวส. รวมเพลงละครชุดมนต์รักแม่น้ำมูล. (วีดิโอซีดี). กรุงเทพฯ: บริษัท จีเอ็มบี จำกัด.)

เสียงกลองยาวแห่กันหลอนฟ้อนเชิงงาม คนลั่นหลามแน่นถนนทุกสาย คู่หนุ่มสาวควงคู่เรียงราย แต่มีอ้ายคือขาดอันได้จักอย่าง บุญพึ่งเทศน์ บุญพะเหวดแห่กันหลอน เหงาแน่นอนบมีอ้ายนั่งข้าง ยิ่งค่าลงยิ่งคิดไปหลายอย่าง คิดไปเหม็ดต่างต่าง หอดความสัญญากัน เหลือแ่งหมั้นเคยสัญญากัน เคยเว้าอ่อม อ่อม อ่อม อ่อม หรืออ้ายบ่พร้อม บ่เห็นแจ้งข่าวคราว โอ้ยบ่พอความเจ็บปวดรวดร้าวมันลืออยู่กับไผ คิดเห็นใจแนบบ่มีคนคอย สิจ่อยตายนำเจ้า จงไปเว้ามเหศักดิ์หลักเมือง ให้เพิ่นต้องเพิ่นส่อย เพิ่นส่อย จตุรูปเรียบร้อยใจตั้งอธิษฐาน

วานปู่พลาญชัยมิ่งเมืองยิ่งใหญ่ บอกคนเขาไกลให้คืนถิ่น บอกว่าหลานคอยห่วงหาเป็นอาจัน หรือเขาสิมสั่นให้เจ้าปวดใจ ปู่จำไปดลให้เขาอุ๊ตอนนี้เขามิคู่หรือว่าเขายู่กับใคร ปู่จึงบอกกับเขาด้วยหนา ทุกเวลาหลานลืมไม่ได้ ขาดเขาหลานเหมือนขาดใจ ปู่พลาญชัยช่วยบอกเขาที่^{๔๙}

ภาพที่ ๑๒ และ ๑๓ งานบุญพะเหวดมีฟ้อนรำ และแห่กลองยาว^{๕๐}

^{๔๙} จินตหรา พูนลาภ. (๒๕๕๑). เพลง บุญหาชาติขาดอ้าย. อัลบั้ม จินตหราครบเครื่อง ชุดที่ ๒. กรุงเทพฯ: บริษัท อาร์สยาม จำกัด.

^{๕๐} ภาพจากมิวสิกวิดีโอเพลงบุญหาชาติขาดอ้าย (จินตหรา พูนลาภ. (๒๕๕๑). เพลง บุญหาชาติขาดอ้าย. อัลบั้ม จินตหราครบเครื่อง ชุดที่ ๒

การกล่าวถึงงานบุญผะเหวดในสื่อเพลงร่วมสมัยจึงแสดงให้เห็นว่าชาวบ้านยังคงรู้จักและให้ความสำคัญกับประเพณีนี้ ดังจะเห็นได้จากการอนุรักษ์พิธีกรรมต่างๆ ในงาน เช่น การแก้ม การพ้อนรำ การทำบุญ เป็นต้น โดยเน้นให้เห็นว่างานบุญผะเหวดนี้เป็น “ชาติกบตตอนเล่าขานกันมา” และ “แห่โฬ่สัตว์ใช้ชาติ บ่มอำนาจบุญบารมี” ทั้งหมดนี้จึงเป็นการรักษาและสืบทอดงานบุญผะเหวดในสื่อรูปแบบใหม่ เป็นการดำรงอยู่ของงานบุญผะเหวดในสังคมไทยในอีกรูปแบบหนึ่ง

๓.๓ การเป็นเครื่องมือเผยแพร่คำสอนทางพุทธศาสนา

เพลงร่วมสมัยเวสสันดรชาดกได้ทำหน้าที่สำคัญในฐานะเป็นเครื่องมือเผยแพร่คำสอนศาสนาที่ให้คุณค่าในการดำเนินชีวิตโดยนำเสนอแนวคิดทางพุทธศาสนาเรื่อง การทำทาน การเผยแพร่คำสอน ช่วยอบรมระเบียบสังคม ปลุกฝังค่านิยม และรักษาบรรทัดฐานทางพฤติกรรมให้สังคมผ่านสื่อร่วมสมัย ซึ่งเป็นหน้าที่สำคัญของศาสนาที่สอนให้คนทำความดีละกิเลส โดยนำเสนอแบบคู่ตรงข้ามอย่างเด่นชัด คือมีฝ่ายดีและฝ่ายไม่ดี แต่สุดท้ายความดีจะชนะความชั่ว สื่อเพลงร่วมสมัยเวสสันดรชาดกยังให้แนวคิดสำคัญเรื่องการบำเพ็ญทาน อันถือเป็นหลักปฏิบัติที่พุทธศาสนิกชนพึงมี

การนำเรื่องของพระเวสสันดรมา “เล่า” ในเพลงร่วมสมัย จึงเป็นการนำวัตถุดิบทางศาสนามานำเสนอใหม่ผ่านสื่อเพลงซึ่งเน้นความเพลิดเพลินใจเป็นหลัก ผู้ฟังจะได้เรียนรู้คำสอนทางพระพุทธศาสนาผ่านสื่อ โดยปรับเปลี่ยนรูปแบบจากการมีประสบการณ์ตรงที่ต้องไปฟังเทศน์มหาชาติที่วัดมาเป็นการรับรู้ผ่านเสียงเพลง เพลงร่วมสมัยพระเวสสันดรจึงทำหน้าที่เผยแพร่คำสอนทางศาสนาเรื่องทานจากเวสสันดรชาดก

สรุปและอภิปรายผล

เวสสันดรชาดกเป็นข้อมูลทางวัฒนธรรมที่สำคัญและเป็นที่ยอมรับนำมา “ผลิตซ้ำ” ในสื่อรูปแบบต่างๆ แสดงให้เห็นการรับรู้ความหมายเวสสันดรชาดกที่นำเหตุการณ์สำคัญและตัวละครสำคัญจากเวสสันดรชาดกในพระไตรปิฎกและอรรถกถาเวสสันดรชาดกมาสร้างสรรค์ในสื่อเพลงร่วมสมัย สื่อเพลงร่วมสมัยเวสสันดรชาดกมีบทบาทสำคัญในการให้ความบันเทิง และสร้างความเพลิดเพลิน การรักษาและสืบทอด

ความสำคัญของประเพณีบุญผะเหวด และเป็นเครื่องมือเผยแพร่คำสอนพุทธศาสนา

การรับรู้ความหมายเวสสันดรชาดกจึงเป็นการเรียนรู้ธรรมะ ผ่านสื่อ ซึ่งมีความเป็นปัจเจกมากกว่าการนั่งฟังสวดหรือฟังเทศน์ในรูปแบบเดิม การรับรู้ความหมายจากเวสสันดรชาดกผ่านสื่อนี้แสดงให้เห็นความสำคัญของการนำหลักธรรมทางพุทธศาสนามาปรับเปลี่ยนวิธีการนำเสนอให้เข้ากับยุคสมัย แม้ว่ารูปแบบของสื่อจะเปลี่ยนไปตามบริบทสังคมร่วมสมัย แต่ชาดกยังคงทำหน้าที่สำคัญคือการแสดงเรื่องราวของพระโพธิสัตว์ เพื่อเป็นตัวอย่างในการบำเพ็ญธรรม เป็นการรับรู้ความหมายจากชาดกเรื่องนี้ ซึ่งจะยังคงดำรงอยู่ในสังคมไทย เพื่อแสดงให้เห็นแนวคิดสำคัญเรื่องการบำเพ็ญทานในอดีตชาติของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

บรรณานุกรม

- กรมศิลปากร. (๒๕๔๘). **ประชุมจารึก ภาคที่ ๘ จารึกสุโขทัย**. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- คณะอนุกรรมการจัดทำหนังสือที่ระลึก ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงาน เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในโอกาสวันที่ พระบรมราชสมภพครบ ๒๐๐ ปี. วันที่ ๑๘ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๔๗.
- กาญจนา แก้วเทพ. (๒๕๕๔). เส้นทางงานศึกษา “การสื่อสารกับศาสนา” ในสังคมไทย. **การสื่อสาร ศาสนา กีฬา**. กรุงเทพฯ: โครงการเมธีวิจัยอาวุโส คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- จินตหรา พูนลาภ. (๒๕๕๑). เพลง บุญมหาชาติขาดอ้าย. **อัลบั้ม จินตหราครบเครื่อง ชุดที่ ๒**. กรุงเทพฯ: บริษัท อาร์สยาม จำกัด.
- ดวง มรกต. (๒๕๔๗). เพลงพระเวสสันดร. **พระเวสสันดรชาดก**. (วีดิโอซีดี). กรุงเทพฯ: บริษัท เอ็ม.ดี.เทป จำกัด.
- มหามกุฏราชวิทยาลัย. (๒๕๔๓). อรรถกถาเวสสันดรชาดก ใน **พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ ๔ ภาคที่ ๓**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย. (มหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์ พิมพ์เนื่องในวโรกาสครบ ๒๐๐ ปี แห่งพระราชวงศ์จักรี กรุงรัตนโกสินทร์ พุทธศักราช ๒๕๒๕). หน้า ๔๘๔ - ๔๘๖.
- ยิปซี ศรีสาคร. (๒๕๕๔). เพลง สักขัตริย์เดินดง. **สีกาลังนาค**. (วีดิโอซีดี). กรุงเทพฯ: บริษัท ไฟร์เอส (ไทยแลนด์) จำกัด.
- ยิปซี ศรีสาคร. (๒๕๕๔). เพลง มัทธิโสภ. **สีกาลังนาค**. (วีดิโอซีดี). กรุงเทพฯ: บริษัท ไฟร์เอส (ไทยแลนด์) จำกัด.
- โบ อมิตตดา. (๒๕๕๕). เพลง ขุชกตลกของฉัน . **อัลบั้ม หนวตมหาเสน่ห์**. กรุงเทพฯ: บริษัท ลูกทุ่งอินเตอร์เน็ต จำกัด.
- ปณณมา วงศ์ศิริ. (๒๕๕๔). เพลง แห่งพระเวส. **รวมเพลงละครชุดมนต์รักแม่น้ำมูล**. (วีดิโอซีดี). กรุงเทพฯ: บริษัท จ๊ะกิงจา จำกัด.
- ไวพจน์ เพชรสุพรรณ. (๒๕๕๒). เพลง ขุชกกันหาขาลี. ชุด **มันมากับความแค้น**. (ซีดี). กรุงเทพฯ: บริษัท กรุงไทยออดิโอ จำกัด.

ศักดิ์ศรี แยมันดดา. (๒๕๕๓). **วรรณคดีพุทธศาสนาภาษาไทย**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์
แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สมบัติ จันทรวงศ์. (๒๕๕๓). “มหานาคคำหลวง : ความหมายทางการเมือง”. **บทพิจารณา
ว่าด้วยวรรณกรรมการเมืองและประวัติศาสตร์**. กรุงเทพฯ : โครงการ
จัดพิมพ์คปไฟ.

สุกัญญา สุจนายา. (๒๕๕๒, ธันวาคม). พระร่วง: วีรบุรุษในประวัติศาสตร์และวีรบุรุษ
ทางวัฒนธรรม. **วารสารภาษาและวรรณคดีไทย**. ๑๖ : ๒๐๒ - ๒๑๖.

สุรพล สมบัติเจริญ. (๒๕๕๑). เพลงชุกชองกุมาร. **ราชาเพลงลูกทุ่ง ๕**. (ซีดี).
กรุงเทพฯ: บริษัท แม่ไม้เพลงไทย (บางกอกคาสเซต) จำกัด.

อาทิตย์ ชีรวณิชกุล. (๒๕๕๒). **ทานและทานบารมี : ความสำคัญที่มีต่อการรังสรรค์
วรรณคดีไทยพุทธศาสนา**. วิทยานิพนธ์ อ.ด. (ภาษาไทย). กรุงเทพฯ : บัณฑิต
วิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

อารี สุทธิพันธุ์. (๒๕๕๑). **ผลึกความคิดศิลปะ**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
อุทัยรัตน์ เกิดสุวรรณ. (๒๕๕๕). เพลงแหล่แม่ศรี. **สมบัติไทย**. (วีดิโอซีดี). กรุงเทพฯ:
บริษัท อีกล้วนครบถ้วน จำกัด.

Gerhard Jaiser. (2009). **Thai Mural Painting Volume 1: Iconography,
Analysis & Guide**. Bangkok: White Lotus Co.,Ltd.

สัมภาษณ์

ศาสตราจารย์ ดร.วิรุณ ตั้งเจริญ, (๒๕๕๖, ๒ กุมภาพันธ์). สัมภาษณ์โดย นิธิอร
พรอำไพสกุล, ที่คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

ดอกไม้วิจิตร: มรดกศิลปวัฒนธรรมในงานช่างสิบหมู่ สมัยกรุงรัตนโกสินทร์

รุ่งอรุณ กุลธำรง*

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาวิเคราะห์การสร้างสรรค์ดอกไม้วิจิตรในงานช่างสิบหมู่และแนวคิดการสร้างสรรค์ดอกไม้วิจิตรในงานช่างสิบหมู่สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ โดยการวิจัยเชิงเอกสาร ผลการวิจัยพบว่าในสังคมไทยมีการสร้างสรรค์ดอกไม้วิจิตรในงานช่างก่อนสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ คือในดินแดนสุวรรณภูมิ มีงานสลักหินรูปดอกบัวบานเพื่อบูชาพระพุทธเจ้าก่อนมีการสร้างพระพุทธรูป แล้วมีงานสร้างสรรค์ลายดอกบัว ลายดอกพุดตานในงานช่างสิบหมู่สมัยกรุงสุโขทัย สืบเนื่องมาในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ จนถึงรัชกาลปัจจุบัน โดยเฉพาะในรัชกาลที่ ๓ และรัชกาลปัจจุบันที่มีการสร้างสรรค์ดอกไม้วิจิตรโดดเด่น ลายดอกไม้วิจิตรต่างๆ มีทั้งลายดอกบัว ลายดอกพุดตาน ลายดอกพิกุล ลายดอกไม้ทิพย์ ลายดอกไม้ประดิษฐ์ ลายดอกไม้ธรรมชาติ ปรากฏเป็นส่วนประกอบหนึ่งของงานช่างสิบหมู่เพื่อบูชาพระพุทธศาสนาประเภทอามิสบูชา อันมีคุณค่าซึ่งมีแนวความคิด ๓ ประการที่มาจาก ๑) การศึกษารวมชาติเรื่องดอกไม้ ได้แก่ ดอกบัว ดอกพุดตาน ๒) ความศรัทธาต่อพระพุทธศาสนา ได้แก่ พระวินัย ความบริสุทธิ์ของพระพุทธเจ้า บุคคลกับดอกบัว พุทธประวัติ การบูชาพระพุทธเจ้า พระธรรม การแสดงวิมานที่เป็นผลแห่งกรรมดี ๓) การสืบทอดงานช่างสิบหมู่ ได้แก่ งานลายดอกบัวต่างๆ การนำลายดอกไม้วิจิตรไปใช้ในงานช่างสิบหมู่ทางพระพุทธศาสนา รวมทั้งมีตำรา การสร้าง การปฏิสังขรณ์พุทธศาสนสถาน พุทธศาสนวัตถุ ตามรูปแบบเดิมจากรัชกาลที่ ๑ จนถึงปัจจุบัน (พ.ศ. ๒๕๕๖) ด้วยการบูรณาการศาสตร์และศิลป์แห่งดอกไม้วิจิตรจนกลายเป็นมรดกศิลปวัฒนธรรมในงานช่างสิบหมู่สมัยกรุงรัตนโกสินทร์

* นักวิจัย P ๗ ประจำสถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

The Exquisite Flower Pattern: The Artistic and Cultural Legacy of the Ten Thai Arts and Crafts of the Rattanakosin Era

Rungaroon Kulthamrong¹

Abstract

This article, based on the documentary research, aims to analyze the creation of the exquisite flower pattern of the Ten Thai Arts and Crafts during the Rattanakosin period. The study has found that this Thai artistic floral pattern has been used in arts and crafts long time before the Rattanakosin Era. Moreover, the stonework in the form of lotus flower had been widely used in the Land of Gold, or the Suwannabhumi, as a symbol to worship before the image of the Buddha had been created. Also the design of the lotus pattern, as well as the Hibiscus one, had been passed by the Ten Thai Arts and Crafts group from the Sukhothai period to the Rattanakosin. The design of this exquisite floral shape pattern has been developed especially during the reign of King Rama III and King Rama IX (the present one). All the flower patterns such as the lotus, the Hibiscus (cotton rose), the genus *Dalbergia* (bullet wood), the Montarop (flower of paradise), either the elaborated flowers or the natural ones are found in the creative works of the Thai artists and craftsmen as a part of their valuable offering to Buddhism (Amisa Puja).

¹ Researcher P 7. Institute of Thai Studies. Chulalongkorn University

There are three ideas that influence the works of these beautiful flower patterns: 1) the study of flowers in nature such as the lotus and the cotton rose 2) the faith in Buddhism, for example, the Buddhist canons, the purity of Lord Buddha, the symbol of lotus and mankind, the legend of Buddha, Buddhist offerings, Dharma, and the image of Buddhist paradise (Swarga) 3) the continuance of the Ten Thai Arts and Craftwork such as the works with lotus design, etc.

With the willing to integrate the knowledge about the arts of this exquisite flower pattern of the Ten Thai Arts and Crafts through textbooks, architecture and restoration of the Buddhist places and objects as the original one from the reign of King Rama I until now (2015), these beautified arts then become the artistic and cultural legacy of the Rattanakosin era.

บทนำ

องค์ใดพระสัมพุทธ์	ลฺวีสฺวาทะสันดาน
ตมฺลลิกเลสมาร	ปมฺหม่นมิมหมองมัว
หนึ่งในพระทัยท่าน	ก็เบิกบานคือดอกบัว
ราศีบัพพันพัว	ลฺวสฺคนธะกำจร
องค์ใดประกอบด้วย	พระกรุณาดังสาคร
โปรดหมู่ประชากร	มะละโอชะกันดาร
ชี้ทางบรรเทาทุกข์	และชี้ลฺวสฺกษะเขมศานต์
ชี้ทางพระนะฤพาน	อันพันไศกวิโยคภัย ^๑
ฯลฯ	

จากบทสวดสรรเสริญพระพุทฺธคุณของพระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย) ที่พุทฺธศาสนิกชนทุกคนเคยสวดกันมาตั้งแต่วัยเด็กเป็นทำนองสรภัญญะ แสดงให้เห็นถึงพระพุทฺธคุณ อันเป็นพระคุณสมบัติของพระพุทฺธเจ้าที่ทรงบำเพ็ญพระบารมีแล้วตรัสรู้เป็นพระลฺวสมาลฺลพุทธเจ้าดังคำสวดว่า “หนึ่งในพระทัยท่าน ก็เบิกบานคือดอกบัว”

นอกจากนี้ ผู้เขียนสำรวจชื่อดอกไม้ในพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยพบว่า มีการกล่าวถึงดอกไม้ชนิดต่างๆ ไม่น้อยกว่า ๕๐ ชนิด ได้แก่

ดอกกรรณิการ์ ดอกกระดังทอง ดอกกระพุ่ม ดอกกาเกทิง ดอกการะเกด ดอกโกมุท ดอกเข็ม ดอกคล้า ดอกคัดเค้า ดอกคุณ ดอกแฉฝอย ดอกจำปา ดอกข้างนาว ดอกชาง ดอกดีหมี ดอกท้าวยายม่อม ดอกเทียนขาว ดอกบัว ดอกบัวขาว ดอกบัวขาว ดอกบัวเขียว ดอกบัวแดง ดอกบัวเฟื่อน ดอกบัวหลวง ดอกบุณทริก ดอกบุณนาค ดอกปทุม ดอกประดู่ ดอกปาริฉัตตะกะ ดอกผักตบ ดอกผักทิพย์ ดอกมฆะระ ดอกมณฑารพ ดอกมะกอก ดอกมะกล่ำหลวง ดอกมะเดื่อ ดอกมะลิ ดอกมะลิซ้อน ดอกไม้มัน ดอกย่านทราย ดอกยี่โถ ดอกกรกฟ้า ดอกราชพฤกษ์ ดอกล้าตวน ดอกสามหาว ดอกสน ดอกหงอนไก่ ดอกสาละ ดอกอังกาบ ดอกอัญชัน ดอกอัญชันเขียว

^๑ คำสวดสรรเสริญพระรัตนตรัย (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ม.ป.ป.), หน้า ๗ - ๘.

ดอกอุบล ดอกอุบลเขียว^๒

จากดอกบัวในบทสวดมนต์กับชื่อดอกไม้มานานพันธุ์ดังกล่าวจึงทำให้ผู้เขียนมีคำถามวิจัยว่า ดอกไม้มีความสัมพันธ์กับพระพุทธศาสนาอย่างไรและ มีการสร้างสรรค์รูปดอกไม้ในงานช่างสิบหมู่ด้านพระพุทธศาสนาหรือไม่ อย่างไร เพราะมีงานช่างสิบหมู่เสนอเนื้อหาพระพุทธศาสนาสืบมาแต่โบราณจนถึงปัจจุบัน ผู้เขียนจึงมุ่งสืบค้นศึกษา รวบรวมข้อมูลความสัมพันธ์ระหว่างดอกไม้กับพระพุทธศาสนา การสร้างสรรค์รูปดอกไม้ในงานช่างสิบหมู่ทางพระพุทธศาสนา แล้วจึงวิเคราะห์แนวความคิดของการสร้างสรรค์งานช่างสิบหมู่รูปดอกไม้ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ โดยใช้วิธีการวิจัยเอกสารด้วยแนวความคิดวัฒนธรรม ซึ่งผู้เขียนยังไม่พบบทความวิชาการ บทความวิจัย วิทยานิพนธ์ รายงานวิจัยที่กล่าวถึงการศึกษาประเด็นนี้มาก่อน บทความวิจัยนี้จะเป็นความรู้ใหม่ที่จะเป็นพื้นฐานให้เกิดการศึกษาวิจัยเชิงลึกด้านไทยศึกษาเกี่ยวกับงานช่างสิบหมู่เพื่อเผยแพร่ความรู้แก่สังคมไทยต่อไป อนึ่ง การสะกดคำบางคำที่มีการสะกดไม่เหมือนกันในปัจจุบันเป็นการแสดงหลักฐานอ้างอิงตามต้นฉบับที่ผู้เขียนจะใช้ตัวอักษรเอนในบทความวิจัยนี้

ความสัมพันธ์ของดอกไม้กับคนในสังคม

ดอกไม้ คือใบไม้ซึ่งแปรรูปเพื่อให้ต้นไม้ใช้เป็นอวัยวะสำหรับสืบพันธุ์ต้นไม้มองงามของดอกไม้เพื่อล่อแมลงให้มากินน้ำหวาน แล้วเรณูก็จะติดขา ปีกของแมลงให้ไปผสมพันธุ์กับดอกไม้อื่นๆ ที่แมลงบินไปหา

ดอกไม้เกิดจากไม้ดอกที่วิวัฒนาการมาจากรากพืชชั้นต่ำที่สุด (สำหรับ ตะไคร่น้ำ) ซึ่งใช้เวลานานนับร้อยๆ ล้านปี ดอกไม้มีกว่า ๒๐๐,๐๐๐ ชนิด มีหลากหลาย หลากกลีบส่วนมากอยู่ในที่โล่งแจ้ง^๓

^๒ พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม ๓๒ (กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๗๑๘ - ๗๒๑. และ พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม ๓๓ (กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๗๔๖ - ๗๔๘.

^๓ หม่อมหลวงตุ้ย ชุมสาย. ดอกไม้กับคน. (เชียงใหม่: คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๑๕), หน้า ๘ - ๑๐.

ดอกไม้ธรรมชาติมีความสัมพันธ์กับคนในสังคมดังที่หม่อมหลวงด้อย ชุมสายศึกษาประโยชน์ของดอกไม้ไว้ว่า^๔

๑. ดอกไม้เป็นอาหาร

คนไทยกินดอกไม้ต่างๆ มากชนิดกว่าชาติอื่นๆ เช่น ดอกขจร ดอกบวบ ดอกมะรุ้ม ดอกทองกวาว ดอกเข็ม ดอกบัวหลวง ดอกดาวเรือง หรือนำกลั่นมาใช้ปรุงอาหาร ขนม เช่น ดอกมะลิ ดอกกระดังงาไทย ดอกพิกุล ดอกบัวหลวง ดอกปีบ

๒. ดอกไม้เป็นยารักษาโรค

คนนำดอกไม้มาเป็นส่วนผสมตัวยาเพื่อบำรุงร่างกายให้รู้สึกชุ่มชื้น เช่น ดอกพิกุล ดอกกระดังงาไทย ดอกมะลิ ดอกราชพฤกษ์ ดอกกรรณิการ์

๓. ดอกไม้เป็นแหล่งกำเนิดศิลปะ

ดอกไม้มีโครงสร้าง สีสวยสดดงาม กลิ่นหอมซึ่งเป็นสิ่งจรรโลงใจสำคัญยังทำให้คนประทับใจ แล้วเกิดแรงบันดาลใจในความประทับใจนั้นมาสร้างศิลปะ เช่น การสร้างสรรค์ลายบัวหงาย ลายบัวคว่ำ ลายดอกกลาดวน ลายดอกมะลิ ลายดอกไม้ร่วง หรือนำกลั่นดอกไม้มาทำน้ำอบ น้ำหอม

๔. ดอกไม้เป็นแหล่งกำเนิดภาษา

คนนำเอาลักษณะบางประการของดอกไม้ไปสร้างคำใช้เรียกชื่อสิ่งของ เช่น ดอกไม้ไหว ดอกไม้ไฟ ดอกไม้น้ำ

๕. ดอกไม้เป็นสัญลักษณ์แห่งความศรัทธา การเลื่อมใส การเคารพ การบูชา ความเชื่อ

ดอกไม้เป็นสัญลักษณ์แห่งความศรัทธา การเลื่อมใส การเคารพ การบูชา ความเชื่อ เช่น ชาวโอรังอัซมีนำดอกบัวมาสร้างเทพเจ้าเอมอนที่เป็นรูปเด็กนั่งอยู่ในดอกบัว ชาวฮินดูมีความเชื่อว่าดอกบัวมีกำเนิดมาจากทิพย์ ชาวพราหมณ์นับถือดอกบัวเป็นสัญลักษณ์การเจริญพันธุ์ ชาวพุทธก็มีการถวาย ดอกบัวเพื่อบูชาพระพุทธเจ้า

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕ - ๔๕.

๖. ดอกไม้เป็นสัญลักษณ์ของผู้หญิง

กวีมีการเปรียบเทียบผู้หญิงกับดอกไม้ เช่น ความงาม ร่างกาย อวัยวะ จะเห็นได้ว่าดอกไม้ธรรมชาติมีประโยชน์กับคนในวิถีชีวิตวัฒนธรรม เป็นต้น กำเนิดของศาสตร์และศิลป์แขนงต่างๆ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าดอกไม้มีความสำคัญต่อสังคมมาตั้งแต่สังคม โครมัญญอง แล้ววิวัฒนามาจนถึงสังคมปัจจุบัน เช่นวิทยาศาสตร์ พุทธศาสตร์ คหกรรมศาสตร์ เกษตรศาสตร์ เกล็ดศาสตร์ อักษรศาสตร์ ความเชื่อ ศาสนา ศิลปะ ฯลฯ

ในบทความวิจัยนี้ ผู้เขียนขอเสนอการศึกษาวิเคราะห์ ศาสตร์ทางศิลปะ ประเด็นการสร้างสรรคและแนวความคิดรูปดอกไม้ในงานช่างสิบหมู่ทางพระพุทธศาสนาในสังคมไทยสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ซึ่งผู้เขียนขอใช้คำว่าดอกไม้วิจิตร

ดอกไม้วิจิตร : งานช่างสิบหมู่ในสังคมไทย

ดอกไม้วิจิตร หมายถึงรูปดอกไม้ที่ช่างสร้างสรรค์อย่างประณีต งดงามให้เป็นส่วนหนึ่งในงานช่างสิบหมู่ เช่น “**เขาช่างแกะสลักเป็นรูปดอกไม้ซ้อนกันหลายชั้น มีพระพุทธรูปอยู่ข้างใน**”^๔

ผลการศึกษา วิเคราะห์การสร้างสรรค์ดอกไม้วิจิตรในงานช่างสิบหมู่แบ่งออกเป็น ๒ สมัยคือ

สมัยที่ ๑ ดอกไม้วิจิตรในงานช่างสิบหมู่ก่อนสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

สมัยที่ ๒ ดอกไม้วิจิตรในงานช่างสิบหมู่สมัยกรุงรัตนโกสินทร์

สมัยที่ ๑ ดอกไม้วิจิตร : งานช่างสิบหมู่ก่อนสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

จากการสืบค้น รวบรวมเอกสารและข้อมูลเกี่ยวกับรูปดอกไม้วิจิตรในงานช่างสิบหมู่ก่อนสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ผู้เขียนพบว่า มีการสร้างรูปเคารพพระพุทธเจ้า ๒ ชิ้นงานคือ หินสลักรูปดอกบัวบานแสดงสัญลักษณ์เมื่อพระพุทธเจ้าประสูติ และ

^๔ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔. (กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๖), หน้า ๑๑๗.

หินสลักรูปธรรมจักรบนฐานดอกบัวบานเมื่อพระพุทธเจ้าตรัสรู้ในดินแดนสุวรรณภูมิ เมื่อพุทธศตวรรษที่ ๓ ที่ยังไม่มีการสร้างพระพุทธรูปในพระพุทธรูปในพระพุทธรูปศาสนาบริเวณดินแดนนี้

ถึงสมัยทวารวดี ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๑ - ๑๗ ประเทศไทยได้รับการเผยแผ่พระพุทธศาสนาจากอารยธรรมอินเดียจึงเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ขางนำแนวความคิดดังกล่าวมาสร้างงานศิลปกรรมที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา^๖ เช่น การสร้างสรรค์แผ่นทองคำสีเหลี่ยมจัตุรัสสลักลายดอกไม้แปดกลีบสำหรับใช้บรรจุในแผ่นศิลาฤกษ์ ซึ่งเป็นเครื่องทองสำหรับประกอบพิธีสำคัญทางศาสนาเมื่อสร้างปราสาทหินพิมาย จังหวัดนครราชสีมา^๗

ต่อมาสมัยกรุงสุโขทัยปรากฏว่ามีงานช่างสิบหมู่ทางพระพุทธศาสนาที่นำแนวความคิดรูปดอกบัวมาสร้างสรรค์งานหลายอย่าง คือเจดีย์ทรงยอดดอกบัวตูมหรือเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ที่มีส่วนยอดเจดีย์มีลักษณะคล้ายดอกบัวตูม เช่น เจดีย์ประธานวัดเจติยเจ็ดแถว เจดีย์ประธานวัดมหาธาตุ จังหวัดสุโขทัย เจดีย์ประธานวัดโตนดหลาย จังหวัดชัยนาท^๘ งานช่างสลักไม้หุ่นสูงรูปแฉกกันปักดอกไม้ข้างพระพุทธรูปปางไสยาสน์ในถ้ำเขาหน่อ จังหวัดนครสวรรค์^๙ งานช่างสลักศิลาเป็นลายกลีบบัว ลายดอกพุดตานบนเพดานและผนังในช่องกำแพงมณฑปวัดศรีชุม งานช่างสลักไม้บนเพดานห้องใต้ปราสาทวัดพระบรมธาตุ จังหวัดสุโขทัยที่ตรงกลางเป็นลายดอกบัว ลายดอกพุดตานล้อมเป็นชั้นๆ รวม ๓ ชั้นมีเทพนมตรงมุมทั้งสี่มุม ซึ่งเป็นงานช่างสลักไม้ที่มีฝีมือดี^{๑๐} งานสลักแผ่นทองคำเป็นรูปดอกไม้แปดกลีบที่วัดมหาธาตุ จังหวัดสุโขทัย^{๑๑}

^๖ นพวัฒน์ สมพันธ์, **งานช่างแกะสลักในท้องถิ่น** (กรุงเทพฯ: ประชาชน, ๒๕๔๑), หน้า ๕๓ - ๕๖.

^๗ **เครื่องทองรัตนโกสินทร์** (กรุงเทพฯ: คติ, ๒๕๕๕), หน้า ๑๕-๑๖.

^๘ นฤทธิ วัฒนัญ, **พื้นฐานประวัติศาสตร์ศิลป์บนดินแดนไทย** (กรุงเทพฯ: วาดศิลป์, ๒๕๕๔), หน้า ๕๒ - ๕๔.

^๙ น. ณ ปากน้ำ, **วิวัฒนาการลายไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๔ (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, ๒๕๕๐), หน้า ๙๖.

^{๑๐} ฉาย เทวาทินิมิต, **สมุดตำราลายไทย** (พระนคร: กรมศิลปากร, ๒๔๘๖).

^{๑๑} **เครื่องทองรัตนโกสินทร์** หน้า ๑๘.

ครั้นสมัยกรุงศรีอยุธยาก็ยังคงมีการเขียนกลุ่มคน สัตว์ ลวดลายดอกไม้
ปิดทองตกแต่งเพื่ออุทิศถวายเป็นพุทธบูชาแด่พระพุทธเจ้า^{๑๒}

สมัยที่ ๒ ดอกไม้วิจิตร : งานช่างสิบหมู่สมัยกรุงรัตนโกสินทร์

การสร้างสรรคดอกไม้วิจิตรทางพระพุทธศาสนาในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์
ยังคงมีการสืบทอดต่อมาเกือบทุกรัชกาล คือ

รัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ ๑ พระองค์ทรง
พยายามรวบรวมช่างฝีมือเก่าจากกรุงศรีอยุธยาแล้วทรงทำนุบำรุงงานช่างเพื่อทรง
สร้างกรุงรัตนโกสินทร์ให้ดังงาม^{๑๓} พร้อมทั้งทรงบำรุงพระพุทธศาสนา ด้วยการสร้าง
ศิลปวัตถุ โบราณสถาน เช่น การสร้างพระพุทธรูปประธานขนาดใหญ่ในวัดมหาธาตุ
ยุวราชรังสฤษฎิ์ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม พระพุทธรูปสำคัญที่ใช้ในพระราช
พิธีพิธีมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ คือพระคันธารราษฎร์ในหอพระคันธารราษฎร์
วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ซึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้หล่อขึ้นเมื่อปี พ.ศ. ๒๓๒๖
พระพุทธรูปองค์นี้เป็นพระพุทธรูปปางขอฝน นั่งขัดสมาธิราบ ขนาดหน้าตักกว้าง
๕๗.๔๐ เซนติเมตร สูง ๖๓.๑๐ เซนติเมตร พระพักตร์กลมกึ่งรูปไข่ ขมวดพระเกศาเล็ก
พระรัศมีเป็นดอกบัวตูม หล่อด้วยสำริด กะไหล่ทอง พระพุทธรูปนี้ใช้สืบมาจนถึง
ปัจจุบัน

รัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒ ในรัชกาลนี้
สังคมไทยได้รับอิทธิพลศิลปะและวรรณคดีจีนที่กลุ่มชนชั้นสูงนิยมกันแพร่หลาย
รัชกาลที่ ๒ ทรงมีพระราชนิยมและทรงมีฝีพระหัตถ์แกะสลักเป็นเลิศ เช่น ทรงร่วมกับ
ช่างแกะสลักบานประตูไม้พระวิหารหลวง วัดสุทัศนเทพวรารามซึ่งมีรูปดอกไม้วิจิตร
ที่เลียนแบบมาจากศิลปะจีน ดังที่ น. ณ ปากน้ำ อธิบายภาพการแกะสลักไว้ว่า

...ถ้าเหนือก้อนหินใหญ่ แม่มุมเกาะนั่งอยู่ที่โพรง
หินใต้หลืบผา ข้างล่างเห็นงูเลื้อยจกคานกไว
ทันท่วงที ขณะเดียวกันนกยูงยังคงเกาะนั่งอยู่ใน

^{๑๒} วิบูลย์ ลี้สุวรรณ, **ทัศนศิลป์ไทย** (กรุงเทพฯ: ปิรามิต, ม.ป.ป), หน้า ๒๐.

^{๑๓} น. ณ ปากน้ำ, **วิวัฒนาการลายไทย**, หน้า ๒๒๓.

ชอกโพร่งอย่างสงบ ลักษณะของดอกไม้ ใบหิน
กับใบไม้เป็นแบบอย่างที่เขียนมาจากศิลปะจีน...^{๑๔}

รัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ ในรัชกาลนี้ศิลปะจีนมีบทบาทต่องานช่างสิบหมู่อย่างมาก ศิลปะในรัชกาลนี้จึงนิยมเรียกกันว่าแบบพระราชนิยม เช่น งานช่างเขียนฝาผนังรูปไฉ่บูชา ตกแต่งลวดลายดอกไม้ ใบไม้^{๑๕} รูปเขียนเทพเจ้าจีนและเหล่าเทวดาถือดอกไม้ทิพย์เหาะมาสู่เทวสภา ตอนพระเนมิราชเสด็จไปสวรรค์ ในชาดกที่ ๔ ซึ่งเนมิราชบำเพ็ญอธิฐานบารมี จากทศชาติชาดกณ จิตรกรรมฝาผนังในอุโบสถวัดบางยี่ขัน กรุงเทพฯ^{๑๖} งานเขียนภาพกระหนกใบเทศเครือเถาที่มีรูปดอกไม้ ใบไม้ละเอียดบนตู้พระไตรปิฎกในวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม^{๑๗} งานช่างปูนบนหน้าบันพระอุโบสถก็มีการประดับกระเบื้องเคลือบรูปดอกพุดตานสลับลีที่ส่งขึ้นส่วนมาจากจีนแล้วนำมาประกอบในเมืองไทย^{๑๘} งานช่างรักช่างมุก ที่บานประตูพระอุโบสถวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามก็มีการทำลายดอกไม้วิจิตรงดงามเป็นภาพเรื่องราวเกี่ยวกับด้ายกรอบลายดอกพุดตานแบบลายช่างจีนที่มีการสอดแทรกลายดอกไม้ ใบไม้อย่างถูกจังหวะดีเยี่ยม เส้นลายไทยเข้มแข็ง งดงาม จึงทำให้งานช่างประดับมุกชิ้นนี้เป็นงานที่มีคุณค่าสำคัญชิ้นหนึ่งในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ยังมีงานประดับมุกลายดอกไม้บนพระพุทธรูปบาทของพระพุทธรูปไสยาสน์ในวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามที่ไทยเอาอย่างมาจากศิลปะจีน แล้วดัดแปลงให้เข้ากับรสนิยมของคนไทย^{๑๙} โดยฝีมือของกรมหมื่นมาตยาพิทักษ์ ช่างมุกในรัชกาลที่ ๓^{๒๐}

^{๑๔} น. ณ ปากน้ำ, *วิวัฒนาการลายไทย* หน้า ๒๒๔.

^{๑๕} วิรุณ ตั้งเจริญ, *ศิลปะสมัยใหม่ในประเทศไทย* (กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, น.ป.ป.), หน้า ๓๕.

^{๑๖} นิตดา หงษ์วิวัฒน์, *ทศชาติชาดกกับจิตรกรรมฝาผนัง มโหสถชาดก เติมยชาดก มหานกชาดก สุวรรณสามชาดก เนมิราชชาดก* (กรุงเทพฯ: แสงแดดเพื่อนเด็ก, ๒๕๔๘), หน้า ๑๔๒.

^{๑๗} น. ณ ปากน้ำ, *วิวัฒนาการลายไทย* หน้า ๒๒๔.

^{๑๘} *เรื่องเดียวกัน* หน้า ๒๓๗.

^{๑๙} *เรื่องเดียวกัน* หน้า ๒๒๖ - ๒๔๒.

^{๒๐} น. ณ ปากน้ำ, *พจนานุกรมศิลป์ พิมพ์ครั้งที่ ๓* (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, ๒๕๓๐), หน้า ๑๑๖.

ถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ พระองค์ทรงส่งเสริมความเจริญตามวัฒนธรรมยุโรป งานดอกไม้วิจิตรจึงได้รับความนิยมตามศิลปะตะวันตกด้วย คือลายเครือเถารูปดอกไม้ ใบไม้แบบธรรมชาติ เช่น ภาพเขียนสีฝุ่นบนเสာภายในพระอุโบสถวัดชุมพลนิกายาราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยาซึ่งเป็นลายแบบฝรั่ง จีน ไทย และลายดอกไม้แบบฝรั่งในภาพตู้พระไตรปิฎก วัดหงส์รัตนาราม^{๒๐} นอกจากนี้ยังมีงานเขียนลายดอกไม้เป็นลายกำมะลอที่นมอกเส้าของบานประตูตำหนักสมเด็จฯ วัดโมลีโลกยารามที่เลียน แบบศิลปะจีนแต่ช่างไทยเขียน ซึ่งได้รับการยกย่องว่าเป็นงานตกแต่งชิ้นสำคัญ^{๒๑}

รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ มีศิลปะการทำดอกไม้สดในวังรุ่งเรืองมากในพระ ราชตำหนักสมเด็จพระบรมราชินีนาถ คือการร้อยกรองดอกไม้สดตกแต่งใช้ในงานพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษาที่พระที่นั่งไพศาลทักษิณ เช่น ที่พระแท่นมณฑลมีการร้อยพวงดอกไม้สดแขวน ทั้งพวงแก้ว พวงระย้า พวงแขก วิมานพระอินทร์ บันไดแก้ว ปีหนึ่งๆ ทำดอกไม้กันบ่อย ช่างดอกไม้สดจะคิดวางแผนไว้ก่อนว่างานคราวหน้าจะอย่างไร จึงทำให้ช่างดอกไม้สดกับช่างเขียนได้ร่วมมือออกแบบงานดอกไม้สดกัน.^{๒๒} นอกจากนั้น ยังพบงานเขียนลายดอกไม้ใบไม้ลงบนกระเบื้องที่ส่งมาจากจีนที่วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม และประตูไม้สลักรูปดอกไม้ที่วัดภูมิรินทร์ จังหวัดน่าน^{๒๓}

ถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ พบว่าสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินีในรัชกาลที่ ๗ โปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระธรรมาธิปไตยเมื่อรัชกาลที่ ๗ ทรงดำรงพระราชอิสริยยศเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าประชาธิปกศักดิเดชน์ทรงผนวช เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๐ พระพุทธรูปนี้เป็นพระพุทธรูปปางอุ้มบาตร ประทับยืนเหนือฐานปัทมที่มีฐานสิงห์รองรับ^{๒๔}

^{๒๐} เรื่องเดียวกัน หน้า ๒๒๗ - ๒๒๙.

^{๒๑} เรื่องเดียวกัน หน้า ๒๓๖.

^{๒๒} สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศธ ๐๗๐๑.๑/๗๗ เรื่องบทความสาขานขนบธรรมเนียมประเพณี เอกสารกรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการ.

^{๒๓} น. ณ ปากน้ำ, วัฒนาการลายไทย หน้า ๒๖๒.

^{๒๔} ศักดิ์ชัย สายสิงห์, พุทธศิลป์สมัยรัตนโกสินทร์: พัฒนา การของงานช่างและแนวคิดที่ปรับเปลี่ยน (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, ๒๕๕๖), หน้า ๕๗๘.

รัชกาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗ พบว่ามีการสร้างพระพุทธรูปสนาคที่เป็นพระพุทธรูปยืน ปางห้ามสมุทรบนฐานปัทม์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๓ เพื่อเป็นพระพุทธรูปฉลองพระองค์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ซึ่งประดิษฐานในวัดบวรนิเวศวิหาร^{๒๖}

รัชกาลปัจจุบัน ผู้เขียนพบว่ามียางชันสับหมูเกี่ยวกับดอกไม้วิจิตรสืบเนื่องมาจากรัชกาลก่อน เช่น งานเขียนภาพสีเรื่องพุทธประวัติตอนประสูติที่เจ้าชายสิทธัตถะทรงก้าวเดินบนดอกบัว ๗ ดอก บนฝาผนังวัดเทพศิลา กรุงเทพฯ ที่ได้แบบอย่างมาจากภาพเขียนพุทธประวัติของ ส.ธรรมรักษ์ที่ตีพิมพ์เผยแพร่^{๒๗} งานภาพสีน้ำมันตอนพระพุทธเจ้าประสูติเช่นกัน บนเสาไม้รูปแปดเหลี่ยม ต้นที่ ๑ ส่วนบนในศาลาการเปรียญวัดทรายงาม จังหวัดเพชรบูรณ์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๒ โดยช่างพื้นบ้านคือ จำอากาศโสนัน เทพสถิตย์^{๒๘} งานเขียนภาพเลียนแบบลายรดน้ำตู้พระไตรปิฎกวัดศาลาปูน จังหวัดพระนครศรีอยุธยาสมัยกรุงศรีอยุธยาที่ฝาผนังระหว่างช่องหน้าต่างในพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท เมืองโบราณ จังหวัดสมุทรปราการที่เป็นภาพธรรมชาติผสมกับลายดอกไม้ประดิษฐ์ มีต้นดอกไม้ประดิษฐ์ตั้งตรง ๓ ต้น และแตกออกเป็นกระหนกหางไหลผสมกับลายดอกไม้ประดิษฐ์แบบต่างๆ^{๒๙}

งานปูนปั้นลายดอกไม้วิจิตรที่พบ เช่น เครื่องบนหลังคาเป็นลายปูนปั้นดอกพุดตานของพระอุโบสถวัดพระราม ๙ กาญจนาภิเษก กรุงเทพฯ ที่नावอากาศเอกอาวุธ เงินชูกลิ่น เป็นผู้ออกแบบ วัดนี้เป็นพระอารามหลวง เมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๑^{๓๐}

^{๒๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๗๙.

^{๒๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๔๗ - ๕๕๐.

^{๒๘} จิตรกรรมบนเสา ๘ เหลี่ยม ศิลปกรรมฝีมือช่างพื้นบ้านวัดทรายงาม อำเภอหล่มเก่า จังหวัดเพชรบูรณ์ (เพชรบูรณ์: สำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบุรี, ๒๕๕๕), หน้า ๕- ๗.

^{๒๙} อภิวันท์ อดุลยพิเชษฐ์, ลายรดน้ำ (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, ๒๕๕๕), หน้า ๒๔๘.

^{๓๐} ศักดิ์ชัย สายสิงห์, พุทธศิลป์สมัยรัตนโกสินทร์: พัฒนาการของงานช่างและแนวคิดที่ปรับเปลี่ยน หน้า ๒๓๙ - ๒๔๐.

งานหล่อพระพุทธรูปที่มีดอกไม้วิจิตรยังคงเป็นการสืบทอดการหล่อพระพุทธรูปบนฐานบัว เช่น พระพุทธรูปนารายณ์ตบพิตร ที่เป็นพระพุทธรูปฉลองพระองค์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงสร้างขึ้นเมื่อวันที่ ๕ ธันวาคม ๒๔๙๙ เนื่องในวโรกาสที่ทรงผนวช นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำริให้สร้างพระพุทธรูปราชูปถัมภ์ เพื่อประดิษฐานในทุกจังหวัด มีนายไพฑูรย์ เมืองสมบูรณ์ เป็นผู้ออกแบบปั้นหุ่น เททองหล่อเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๙ ที่ฐานพระพุทธรูปนี้มีความแตกต่างจากฐานพระพุทธรูปองค์อื่นๆ ซึ่งศักดิ์ชัย สายสิงห์วิเคราะห์ว่า **ฐานบัวมีกลีบบัวขนาดใหญ่ ปลายกลีบบัวอ่อนโค้ง ซึ่งไม่มีงานแบบนี้ในสมัยก่อน** ยังมีพระประธานในพระอุโบสถวัดพระราม ๙ กาญจนาภิเษก คือพระพุทธรูปกาญจนาธรรม สถิตที่มณฑลพิธีราชนาถนุ จันทะพะลิน เป็นผู้ปั้น หล่อโลหะผสมทองเหลืองและทองแดง ปิดทองที่มีฐานชุกชีเป็น**ฐานปัทม์**ประดับด้วยหินแกรนิต^{๑๐}

จากหลักฐานการสร้างสรรค์ดอกไม้วิจิตรในงานช่างสิบหมู่ ผู้เขียนพบว่างานดอกไม้วิจิตรทางพระพุทธศาสนาสมัยกรุงรัตนโกสินทร์มีการสืบทอดงานมาจากสมัยก่อนที่สำคัญคือสมัยกรุงสุโขทัย สมัยกรุงศรีอยุธยา ซึ่งมีลักษณะงาน และรูปแบบต่างๆ เพิ่มขึ้น ทั้งงานช่างเขียน งานช่างปั้น งานช่างหล่อ งานช่างปูน งานช่างรัก งานช่างสลัก งานช่างทอง ฯลฯ ที่มีการสร้างสรรค์ดอกไม้วิจิตรหลากหลายชนิด เช่น ลายดอกพุดตาน ลายบัว ลายดอกไม้ประดิษฐ์ ซึ่งผู้เขียนศึกษาและวิเคราะห์ได้ว่างานเหล่านั้นเกิดจากความศรัทธาในพระพุทธศาสนาเพื่อเป็นพุทธบูชา โดยการบูรณาการองค์ความรู้จากแนวความคิดการศึกษาธรรมชาติเรื่องดอกไม้ แนวความคิดจากความศรัทธาพระพุทธศาสนา และแนวความคิดจากการสืบทอดงานช่างสิบหมู่ กล่าวคือ

แนวความคิดจากการศึกษาธรรมชาติเรื่องดอกไม้

ความสัมพันธ์ของดอกไม้กับคนในสังคมโลกปรากฏขึ้นเมื่อสามแสนปีมาแล้ว^{๑๑} ในสังคมไทยสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ก็มีการศึกษาธรรมชาติเรื่องดอกบัวในวรรณคดี เช่น

^{๑๐} เรื่องเดียวกัน หน้า ๓๘๔ - ๓๘๘.

^{๑๑} หม่อมหลวงตุ้ย ชุมสาย, ดอกไม้กับคน หน้า ๘ - ๒๒.

...นิลublพันน้ำขึ้นรำไร	ตุมตั่งบังใบอรชร
ดอกขาวเหล่าแดงสลบสี	บานคลี่ขยายแย้มเกสร
บัวเพื่อนเกลือกกลางในสาคร	บังอรเก็บเล่นกับนารี
นางทรงหักห้อยเป็นสร้อยบัว	สวมตัวกำนัลสาวศรี
แล้วปลิดกลีบประทุมมาลัยมากมาย	เทวิลอยเล่นเป็นนาวา

จากพระราชนิพนธ์เรื่องอิเหนาในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒^{๓๓} แสดงให้เห็นว่า บัวมีธรรมชาติเป็นไม้้ำหรือราชินีแห่งไม้้ำ “รากอยู่ในตม มีการผสมพันธุ์คล้ายคลึงกัน”^{๓๔} ซึ่งเป็นศาสตร์ทางการเกษตรและมีชื่อทางวิทยาศาสตร์ว่า Nymphaeaceae ส่วนทางพฤกษศาสตร์ บัวในประเทศไทยมี ๓ สกุล คือ

- ๑) สกุล Nelumbo มีใบชูเหนือน้ำ ได้แก่ ปทุมชาติ หรือบัวหลวง
- ๒) สกุล Nymphaea มีใบลอยแตะผิวน้ำ กลีบดอกชั้นนอกเรียบไม่เป็นหนาม ริมใบไม่แยกเป็นขอบ ได้แก่ อุบลชาติหรือบัวสาย บัวเพื่อน บัวผัน บัวขาบ
- ๓) สกุล Victoria ใบลอยแตะผิวน้ำ ใบใหญ่ ริมใบยกเป็นขอบ กลีบดอกชั้นนอกเป็นหนาม ได้แก่ บัวกระดังง

ปัจจุบันบัวตัดดอกในไทยเป็นบัวสกุลที่ ๑ Nelumbo ซึ่งมี ๒ ชนิด คือ

(๑) Nelumbo lutea Pers บัวชนิดนี้เคยมีผู้ส่งเข้ามาปลูกในกรุงเทพฯ แต่สูญพันธุ์ไปเพราะทนอากาศร้อนไม่ได้

(๒) Nelumbo nucifera, N. indica Pers มี ๖ พันธุ์คือ

- บัวหลวงพันธุ์ดอกสีชมพู หรือปทุม ปัทมา
- บัวหลวงพันธุ์ดอกสีชมพูเล็ก
- บัวหลวงพันธุ์ดอกสีชมพูซ้อน หรือสัตตบงกช
- บัวหลวงพันธุ์ดอกสีขาว หรือบัวหลวงขาว บุนทริก ปุนทริก
- บัวหลวงพันธุ์ดอกสีขาวเล็ก
- บัวหลวงพันธุ์ดอกสีขาวซ้อน หรือสัตตบุษย์^{๓๕}

^{๓๓} ปาลิตา เอื้ออังกูร, **ดอกไม้ไทยในวรรณคดี** (กรุงเทพฯ: อักษรเจินดี, ๒๕๕๕), หน้า ๑๔๒.

^{๓๔} หม่อมหลวงต๋ย ชุมสาย, **ดอกไม้กับคน** หน้า ๔.

^{๓๕} **ไม้ตัดดอกเขตร้อน** (กรุงเทพฯ: กรมส่งเสริมการเกษตร, ๒๕๓๘), หน้า ๓๖ - ๓๗.

ยังมีการจำแนกลักษณะบัวตามที่นักเกษตรศาสตร์เห็น เพื่อการดูบัว คือ
ใบชูพืชน้ำ_____บัวหลวง
ใบลอยและตะผิวน้ำ
ใบมีหนาม_____บัวกระดัง
ใบไม่มีหนาม
ขอบใบเรียบ ดอกลอย_____บัวฝรั่ง
ขอบใบจัก
จักถี่แหลม มีระเียบ บานกลางคืน__บัวสาย
จักถี่แหลม หรือมน ไม่มีระเียบ
ดอกชูพืชน้ำบานกลางวัน_____บัวผัน บัวเผื่อน
ดอกลอย บานตลอดเวลา_____จงกลนี^{๓๖}

จากตัวอย่างการศึกษาธรรมชาติของบัวในสังคมไทยดังกล่าว แสดงให้เห็น การศึกษาเรื่องบัวตามธรรมชาติจากหลายศาสตร์ ทั้งวิทยาศาสตร์ พฤกษศาสตร์ เกษตรศาสตร์ ยังมีศาสตร์ทางวัฒนธรรม เช่น ประเพณีรับบัว - โยนบัวที่บางพลี จังหวัดสมุทรปราการซึ่งจัดแห่งเดียวในประเทศไทย^{๓๗}

นอกจากนี้ยังมีศาสตร์ทางการช่างดอกไม้สด เช่น การนำดอกไม้ ใบไม้ ธรรมชาติมาร้อยกรองให้เป็นรูปต่างๆ ได้แก่ พุ่ม พาน กระทง มาลัย อุบะ เครื่องบวช เครื่องนมัสการ เครื่องแขวน^{๓๘}

การศึกษาความรู้ ความเข้าใจธรรมชาติของดอกไม้ได้อย่างดียิ่งจนเกิด ความซาบซึ้ง ประทับใจ เกิดจินตนาการนำมาสร้างสรรค์ ประดิษฐ์ดอกไม้สดเป็น

^{๓๖} เสริมลาภ วสุวัต, “บัวและการปลูกบัว,” ใน ดอกบัวกับชีวิตไทย เอกสารประกอบการประชุมสัมมนา นิทรรศการและการอบรมปฏิบัติการ จัดโดยสำนักศิลปวัฒนธรรม สถาบันราชภัฏสวนดุสิต วันที่ ๒๒ - ๒๕ สิงหาคม ๒๕๓๙, หน้า ๑๔.

^{๓๗} สมชาย ชูประดิษฐ์, “ประเพณีรับบัว (บางพลี): มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ ประจำปี ๒๕๕๕,” จุลสารศิลปะและวัฒนธรรม ปีที่ ๘ ฉบับที่ ๘๑ (ตุลาคม - ธันวาคม ๒๕๕๖): ๑๒.

^{๓๘} สารานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่ม ๑๑ (กรุงเทพฯ: รุ่งเรืองธรรม, ๒๕๑๕ - ๒๕๑๖), หน้า ๖๙๘๒ - ๖๙๘๔.

รูปทรงต่างๆ ใช้ในโอกาสต่างๆ สืบมาจากอดีตจนถึงปัจจุบัน เช่น ความรู้เรื่อง ดอกบัวหลวงที่ข่างนำมาเป็นแนวความคิดหนึ่งในการสร้างสรรค์ดอกไม้วิจิตร

แนวความคิดจากความศรัทธาในพระพุทธศาสนา

การศึกษาและปฏิบัติธรรมตามคำสอนของพระพุทธเจ้าในพระพุทธศาสนา ให้ได้ผลอย่างแท้จริง พุทธศาสนิกชนต้องเกิดความศรัทธาพระพุทธศาสนาขึ้นก่อน จึงจะได้รับความรู้ ความเข้าใจและปฏิบัติตนถูกต้อง มีศีล สมาธิ ปัญญา ดังนั้น บรรพบุรุษไทยจึงมีวิธีการใช้สื่อที่เป็นรูปธรรมเพื่อแสดงความรู้สึกรัก ความศรัทธา ความเคารพ ความนับถือพระพุทธศาสนาซึ่งจะทำให้เกิดความซาบซึ้งในพระธรรมได้ เช่น เมื่อพุทธศาสนิกชนจะบูชาพระรัตนตรัย ก็จะจัดหาเครื่องสักการบูชา เช่น ดอกไม้ ธูป เทียนมาบูชาที่ศาสนวัตถุ ศาสนสถานต่างๆ ซึ่งพุทธศาสนิกชนถือกันว่าเป็น อามิสบูชา ดังที่พระธรรมปิฎกอธิบายว่า “การบูชาด้วยอามิส คือ ด้วยสิ่งของ มี ดอกไม้ ของหอม อาหาร และวัตถุอื่นๆ”^{๓๔}

จะเห็นได้ว่า ดอกไม้มีความสัมพันธ์กับพระพุทธศาสนาเพราะเป็นสื่อสัญลักษณ์ แสดงความศรัทธา การเคารพบูชา การนับถือพระพุทธศาสนา ที่เรียกกันว่าอามิสบูชา การปฏิบัติอามิสบูชาด้วยดอกไม้ในพระพุทธศาสนานั้น ผู้เขียนพบว่า มีในสมัยพุทธกาล ตามหลักฐานลายลักษณ์อักษรทางพระพุทธศาสนาจากพระไตรปิฎกมหาวิภังค์ ๑๓ กุลทูลกลักรบาท พินทวนวัตถุ ที่มีความตอนหนึ่งว่า

(๔๓๓) ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาครับสั่งให้ประชุมสงฆ์เพราะเรื่องนี้เป็นต้นเหตุ...ภิกษุทั้งหลายทราบบว่า ภิกษุชื่อว่าอัสสขิและปัญพฬุกะ เป็นเจ้าถิ่น...อยู่ในกัฏฐาครีชนบทประพฤติไม่เหมาะสมเห็นปานนี้คือ ปลุกไม้ดอกเองบ้าง ใช้ผู้อื่นปลุกบ้าง...เก็บดอกไม้...ร้อยดอกไม้... ทำมาลัยต่อกัน...มาลัยเรียงกัน...จัดดอกไม้ช่อ...ดอกไม้พุ่ม... ดอกไม้เทริด...ดอกไม้พวง...ดอกไม้แขวนประดับ ออก...ประพฤติ ไม่เหมาะสมต่างๆ แม้พวกชาวบ้านที่เคยศรัทธาเลื่อมใส แต่เดี๋ยวนี้

^{๓๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์ พิมพ์ครั้งที่ ๑๐ (กรุงเทพฯ: เอส. อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์, ๒๕๕๖), หน้า ๓๔๔.

ไม่ศรัทธา ไม่เลื่อมใส...ภิกษุผู้มีศรัทธากันจากไป ภิกษุผู้เลวทรามอยู่
ครอบครองจริงหรือ...ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่าจริงพระพุทธเจ้าข้า...
ภิกษุทั้งหลาย การกระทำของโมฆบุรุษเหล่านั้นไม่สมควรและ
ไม่ควรทำ...การกระทำอย่างนี้มิได้ทำคนที่ยังไม่เลื่อมใสให้เลื่อมใส
คนที่เลื่อมใสอยู่แล้วบางพวกก็จะกลายเป็นอื่นไป...ถ้าเธอไม่สละ
เป็นสังฆาติเสส^{๔๐}

จากเรื่องภิกษุพวกพระอัสสชิและพระปัญจวัฏสกุญเญว กับความประพฤดิไม่
เหมาะสมเรื่องการปลูกไม้ดอก เก็บดอกไม้ จัดทำดอกไม้รูปต่างๆ เพื่อกุลสตรี กุลธิดา
กุลกุมารี สะเภาของตระกูล ทาสหญิงในตระกูล ซึ่งเป็นภิกษุผู้ประทุษร้ายตระกูล คือ
“ภิกษุประจบคฤหัสถ์ด้วยการกระทำที่ผิดวินัย มุ่งให้เขาขอบตนเป็นส่วนตัว เป็นเหตุให้
คฤหัสถ์คลาไศศรัทธาในพระศาสนา”^{๔๑}

จะเห็นได้ว่ามีภิกษุสมัยพุทธกาลเกี่ยวข้องกับดอกไม้ธรรมชาติทั้งการปลูกและ
การประดิษฐ์ดอกไม้สดอย่างประณีตซึ่งเป็นการกระทำที่ไม่เหมาะสมอันเป็นเหตุการณ์
ที่เกิดหลังพระพุทธเจ้าออกพรรษาที่ ๒๐ พระพุทธเจ้าจึงทรงตั้งพระบัญญัติห้ามมิให้
ภิกษุทำอย่างนั้นอีกต่อไปซึ่งเป็นการผิดวินัยในหมวดสังฆาติเสส ข้อ ๑๓ กุลทูลสกล
สิกขาบท

เหตุการณ์ดังกล่าวทำให้ผู้เขียนวิเคราะห์ว่า การที่ภิกษุปลูก เก็บ ประดิษฐ์
ดอกไม้ต่างๆ นั้นน่าจะมีการนำดอกไม้ไปทำการบูชาพระพุทธเจ้าด้วย รวมทั้งศิลปะ
การประดิษฐ์ดอกไม้สดก็มีความเจริญมาตั้งแต่สมัยพุทธกาล เมื่อบุรุษเป็นภิกษุจึง
นำความรู้ ความชำนาญเรื่องดอกไม้มาทำดอกไม้วิจิตรเช่นที่เคยปฏิบัติมาเพื่อประกอบ
กิจธุระ พิธีกรรมต่างๆ ในสังคม โดยมีได้มีการกำหนดว่างานดอกไม้ควรเป็นงาน
ของเพศใดมาก่อน

^{๔๐} พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม ๑ พิมพ์เฉลิมพระเกียรติ
สมเด็จพะนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ เนื่องในมหามงคลสมัยเฉลิมพระชนมพรรษา ๕ รอบ
วันที่ ๑๒ สิงหาคม ๒๕๓๕ (กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๔๖๒ - ๔๖๗.

สังฆาติเสส ชื่อหมวดอาบัติหนักรองจากปาราชิก ต้องอยู่กรรมจึงพ้นได้ (พจนานุกรม
พุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์ หน้า ๒๖๕)

^{๔๑} เรื่องเดียวกัน หน้า ๔๖๕.

ถึงแม้ว่าภิกษุไม่ควรเกี่ยวข้องกับดอกไม้สดข้างต้น อย่างไรก็ตาม ดอกไม้สดก็ยังคงมีความสัมพันธ์ในพระพุทธศาสนาสมัยพุทธกาล ซึ่งผู้เขียนวิเคราะห์ว่าเป็นที่มาของแนวความคิดที่ทำให้พุทธศาสนิกชนนำดอกไม้มาบูชาพระรัตนตรัย เพื่อแสดงความศรัทธา ความเคารพ ความนับถือในพระพุทธศาสนา หรือเป็นแรงบันดาลใจให้ช่างนำไปสร้างสรรค์ดอกไม้วิจิตรรูปร่างต่างๆ เพื่อเป็นพุทธบูชา ด้วยวัตถุประสงค์ทั้งพุทธศาสนวัตถุ พุทธศาสนสถาน อันเป็นแนวความคิดการสร้างสรรค์ดอกไม้วิจิตรในงานช่างสิบหมู่ทางพระพุทธศาสนาสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน

ผลการศึกษาที่มาของแนวความคิดการสร้างสรรค์ดอกไม้วิจิตรจากพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ.๒๕๓๙ จำนวน ๔๕ เล่มนั้น ผู้เขียนวิเคราะห์ว่า มีเรื่องเกี่ยวกับดอกไม้ในพระไตรปิฎกหลายเหตุการณ์ ซึ่งผู้เขียนประมวล จำแนกออกเป็นประเด็นที่มาของการสร้างสรรค์ดอกไม้วิจิตรเพื่อแสดงความศรัทธาต่อพระพุทธ ศาสนา ๗ ประเด็น คือ

๑. พระวินัยเกี่ยวกับดอกไม้

๑) พระวินัยที่ทรงห้าม เช่น

(๑) ทรงห้ามนอนบนที่นอนโรยดอกไม้

(๒๖๔) สมัยนั้น พวกภิกษุจิวักคิย่นอน
บนที่นอนโรยด้วยดอกไม้ คนทั้งหลายเดิน
เที่ยวชมวิหารเห็นเข้าจึงตำหนิ ประณาม...
เหมือนคฤหัสถ์ผู้บริโภคม...

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงนอนบนที่นอน
โรยด้วยดอกไม้ รูปใดนอน ต้องอาบัติ

๒) พระวินัยที่ทรงอนุญาต เช่น

(๑) ทรงอนุญาตให้รับของหอม ดอกไม้

สมัยนั้น คนทั้งหลายถือของหอมบ้าง ดอกไม้
บ้าง มาวัด...ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้รับ
ของหอมแล้วเจิมไว้ที่บ้านประตูหน้าต่าง รับดอกไม้

แล้ววางไว้ด้านหนึ่งในวิหาร^{๔๒}

(๒) ทรงอนุญาตให้ช่างเขียนภาพลายดอกไม้

ลายเถาว์ลัย ลายดอกจอก

(๒๙๙)...ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงให้ช่างเขียนภาพ
จิตรกรรม คือ ภาพสตรี ภาพบุรุษ ต้องอาบัติทุกกฏ
ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตภาพ**ลวดลายดอกไม้** ภาพ
ลวดลายเถาว์ลัย ภาพลวดลายพุ่มมั่งกร ภาพ
ลวดลายดอกจอก^{๔๓}

๒. ความบริสุทธิ์ของพระพุทธเจ้าประดุจดอกบัว

จากปุพพสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยดอกไม้กล่าวไว้ว่า

(๙๔) เรื่องเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี

...ภิกษุทั้งหลาย เราไม่ขัดแย้งกับโลก

ใครๆ ในโลก สิ่งใดที่บัณฑิตในโลกสมมติว่า

ไม่มี แม้เราก็ก้าวสิ่งนั้นว่า ไม่มี สิ่งใดที่

บัณฑิตในโลกสมมติว่ามี แม้เราก็ก้าวสิ่งนั้น

ว่ามี...ภิกษุทั้งหลาย **ดอกอุบลก็ดี ดอกปทุม**

ก็ดี ดอกนุณทริกก็ดี เกิดในน้ำ เจริญในน้ำ โผล่

พ้นน้ำแล้ว ตั้งอยู่ แต่ไม่ติดน้ำ แม้ฉันทใด ตถาคต

ก็ฉันทนั้นเหมือนกัน เกิดในโลก เจริญในโลก

ครอบงำในโลกอยู่ แต่ไม่ติดโลก^{๔๔}

^{๔๒} พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม ๗, (กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๔๒.

^{๔๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๒

^{๔๔} พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม ๑๗, (กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๑๗๘ - ๑๘๐.

๓. บุคคลผู้รับคำสั่งสอนเปรียบกับดอกบัว

จากเรื่องทรงพิจารณาเวไนยสัตว์เปรียบกับดอกบัวว่า

มีอุปมาเหมือนในกออุบล ในกอปทุมหรือในกอ บุณฑริก
ดอกอุบล ดอกปทุม ดอกบุณฑริก บางดอกที่เกิดในน้ำ
เจริญในน้ำยังไม่พ้นน้ำ จมอยู่ในน้ำ ดอกอุบล ดอกปทุม
ดอกบุณฑริก บางดอกที่เกิดในน้ำ เจริญในน้ำ อยู่เสมอน้ำ
ดอกอุบล ดอกปทุม ดอกบุณฑริก บางดอกที่เกิดในน้ำเจริญ
ในน้ำขึ้นพ้นน้ำ ไม่แต่น้ำ จมในน้ำ

พระผู้มีพระภาคทรงตรวจดูโลกด้วยพุทธจักขุได้เห็นสัตว์
ทั้งหลาย ผู้มีอริในตาน้อย มีอริในตา มาก...มีอาการดี มีอาการ
ทราม สอนให้รู้ได้ง่าย สอนให้รู้ได้ยาก...ฉันนั้น...ครั้นทรง
เห็นแล้วได้ ตรัส... ว่าสัตว์ทั้งหลายเหล่าใดจะพึง จงปล่อย
ศรัทธามาเถิด เราได้เปิดประตูมตรธรรมแก่สัตว์ทั้งหลาย
เหล่านั้นแล้ว...^{๔๕}

๔. เหตุการณ์ในพระพุทธประวัติ

ในพระพุทธประวัตินั้นมีดอกไม้ปรากฏหลายตอน เช่น

- ๑) ตอนปาวีหารีย์เก็บผลมะม่วง ผลมะขามป้อม ดอกปาริฉัตร
มีความตอนหนึ่งกล่าวถึงดอกปาริฉัตรในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์
ว่า

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า กัสสปะ เราส่งท่านไปแล้วก็ไป
ยังดาวดึงส์ เก็บ**ดอกปาริฉัตร** แล้วลงมานั่งในโรงไฟก่อน
กัสสปะ ดอกปาริฉัตรนี้สมบูรณ์ด้วยสีและกลิ่น...^{๔๖}

^{๔๕} พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม ๔, (กรุงเทพฯ :
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๑๔-๑๕.

^{๔๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๘.

๒) ตอนเสด็จไปยังควงไม้สาละทั้งคู่มีความตอนหนึ่งกล่าวถึง
ดอกสาละว่า

...ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคทรงสำเร็จสหัสโยยาโดยพระปรีศ
เบื้องขวา ทรงช้อนพระบาทเหลื่อมพระบาท ทรงมีสติ
สัมปชัญญะ

เวลานั้น ต้นสาละทั้งคู่ผลิดอกนอกฤดูกาลบานสะพรั่ง
เต็มต้น **ดอกสาละ**เหล่านั้นร่วงหล่นโปรยปรายตกต้อง
พระสรีระของพระตถาคตเพื่อบูชาพระตถาคต **ดอกมณฑารพ**
อันเป็นทิพย์ก็ร่วงหล่นจากอากาศ...ตถาคตจะชื่อว่าอันบริษัท
สักการะ เคารพ นบถือ บูชา นอบน้อม ด้วยเครื่องสักการะ
เพียงเท่านั้นก็หาไม่ ผู้ใดไม่ว่าจะเป็นภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก
หรืออุบาสิกา เป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบ
ปฏิบัติตามธรรมอยู่ ผู้นั้นชื่อว่าสักการะ เคารพ นบถือบูชา
นอบน้อม ด้วยการบูชาอย่างยอดเยี่ยม...^{๔๗}

๕. การบูชาพระพุทธเจ้าด้วยดอกไม้

จากประวัติพระเถระที่มีชื่อตามพฤติกรรมเกี่ยวกับการบูชาพระพุทธเจ้า
ด้วยดอกไม้เพราะมีความศรัทธาและเลื่อมใสพระพุทธเจ้า ซึ่งได้เล่าพฤติกรรมในอดีต
ชาติว่าเป็นใคร ทำอะไร บูชาพระพุทธเจ้าด้วยอะไร จึงเป็นพระเถระในขณะที่เราประวัติ
ของตน ซึ่งปรากฏในเถรปาทาน ประวัติในอดีตชาติของพระเถระ เช่น^{๔๘}

๑) แสดงผลการถวายดอกไม้บูชาพระพุทธเจ้า เช่น

(๑) พระอากาศูกขิปปเถระ

^{๔๗} พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม ๑๐, (กรุงเทพฯ :
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๑๔๗ - ๑๔๘.

^{๔๘} พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม ๓๒ (กรุงเทพฯ :
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๔๒๘ - ๔๒๙.

ข้าพเจ้าถือ**ดอกบัว ๒ ดอก** เข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้า พระนามว่าสิทธัตถะ...กำลังเสด็จไประหว่างร้าน ตลาด ข้าพเจ้าวางดอกบัวดอกหนึ่งไว้ แทบพระบาทของพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐที่สุดอีกดอกหนึ่ง ข้าพเจ้าหยิบนั่นไปในอากาศ...นี่เป็นผลแห่งการถวายดอกไม้

(๒) พระอุปพัทธาภเถระ

...ข้าพเจ้าได้เห็นพระศาสดาพระนามว่าวิปัสสิผู้ส่องโลกให้สว่าง ซึ่งเสด็จมาถึงสำนัก ข้าพเจ้า ข้าพเจ้า จึงยก**ดอกแคฝอย**ขึ้นบูชา พระองค์นี้เป็นผลแห่งการยกดอกไม้ขึ้นบูชา

(๓) พระสุนันทามิยเถระ

ข้าพเจ้าได้ร้อย**พวงมาลัยดอกมะลิ**แล้วยืนทรง (ถือ) ไว้เบื้องพระพักตร์ของพระผู้มีพระภาค พระนามว่าสิทธัตถะ ผู้บริสุทธิ์...นี่เป็นผลแห่งการบูชาด้วยพวงดอกมะลิ

(๔) พระติณณิการุปปติยเถระ^{๔๔}

ในอดีตชาติกับที่ ๓๐,๐๐๐ ท่านได้ถวาย**ดอกกรณิการ**แด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าสุเมธะ ท่านจึงได้เสวยมนุษย์สมบัติและสวรรค์สมบัติหลายแสน ชาติคือสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ในวิมานที่รู้จักกันว่ากรณิการวิมาน สถานที่ประมาณ ๑๐๐ โยชน์ มุงบังด้วย**ดอกกรณิการ**

(๕) พระสลพุปปติยเถระ

ครั้งนั้น ข้าพเจ้าเป็นกนิกรอาศัยอยู่ใกล้ฝั่งแม่น้ำจันทกาคา ได้เห็นพระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสิ...ข้าพเจ้ามีจิตเลื่อมใส มีใจยินดี และมีปิตอย่างยิ่ง จึงถือ**ดอกข่าน**นำมากล่าวไปรยลงบูชาพระพุทธเจ้า...

^{๔๔} พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม ๓๓ (กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๑๘๕.

(๖) พระจิตกပ္ปุกเถระ

ครั้งนั้น ข้าพเจ้าเป็นพราหมณ์มีนามว่าอชิตะประสงค์จะ
ทำการบูชา จึงรวบรวมดอกไม้ต่างๆ ไว้ข้าพเจ้าได้เห็น
จิตกาธานของพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิขี...จึงนำดอกไม้
มาโปรยลงที่จิตกาธาน... นี่เป็นผลแห่งการบูชาพระพุทธเจ้า

(๗) พระนาลิปุณฺณเถระ

ครั้งนั้น ข้าพเจ้าเป็นชาวนาอาศัยอยู่ใกล้ฝั่งแม่น้ำสินธุ...ได้
เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะกำลังประทับนั่ง
เข้าสมาธิอยู่ดังดอกบัวบาน

ดังนั้น ข้าพเจ้าได้เด็ดดอกบัวพร้อมทั้งก้าน ๗ ดอกที่ขั้วโปรย
บูชาเหนือพระเศียรของพระพุทธเจ้า

๒) แสดงผลการถวายเครื่องบูชา เช่น อาสนะดอกไม้ ฉัตร
ดอกไม้ ผอบใส่ดอกไม้

(๑) พระปุณฺณสหายเถระ

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะ. ข้าพเจ้ามีจิต
ผ่องใสต้อนรับพระองค์แล้วทูลนิมนต์ เสด็จเข้ามายังอาศรม
แล้วได้ถวายอาสนะดอกไม้...

(๒) พระปุณฺณตติยเถระ

เมื่อพระผู้มีพระภาคพระนามว่าสิทธัตถะ...ข้าพเจ้าได้นำ
ดอกบัว ๑๐๐ กลีบที่รุ่มร่ามใจมาทำเป็นฉัตรดอกไม้ยกขึ้น
บูชาพระพุทธเจ้า...

ผู้ใดทำจิตให้เสื่อมใส ได้กั้นฉัตรดอกไม้ให้เราด้วยจิต
ที่เสื่อมใสนั้น

ผู้นั้นจะไม่ไปเกิดยังทุกขคติเลย...นี่เป็นผลแห่งการบูชาด้วย
ฉัตรดอกไม้

ในกัปที่ ๗๔ (นับจากกัปนี้ไป) ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ
๘ ขาติ...สมบุรณ์ด้วยรัตนะ

๗ ประการ มีพละนาภาพมาก...^{๕๐}

๓) แสดงผลการบูชาพระสรีระพระพุทธรูปเจ้า เช่นพระชาติบุปผียเถระ

เมื่อพระผู้มีพระภาคพระนามว่าปทุมุตตระผู้มีพระยศยิ่งใหญ่ปริณิพพานแล้ว ข้าพเจ้าได้ถือผอบซึ่งเต็มไปด้วยดอกไม้ไปบูชาพระสรีระของพระพุทธรูปเจ้า...ได้ไปเกิดในสวรรค์ชั้นนิมมานรดี

ข้าพเจ้าแม้จะอยู่ในเทวโลก ก็ยังประพาศกรรมติดอยู่... ในอิตถาพนั้น ผนแห่งบุปผชาติตกลงมาเพื่อข้าพเจ้าตลอดเวลาเพราะอานุภาพแห่งการใช้ดอกไม้บูชาพระสรีระของพระพุทธรูปเจ้า...

๖. พระธรรมของพระพุทธรูปเจ้าเปรียบเทียบกับดอกไม้

พระธรรมที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ต่างเวลา ต่างสถานที่ และต่างบุคคล มีเรื่องปรากฏตามสภาวะธรรมหรือบุคคลที่เกี่ยวกับดอกไม้ ในบุปผวรรค ที่มีเนื้อหาเปรียบเทียบธรรมกับดอกไม้ อากาโรต่างๆ ทางธรรมกับอาการเก็บดอกไม้ เช่น^{๕๑}

๑) การเปรียบเทียบพระธรรมกับดอกไม้ เช่น

(๑) เรื่องฉัตตปาณิอุบาสก

วจาสุภาสิต ย่อมไม่มีผลแก่ผู้ไม่ทำตามเหมือนดอกไม้

งาม มีสีสวย (แต่) ไม่มีกลิ่น

วจาสุภาสิต ย่อมมีผลแก่ผู้ทำตามด้วยดีเหมือนดอกไม้

งาม มีทั้งสีและกลิ่น ฉะนั้น

^{๕๐} พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม ๓๓ (กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๙๙.

^{๕๑} พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม ๒๕ (กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๔๐-๔๘.

(๒) เรื่องนางวิสาขา

สัตว์ผู้มีอันจะต้องตาย เมื่อเกิดมาแล้วควรสร้างกุศล
ไว้ให้มาก เหมือนช่างดอกไม้ร้อยพวงมาลัยไว้เป็นจำนวนมาก
จากกองดอกไม้ ฉะนั้น

(๓) เรื่องพระอานนทเถระ

กลิ่นศีลยอดเยี่ยมกว่ากลิ่นหอมเหล่านี้ คือ กลิ่นจันทน์
กลิ่นกฤษณา กลิ่นดอกอุบล และกลิ่นดอกมะลิ

๒) การเปรียบเทียบการปฏิบัติธรรมกับกิริยาดอกไม้

(๑) เรื่องภิกษุ ๕๐๐ รูป

...ใครจักเลือกบทรกรรมที่ตถาคตแสดงไว้ดีแล้วเหมือน
ช่างดอกไม้ผู้ชาญฉลาดเลือกเก็บดอกไม้ ฉะนั้น

(๒) เรื่องโกสิยเศรษฐีผู้ตระหนี่

ภรรยาไม่ทำลายดอก สี และกลิ่น ดูดแต่น้ำหวานไป ฉันใด
ฉันนี้พึงเที่ยวไปในหมู่บ้าน ฉันนั้น

(๓) ธรรมเรื่องต่างๆ

(๓๐๒) ข้าพระองค์แสวงหาดอกไม้คือวิมุตติซึ่งเป็นเหตุ
หลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในภพ...^{๕๒}

(๔) ประวัติพระพุทธเจ้าพระนามว่าโกนาคนนะ^{๕๓}

(๒๓) พระองค์พร้อมทั้งสาวก ทรงยก
ธรรมเจดีย์อันประกอบด้วยผ้าคือธรรมแล้ว

^{๕๒} พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม ๓๒ (กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๔๘.

^{๕๓} พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม ๓๓ (กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๗๑๑.

ทรงร้อย**พวงดอกไม้**คือธรรมเสร็จแล้ว เสร็จ
ดับขันธปรินิพพาน

๗. วิมานของเทพธิดา เทพบุตร

เทพธิดา เทพบุตรในวิมานต่างๆ ที่เกิดด้วยผลแห่งกรรมการถวายดอกไม้
การจัดดอกไม้ถวายพระพุทธเจ้า ภิกษุในอดีตเมื่อครั้งเป็นหญิง บุรุษ อุบาสก อุบาสิกา
จึงทำให้

ได้รับผลกรรมดีอันพึงปรารถนาเกิดอยู่ในวิมานต่างๆ เช่น^{๕๔}

- (๑) ปุพฺพุตตมทายิกาวิมาน เป็นวิมานที่หญิงถวาย**ดอกไม้ที่ตีเย็บ**
- (๒) ปุพฺพกมฺภฐิตายิกาวิมาน เป็นวิมานที่หญิงถวาย**ดอกไม้**
- (๓) ปาริจฉัตตกวิมาน เป็นวิมานที่หญิงถวาย**มาลัยดอกโกศกัญชา**พระพุทธเจ้า
- (๔) มัญชุกฺขิฐกวิมาน เป็นวิมานแก้วพลีสีแดงที่หญิงถวาย**ดอกสาละ**
- (๕) จตุรติถวิมาน เป็นวิมานที่หญิง ๔ นางถวาย**ดอกไม้ต่างชนิดกันคือ
ดอกราชพฤกษ์ ดอกบัวสีเขี้ยว ดอกบัวหลวงซึ่งมีรากขาว กลีบเขี้ยว
เกิดในสระน้ำ ดอกมะลิตูมมีสีคล้ายงาช้าง**
- (๖) ปีตวิมาน เป็นวิมานสีเหลืองที่หญิงถวาย**ดอกบวบขม**
- (๗) สุนิกขิตตวิมาน เป็นวิมานที่อุบาสก**จัดดอกไม้**
ให้เป็นระเบียบอยู่บนหน้าสญฺญ วิมานมีลักษณะดังนี้
(๑๒๘๒) วิมานมีเสาทำด้วยแก้วมณีสูงมาก
วัดโดยรอบได้ ๑๒ โยชน์ เป็นปราสาท ๗๐๐
ยอด ตูโอฟาร มีเสาประดิษฐานด้วยแก้วไพฑูรย์
มีพื้นปูลาดด้วยแผ่นทองคำสวยงาม

จากการวิเคราะห์ที่มาของดอกไม้ในสมัยพุทธกาลนั้น พบว่าไม้ทั้งดอกไม้
ธรรมชาติ ดอกไม้ทิพย์ ดอกไม้ประดิษฐ์ เช่น ดอกบัว ดอกปาริฉัตร ดอกสาละ
ดอกจอก ดอกมณฑารพ ดอกแคฝอย ดอกมะลิ ดอกกรรณิการิ ดอกข่าน้าว

^{๕๔} พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม ๒๖ (กรุงเทพฯ:
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๔๖-๑๖๕.

ดอกโอศิก ดอกราชพฤกษ์ ดอกบวบขม ฯลฯ ซึ่งพิจารณาได้ว่า ดอกไม้เหล่านี้เป็นที่มาแห่งความศรัทธาในพระพุทธศาสนาของพุทธศาสนิกชนที่สืบทอดความรู้ ความเข้าใจต่อเนื่องกันมา แล้วนำมาเป็นแนวความคิดการสร้างสรรค์ดอกไม้วิจิตรในงานช่างสิบหมู่เพื่อเป็นอามิสบูชาสืบมาจนถึงปัจจุบัน (พ.ศ. ๒๕๕๖)

แนวความคิดจากการสืบทอดงานช่างสิบหมู่

ดอกไม้วิจิตรในงานช่างสิบหมู่สมัยกรุงรัตนโกสินทร์เป็นผลแห่งการสืบเนื่องวิวัฒนาการการสืบทอดงานช่างต่างๆ เช่น งานช่างเขียน งานช่างปั้น งานช่างปูน งานช่างแกะ งานช่างสลัก งานช่างทอง งานช่างกระเบื้อง งานช่างหล่อ งานช่างศิลา งานช่างหยวก งานช่างประดับกระจก งานช่างมุก ฯลฯ เช่น การสืบทอดงานเขียนลายดอกไม้วิจิตรในงานช่างสิบหมู่ที่มีกำเนิดมาจากชาวไทยนิยมใช้ดอกบัวในวิถีชีวิต เกิดความประทับใจและนำมาเป็นแนวคิดสร้างสรรค์ผูกเป็นลายดอกบัวต่างๆ ซึ่งตรงกับหลักการศิลปะว่า “นำเอาสิ่งที่มีอยู่แล้วตามธรรมชาติมาดัดแปลงปรุงแต่งให้สวยงามยิ่งขึ้น”^{๔๔} เช่น การประดิษฐ์เขียนลายบัวต่างๆ ได้แก่ บัวหงาย บัวคว่ำหรือบัวถลา บัวรวน ฐานบัวกลุ่มย่อไม้สิบสอง บัวกลุ่มเครื่องยอด บัวกลีบขนุน บัววงกลหรือบัวปลายเส้า บัวกาบปี่ บัวเกสร บัวคอเสื้อ บัวกระจัง บัวปากฐาน บัวปากปลิง บัวหลังเจียด บัวกระหนก บัวพันยักษ์ บัวลูกแก้ว บัวกลีบบายศรี ดาวกลีบบัว ฯลฯ ซึ่งวิทย์ พินคันเงิน อธิบายว่า

ลายบัวนั้น อาจมาจากกลีบบัวหรือดอกบัวโดยตรงแต่เนื่องจากดอกบัวมีหลายชนิด จึงมีรูปลักษณะแตกต่างกันไปตามชนิดนั้นๆ สมัยโบราณใช้ลายบัวจัดเรียงกันเป็นอาสนะหรือฐานพระพุทธรูป มีทั้งอย่างหันปลายกลีบขึ้นเรียกว่าบัวหงาย และหันปลายกลีบลงเรียกว่าบัวคว่ำ...ลายบัวนั้นใช้เป็นลายที่ช่วยเสริมและประสานพื้นที่ต่างๆ ...พื้นที่สูงกับพื้นที่ต่ำ...^{๔๕}

นอกจากลายบัวต่างๆ ที่สืบทอดกันมาในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์แล้วยังมีลายดอกไม้วิจิตรอื่นอีกหลากหลาย เช่น ลายดอกประดิษฐ์จากวงกลม สีเหลี่ยม

^{๔๔} นาย เทวาทินิมิต, สมุดตำราลายไทย

^{๔๕} วิทย์ พินคันเงิน, ลายไทย (กรุงเทพฯ: ศุภสงฆา, ๒๕๓๐), หน้า ๑๘.

หกลีเทียม แปดเหลี่ยม ได้แก่ ลายดาว ลายดอกจอก ลายประจายามดอกสี่กลีบ ซึ่งสืบเนื่องมาจากธรรมชาติเช่นกัน ลายดอกไม้ร่วงที่ใช้ประดับผนัง ลายพุ่มที่มาจาก พุ่มพนมดอกไม้บนพานหรือการเย็บพุ่มด้วยกลีบดอกไม้เป็นลายตกแต่งผนัง ลายรัก ร้อย ลายดอกจิกทำลายขอบ ลายมะลิเลื้อยมีสีขาวเช่นดอกมะลิ ลายพุดตานที่เป็น ลายเลียนแบบธรรมชาติซึ่งในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาล ที่ ๓ มีวิวัฒนาการให้ใช้กับงานปูนปั้นหน้าบันอุโบสถ ชุ่มประตู่ หน้าต่างของวัดซึ่งได้ รับความนิยมกันมาก^{๔๗}

ในปัจจุบัน (พ.ศ. ๒๕๕๖) มีงานแกะสลักรูปดอกไม้แบบสร้างสรรค์ของ ช่างชาวบ้านตระกูลนี้รุ่นที่ เช่น ดอกพุดตูม ดอกพุดคว้าน ดอกนิล ดอกประพันธ์ ดอกเพชรสยาม^{๔๘}

สิ่งสำคัญอีกประการหนึ่งที่ทำให้มีวิวัฒนาการสืบทอดงานดอกไม้จิตรในงาน ช่างสิบหมู่ คือการสืบทอดความรู้ ฝีมือ ประสบการณ์จากช่างรุ่นเก่าสู่ช่างรุ่นต่อไป ด้วยตำราอย่างแพร่หลาย เช่น มีตำราลายไทยพิมพ์เผยแพร่หลายเล่ม ได้แก่ สมุดตำราลายไทยของฉาย เทวากินิมิต เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๖ ศิลปไทยของนนทรีรา (นามแฝง) เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๖ ที่สอนเขียนลายดอกไม้ต่างๆ โดยถ่ายทอดวิธีเขียน โครงสร้าง สัดส่วนประกอบภาพและการนำลายดอกไม้จิตรไปสร้างสรรค์งาน ช่างสิบหมู่ชนิดใด ด้วยวิธีใด เช่น

๑) ลายดอกพุดตาน ทำลายผนัง ประกอบลายต่างๆ ในภาพป่าหิมพานต์ มีสัตว์ ภูเขา ต้นไม้ หรือใช้ทำลายประตู่ หน้าต่างวัด

๒) ลายบัวหงาย ทำลายฐานต่างๆ ซึ่งรองรับหน้ากระดานเป็นรูปบัวซ้อน กัน ทั้งลายปั้นปูน ลายสลักไม้ ลายฉลุ

๓) ลายดาวกลีบบัว เป็นลายตกแต่งเพดานโบสถ์ วิหาร ศาลาการเปรียญ สลักไม้ลงรักปิดทองร่องชาด^{๔๙}

^{๔๗} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๖ - ๔๕.

^{๔๘} ฦกัทร ทองแย้ม, แกะสลักลายดอกไม้แบบสร้างสรรค์ (กรุงเทพฯ: วาดศิลป์, ๒๕๕๒), หน้า ๕.

^{๔๙} นนทรีรา (นามแฝง) ศิลปไทย (พระนคร: แพร่พิทยา, ๒๕๐๖), หน้า ๑๕ - ๔๐.

การสืบทอดลายดอกไม้วิจิตรทั้งความรู้และฝีมือของช่างสิบหมู่สมัยกรุงรัตนโกสินทร์นี้จะไม่สามารภมีวิวัฒนาการได้เลย หากไม่มีการดำเนินงานช่างสิบหมู่ต่อเนื่องในรัชกาลต่างๆ ดังตัวอย่างการทำงานดอกไม้วิจิตรที่ปรากฏให้เห็นประจักษ์ในงานช่างเขียน เช่น

๑) จิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถวัดสระเกศ กรุงเทพฯ ซึ่งสร้างขึ้นในรัชกาลที่ ๑ แล้วบูรณปฏิสังขรณ์ ๒ ครั้งในรัชกาลที่ ๓ และรัชกาลที่ ๗ ซึ่งเขียนภาพใหม่ตามรูปแบบของเดิมที่มีลายช่อพุดตานร่วง แจกันดอกบัวเล็กๆ บนผนังบานแผ่นประตู และลายแจกันดอกบัวที่ตอนบนสุดเป็นนกไก่อ้าบนบานแผ่นหน้าต่างพระอุโบสถ^{๖๐}

๒) จิตรกรรมฝาผนังในอุโบสถวัดคงคาราม จังหวัดราชบุรี ที่เป็นจิตรกรรมสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนกลาง แล้วเขียนซ่อมใหม่บางส่วนในรัชกาลที่ ๔ ซึ่งถือว่าเป็นเลิศในงานเขียนภาพความเคลื่อนไหวที่มีชีวิตชีวา เช่น ภาพเติมฝาผนังด้านตรงข้ามพระประธานเรื่องเนมิราชขาดที่มีลายดอกไม้ในพื้นว่าง และมุมขวาเป็นภาพเหล่าเทวดานางฟ้านำดอกไม้ทิพย์ เครื่องหอมรับเสด็จพระเนมิราชอยู่ริมทางไปสุธรรมาเทวสภา^{๖๑}

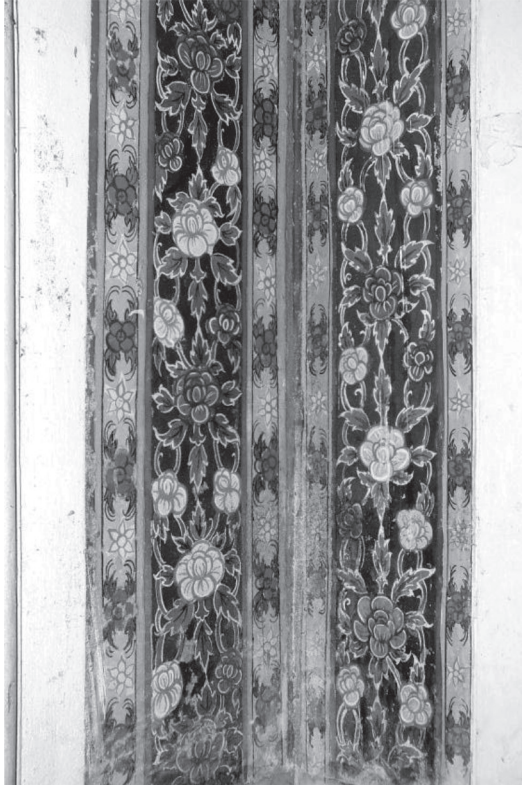
ดอกไม้วิจิตร: มรดกศิลปวัฒนธรรมในงานช่างสิบหมู่สมัยกรุงรัตนโกสินทร์

จากความสัมพันธ์ของดอกไม้กับคนในสังคมไทยจนกระทั่งมีวิวัฒนาการมาเป็นการสร้างสรรค์งานดอกไม้วิจิตรในงานช่างสิบหมู่สมัยกรุงรัตนโกสินทร์อันเกิดจากแนวความคิด ๓ ประการทั้งแนวความคิดจากการศึกษาธรรมชาติเรื่องดอกไม้ แนวความคิดจากความศรัทธาในพระพุทธศาสนา และแนวความคิดจากการสืบทอดงานช่างสิบหมู่ ซึ่งสืบทอดกันต่อๆ มาจนกลายเป็นวัฒนธรรมการทำงานในกลุ่มช่างสิบหมู่ ด้วยวิธีการเขียน การสลัก การแกะ การก่ออิฐถือปูน การปั้น การประดับมุก

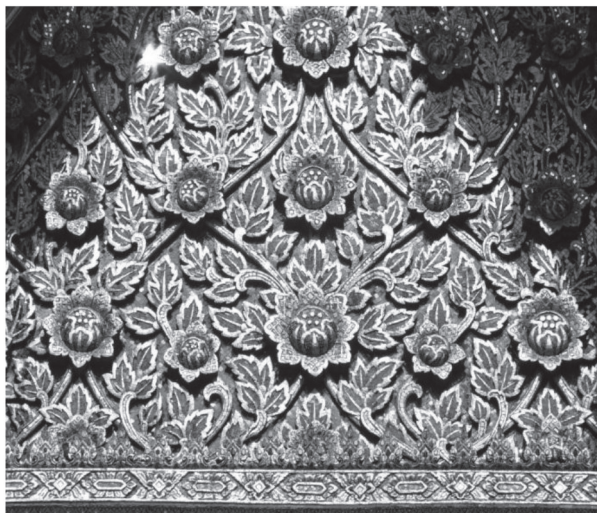
^{๖๐} จิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทย ชุดที่ ๐๐๒ เล่มที่ ๔ วัดสระเกศราชวรมหาวิหาร (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๓๕), หน้า ๑๔ - ๑๖.

^{๖๑} นิตดา หงษ์วิวัฒน์, ทศชาติขาดกับจิตรกรรมฝาผนัง มโหสถขาด เติมียขาด มหาชนขาด สุวรรณสามขาด เนมิราชขาด หน้า ๑๒๐ - ๑๒๑.

การหล่อ ฯลฯ จนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ในรัชกาลปัจจุบัน ดังเช่นในปี พ.ศ. ๒๕๕๓ มีงานรูปดอกไม้วิจิตรในวัดต่างๆ ในกรุงเทพมหานครให้เห็นชัดเจนหลายแห่ง เช่น วัดดาวดึงษาราม (รูปที่ ๑ - ๒) วัดปทุมวนารามราชวรวิหาร (รูปที่ ๓ - ๔) วัดบวรนิเวศวิหาร (รูปที่ ๕ - ๖) วัดพระราม ๙ กาญจนาภิเษก (รูปที่ ๗ - ๘) ซึ่ง นายประทีป สว่างดีถ่ายไว้เมื่อวันที่ ๑๐ มกราคม ๒๕๕๓ ดังนี้

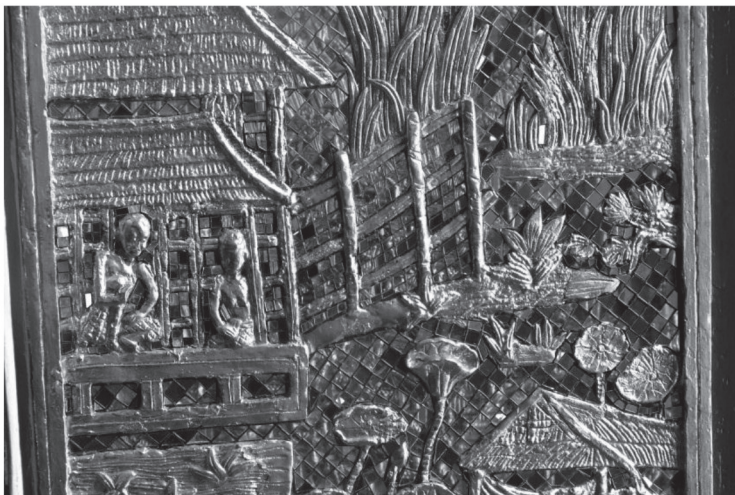
รูปที่ ๑

รูปที่ ๒

รูปที่ ๓

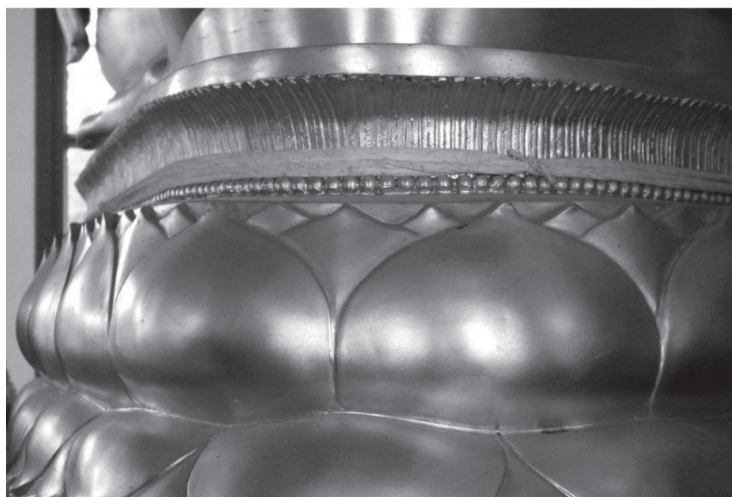
รูปที่ ๔

รูปที่ ๕

รูปที่ ๖

รูปที่ ๗

ตอกไม้วิจิตร: มรดกศิลปวัฒนธรรมในงานช่างสิบหมู่สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ๑๒๑

รูปที่ ๘

จากรูปดอกไม่วิจิตรดังกล่าว ผู้เขียนพบว่ามีการสร้าง สรรคงานดอกไม่วิจิตร ในงานช่างสิบหมู่ทางพระพุทธศาสนาทั้งวัดและพระพุทธรูปที่เรียกกันว่าอุเทสิกเจดีย์ ซึ่งสืบทอดต่อกันมาเป็นมรดกภูมิปัญญาทางธรรมชาติศึกษาเรื่องดอกไม้กับพระพุทธศาสนาและงานช่างสิบหมู่มัยกรุงรัตนโกสินทร์ เช่น ในรัชกาลที่ ๑ มีการหล่อพระรัศมีพระเศียรพระพุทธรูปเป็นทรงดอกบัวตูม ในรัชกาลที่ ๒ มีงานสลักประติมากรรมรูปดอกไม้แบบจีน ในรัชกาลที่ ๓ มีทั้งงานเขียนดอกไม่วิจิตรบนจิตรกรรมฝาผนังวัด งานปูนปั้นลายดอกพุดตานบนหน้าบันพระอุโบสถวัด งานประดับมุกลายดอกพุดตานบนประติมากรรมรูปดอกไม้บนพระพุทธรูป ซึ่งกล่าวได้ว่าการสร้างสรรค์ดอกไม่วิจิตรในรัชกาลนี้มีความเจริญรุ่งเรืองมาก ถึงรัชกาลที่ ๔ มีการเปลี่ยนแปลงการสร้างดอกไม่วิจิตรเป็นแบบดอกไม้ธรรมชาติตามบริบทวัฒนธรรมตะวันตก ต่อมาในรัชกาลที่ ๕ งานดอกไม้สดเจริญรุ่งเรืองในพระราชวัง มีงานดอกไม้บนกระเบื้องเคลือบในวัด ครั้นรัชกาลที่ ๖ - รัชกาลที่ ๗ ก็ยังมีการสืบทอดการสร้างฐานบัวของพระพุทธรูปเช่นรัชกาลก่อนๆ ในรัชกาลปัจจุบันงานดอกไม่วิจิตรกลับมารุ่งเรืองอีกครั้ง ทั้งงานจิตรกรรมฝาผนังวัด งานปูนปั้นลายดอกพุดตานบนหน้าบันพระอุโบสถวัด งานหล่อฐานปัทมพระพุทธรูป ฯลฯ

จึงกล่าวได้ว่า งานดอกไม้วิจิตรทางพระพุทธศาสนา แสดงให้เห็นถึงงานมรดกภูมิปัญญาทางพุทธศิลป์ที่ผ่านกระบวนการบูรณาการดอกไม้ธรรมชาติกับความศรัทธาพระพุทธศาสนาและการพัฒนางานช่างสิบหมู่ให้เป็นวัตถุนานเพื่อเป็นพุทธบูชาประเภทอามิสบูชาตามที่คุณเขียนวิเคราะห์แล้วว่า ลายดอกไม้วิจิตรต่างๆ นั้นมีที่มาจากพระวินัยที่พระพุทธเจ้าอนุญาตให้ช่างทำได้ ดังพระวินัยว่า

(๒๔๙)...ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตภาพลวดลายดอกไม้ ภาพลวดลายเถาวัลย์ ภาพลวดลายพุ่มม้งกร ภาพลวดลายดอกจอก...^{๒๒}

ประกอบกับแนวความคิดจากพระไตรปิฎกที่พุทธศาสนิกชนเรียนรู้พระพุทธประวัติและการบูชาพระพุทธเจ้าด้วยดอกไม้ทั้งอามิสบูชาและปฏิบัติบูชา

ดอกไม้วิจิตรจึงเป็นสัญลักษณ์ของความเป็นสิริมงคลทั้งในโลกมนุษย์และบนสวรรค์ในงานช่างสิบหมู่ทางพระพุทธศาสนาสืบมาเป็นมรดกศิลปวัฒนธรรมในสังคมไทยจนถึงปัจจุบัน

บทสรุป

ดอกไม้วิจิตรในงานช่างสิบหมู่ทางพระพุทธศาสนาสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เกิดจากภูมิปัญญาเกี่ยวกับธรรมชาติเรื่องดอกไม้ ความศรัทธา นับถือพระพุทธศาสนา พระไตรปิฎก และการสืบทอดงานช่างสิบหมู่ ซึ่งมีการบูรณาการเป็นองค์ความรู้เกี่ยวกับดอกไม้วิจิตร อันเป็นมรดกของสังคมไทยทางพุทธศิลป์ โดยพุทธศาสนิกชนสามารถเข้าถึงงานดอกไม้วิจิตรด้วยการชื่นชมความงามของรูปทรงดอกไม้อันประณีต งดงาม เกิดความรู้สึกประทับใจ มีอารมณ์สัมผัสกับความงาม ความอ่อนไหว ความประณีตก็จะเกิดความซาบซึ้ง จรรโลงใจจากสุนทรียภาพดอกไม้วิจิตรในสังคมไทยได้อย่างแท้จริง

^{๒๒} พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม ๗, หน้า ๑๐๒.

บรรณานุกรม

คำสวดสรรเสริญพระรัตนตรัย กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ม.ป.ป.

เครื่องทองรัตนโกสินทร์ กรุงเทพฯ: คติ, ๒๕๕๕.

จิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทย ชุดที่ ๐๐๒ เล่มที่ ๔ วัดสระเกศราชวรมหาวิหาร

กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๓๕.

ฉาย เทวากินิมิต. สมุดตำราลายไทย พระนคร: กรมศิลปากร, ๒๔๘๖.

ณภัทร ทองแย้ม. แกะผักสลักลายดอกไม้แบบสร้างสรรค์ กรุงเทพฯ: วาดศิลป์, ๒๕๕๒.

ดอกบัวกับชีวิตไทย เอกสารประกอบการประชุมสัมมนาจิตรศิลป์ และการอบรม
ปฏิบัติการ จัดโดยสำนักศิลปวัฒนธรรม สถาบันราชภัฏสวนดุสิต วันที่ ๒๒-
๒๕ สิงหาคม ๒๕๓๙.

ดุษ ขุนสาย, หม่อมหลวง. ดอกไม้กับคน เชียงใหม่: คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัย
เชียงใหม่, ๒๕๑๕.

น. ณ ปากน้ำ. พจนานุกรมศิลป์ พิมพ์ครั้งที่ ๓ กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, ๒๕๓๐.

น. ณ ปากน้ำ. วิวัฒนาการลายไทย พิมพ์ครั้งที่ ๔ กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, ๒๕๕๐.

นนทรี (นามแฝง). ศิลปลายไทย พระนคร: แพร่พิทยา, ๒๕๐๖.

นพวัฒน์ สมพันธ์. งานช่างแกะช่างสลักในท้องถิ่น กรุงเทพฯ: ประชาชน, ๒๕๔๑.

นฤทธิ วัฒนภู. พื้นฐานประวัติศาสตร์ศิลป์บนดินแดนไทย กรุงเทพฯ: วาดศิลป์, ๒๕๕๔.

นิดดา หงษ์วิวัฒน์. ทศชาติชาดกกับจิตรกรรมฝาผนังมโหสถชาดก เติมยาชาดก
มหาชนกชาดก สุวรรณสามชาดก เนมิราชชาดก กรุงเทพฯ: แสงแดด
เพื่อนเด็ก, ๒๕๔๘.

ปาลิตา เอื้ออังกูร. ดอกไม้ไทยในวรรณคดี กรุงเทพฯ: อักษรเงินดี, ๒๕๕๕.

พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม ๑ พิมพ์เฉลิมพระเกียรติ
สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ เนื่องในมหามงคลสมัย
เฉลิมพระชนมพรรษา ๕ รอบ วันที่ ๑๒ สิงหาคม ๒๕๓๕ กรุงเทพฯ:
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม ๔ พิมพ์เฉลิมพระเกียรติ
สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ เนื่องในมหามงคลสมัยเฉลิม
พระชนมพรรษา ๕ รอบ วันที่ ๑๒ สิงหาคม ๒๕๓๕ กรุงเทพฯ: มหาจุฬา
ลกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม ๓๓ พิมพ์เฉลิม
พระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ เนื่องในมหามงคล
สมัยเฉลิมพระชนมพรรษา ๕ รอบ วันที่ ๑๒ สิงหาคม ๒๕๓๕ กรุงเทพฯ:
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ พิมพ์ครั้งที่
ที่ ๑๐ กรุงเทพฯ: เอส อาร์ พรินติ้ง แมส โปรดักส์, ๒๕๔๖.

ไม้ตัดดอกเขตร้อน กรุงเทพฯ: กลุ่มไม้ดอกไม้ประดับ กองส่งเสริมพืชสวน กรมส่งเสริม
การค้าระหว่างประเทศ, ๒๕๓๘.

ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๕ กรุงเทพฯ:
ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๖.

ฤทธิรัตน์ ภาณุราช. ปกิณกคดีวิถีไทยในเรื่องบัว กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและ
ประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๑.

วิทย์ พินคันทน์เงิน. ลายไทย กรุงเทพฯ: ศูรสภา, ๒๕๓๐.

วิบูลย์ ลี้สุวรรณ. ทักษะศิลป์ไทย กรุงเทพฯ: ปิรามิด, ม.ป.ป.

วิรุณ ตั้งเจริญ. ศิลปะสมัยใหม่ในประเทศไทย กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, ม.ป.ป.

**ศักดิ์ชัย สายสิงห์. พุทธศิลป์สมัยรัตนโกสินทร์: พัฒนาการของงานช่างและแนวคิด
ที่ปรับเปลี่ยน** กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, ๒๕๕๖.

**สมชาย ชูประดิษฐ์. “ประเพณีรับบัว (บางพลี): มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของ
ชาติประจำปี ๒๕๕๕” จุลสารศิลปะและวัฒนธรรม ปีที่ ๘ ฉบับที่ ๘๑
(ตุลาคม - ธันวาคม ๒๕๕๖) : ๑ - ๕๐.**

สารานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่ม ๑๑ กรุงเทพฯ: รุ่งเรืองธรรม, ๒๕๑๕ -
๒๕๑๖.

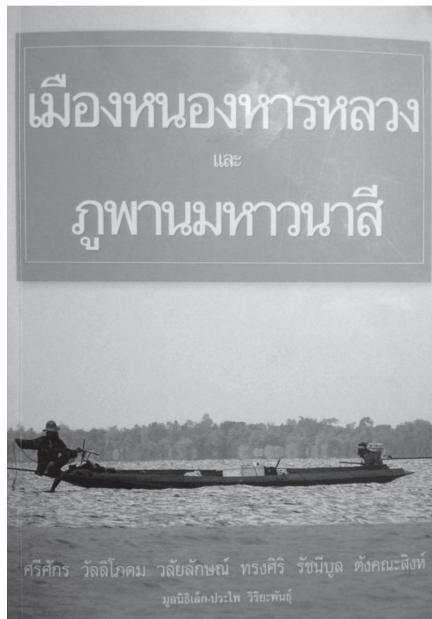
**สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารกรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการ ศธ
๐๓๐๑.๑/๓๓ เรื่องบทความสาขานวนธรรมนิยมประเพณี.**

อภิวันท์ อดุลยพิเชษฐ์. ลายรดน้ำ กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, ๒๕๕๕.

แนะนำหนังสือ

เมืองหนองหารหลวง และภูพานมหานาถ

อภิสิทธิ์ เกษมผลกุล*

ศรีศักร วัลลิโภดม วัลย์ลักษณ์ ทรงศิริ และรัชนิบูล ตั้งคณะสิงห์.
เมืองหนองหารหลวง และภูพานมหานาถ. กรุงเทพฯ: มุลนิธิเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์.
๒๕๕๕ (๑๑๒ หน้า)

ประเด็นเรื่องการพัฒนาพื้นที่ของภาครัฐในปัจจุบันที่คิดต่างกับชุมชน นับเป็นประเด็นที่ได้รับความสนใจและเป็นข้อถกเถียงกันอย่างกว้างขวาง เนื่องจากการพัฒนาที่ขาด “การเรียนรู้” ที่มาหรือรากเหง้าทางวัฒนธรรมของชุมชน ไม่เพียง

* อาจารย์ประจำสาขาวิชาภาษาไทย คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล

จะทำให้ลายวัฒนธรรมท้องถิ่นเท่านั้น หากแต่ยังจะก่อให้เกิดความขัดแย้งและความรุนแรงขึ้นในสังคมอันจะกลายเป็นอุปสรรคของการพัฒนาต่อไป วารสารไทยศึกษา ฉบับนี้จึงจะขอแนะนำหนังสือ **เมืองหนองหารหลวง และภูพานมหานาสิ** ของมูลนิธิเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์ ที่ตีพิมพ์เมื่อปลายปีพุทธศักราช ๒๕๕๕ และเขียนโดยรองศาสตราจารย์ ดร.ศรีศักร วัลลิโภดม วลัยลักษณ์ ทรงศิริ และรัชนิภา ตั้งคณะสิงห์

หนังสือ **เมืองหนองหารหลวง และภูพานมหานาสิ** เป็นหนังสือที่เขียนขึ้นเพื่อสร้างความเข้าใจในรากเหง้าและความเป็นมาของบ้านเมืองขนาดใหญ่และสำคัญที่สุดในเขตอีสานเหนือที่เรียกว่า “เมืองหนองหารหลวง” หรือ จังหวัดสกลนคร ในปัจจุบัน ซึ่งมีความสำคัญในฐานะที่เป็นถิ่น “พุทธธรรม” เนื่องจากเป็นศูนย์กลางของพระอริยสงฆ์สายพระป่าที่ใช้การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานเป็นพื้นฐาน จนกลายเป็นอัตลักษณ์ของความเป็น “มหานาสิแห่งภูพาน” หรือสำนักวัดป่าที่สำคัญของดินแดนแถบนี้

ในดินแดนบริเวณหนองหารนี้มีดอนหรือเกาะชัดเจนหลายแห่ง มีดอนที่ใหญ่ที่สุดและเต็มไปด้วยไม้หนาแน่นคือ “ดอนสวรรค์” ซึ่งพื้นที่ดอนสวรรค์นี้ในอดีตเป็นพื้นที่ท่องเที่ยวของชาวเมืองสกลนครที่เป็นที่นิยมกันในอดีต ขณะที่ต่อมาได้มีการประกาศจากราชการให้พื้นที่เดียวกันนี้เป็นที่วัดร้าง ตั้งแต่ พ.ศ.๒๔๗๒ กระทั่งต้นเดือนกันยายน พ.ศ.๒๕๕๕ มีความพยายามจะออกโฉนดบนพื้นที่ดังกล่าว ภาคประชาชนในพื้นที่สกลนครจึงต้องออกมาคัดค้านการออกโฉนดที่ดินดอนสวรรค์ เพื่อรักษาสมบัติสาธารณะ (Common property) ที่มีความสมบูรณ์ทั้งในเชิงนิเวศและความหมายต่อชีวิตและสังคมของคนสกลนครทั้งปวง ส่งผลให้กลุ่มนักวิชาการในมูลนิธิเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์ จัดพิมพ์หนังสือเล่มนี้เพื่อแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของพื้นที่แห่งนี้ในมิติโบราณคดี ประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรม โดยให้ปรากฏการณ์ “รักษากำแพงเมืองนอน” ของชาวสกลนครในครั้งนี้ เป็นโอกาสในการเรียนรู้รากเหง้าทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมพื้นถิ่นของคนสกลนครเองและผู้สนใจ โดยมีสาระสำคัญที่เกี่ยวข้องกับภูมิทัศน์ทางประวัติศาสตร์และในการเป็นเมืองโบราณที่เป็นถิ่นฐานอันเก่าแก่ในการประดิษฐานพระพุทธศาสนาแบบอริยวาสี เพื่อสืบทอดรากเหง้าและรักษาอัตลักษณ์ในความเป็นเมืองริมหนองน้ำธรรมชาติขนาดใหญ่และถิ่นมั่นในพุทธธรรม

ให้คงอยู่ต่อไป

หนังสือ **เมืองหนองหารหลวง และภูพานมหานาสิ** แบ่งเนื้อหาเป็น ๘ ตอน ซึ่งจำแนกได้เป็น ๔ ส่วนคือ ส่วนแรกคือส่วนนำเรื่องให้ผู้อ่านเข้าใจในบริบทของสถานการณ์และภาพรวมของข้อมูลที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ ตอนที่ ๑ “หนองหาร” แห่งสกลนคร บอกเล่าเรื่องราวเชิงกายภาพของพื้นที่หนองหาร ตลอดจนพัฒนาการของพื้นที่ในภาพรวมเพื่อให้เห็นถึงสายธารของการเปลี่ยนแปลงอันนำมาสู่การคิดต่างในเชิงบริหารจัดการพื้นที่ โดยผู้เขียนได้ชี้ให้เห็นถึงหลักฐานข้อมูลเชิงสังคมวัฒนธรรมที่บอกเล่าเรื่องราวการใช้ประโยชน์ของพื้นที่ในฐานะพื้นที่สาธารณะ

ต่อมาเป็นส่วนที่ ๒ คือส่วนที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับโบราณคดีและประวัติศาสตร์ ได้แก่ ตอน “แคว้นโบราณหนองหารหลวงและเมืองสกลนคร” ตอน “เมืองสกลนครโบราณในรัฐ “ศรีโคตรบูร” และตำนานอนันต์ธาตุ” และ ตอน “สำน้ำ ผู้คน และการตั้งถิ่นฐานในลุ่มน้ำสงคราม” โดยเนื้อหาในส่วนที่ ๒ นี้ได้เชื่อมโยงข้อมูลโบราณคดีและประวัติศาสตร์ของพื้นที่หนองหารสกลนคร ตั้งแต่สมัยยุคสำริด คือเมื่อราว ๓,๕๐๐ – ๔,๐๐๐ ปีก่อนปัจจุบัน จนกระทั่งถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ข้อมูลดังกล่าวเน้นย้ำให้เห็นถึงการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนของมนุษย์บนผืนแผ่นดินแถบนี้มายาวนาน อันเป็นเครื่องตอกย้ำให้เห็นถึงความหมายและความสำคัญของพื้นที่ ไม่เพียงเท่านั้นนักโบราณคดียังได้พบโบราณวัตถุหลายอย่างที่เป็หลักฐานแสดงให้เห็นถึงการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ในแถบนี้ รวมทั้งยังชี้ให้เห็นถึงการเฟื่องฟูของยุคเหล็กในแอ่งสกลนคร อันเป็นวัฒนธรรมร่วมสมัยกับวัฒนธรรมขางวังหินในตอนกลางประเทศเวียดนาม ขณะที่หลักฐานเชิงวรรณกรรมที่สำคัญในดินแดนแถบนี้คือ “ตำนานอุรังคธาตุ” หรือตำนานพระธาตุพนม ซึ่งเชื่อว่าเป็นพระบรมธาตุส่วนหน้าอกของพระพุทธเจ้าซึ่งพระมหากัสสปะนำมาประดิษฐานไว้ ณ ดอยกัปปนคีรี หรือ ภูกัปปา อีกนัยหนึ่งคือพระธาตุพนม

ในตำนานอุรังคธาตุนี้ พระพุทธองค์เสด็จมาโปรดดินแดนในลุ่มแม่น้ำโขง โดยเฉพาะ ทรงประทับรอยพระพุทธรูปไว้ในท้องที่ต่างๆ เช่น ที่หนองคาย สกลนคร และนครพนม ทรงกำหนดภูกัปปาในเขตอำเภอดุพนมเป็นสถานที่บรรจุพระอุรังคธาตุ และทำนายการเกิดของนครเวียงจันทน์ สิ่งที่โดดเด่นและน่าสนใจประการหนึ่งในตำนานอุรังคธาตุคือการกล่าวถึงกำเนิดของแม่น้ำสำคัญๆ ตาม

ลำน้ำโขงว่าเป็นการกระทำของพวกนาคซึ่งแต่เดิมมีที่อยู่อาศัยในหนองแสในเขตยูนนาน ทางตอนใต้ของประเทศจีน นาคเหล่านั้นได้ทะเลาะวิวาทกัน จนเป็นเหตุให้ต้องทิ้งถิ่นฐานเดิมลงมาตามลำน้ำโขงทางใต้ ขุดควักพื้นดินทำให้เกิดแม่น้ำสายต่างๆ ขึ้น เช่น แม่น้ำอู แม่น้ำฟิง แม่น้ำจิม แม่น้ำซี และแม่น้ำมูล เป็นต้น อย่างไรก็ตามผู้เขียนหนังสือนี้ได้ตั้งข้อสังเกตว่าเรื่องราวเกี่ยวกับนาคนี้ดูเหมือนจะเป็นเรื่องที่ยืมนักมาก ในบรรดาบ้านเมืองสองฝั่งแม่น้ำโขง ตั้งแต่หนองแส ซึ่งเป็นตอนต้นน้ำในเขตยูนนาน ลงมาจนถึงเมืองเขมรตอนปากแม่น้ำโขงมีลัทธิเคารพบูชา นาค มีความสัมพันธ์กับมนุษย์ในฐานะเป็นบรรพบุรุษ ยิ่งไปกว่านั้น นาคยังเป็นสถาบันที่ศักดิ์สิทธิ์ในการปกครองและความยุติธรรม ซึ่งผู้เขียนได้ตีความความหมายของนาคไว้อย่างน่าสนใจว่า นาคมี ๒ ลักษณะคือ นาคในลักษณะที่เป็นกลุ่มชนดั้งเดิม และ นาคในลักษณะที่เป็นลัทธิหนึ่งในทางศาสนา

นอกจากแม่น้ำโขงและแม่น้ำดังกล่าวมาข้างต้นแล้ว ผู้เขียนยังกล่าวถึง “แม่น้ำสงคราม” ซึ่งเป็นเส้นเลือดใหญ่ของพื้นที่บริเวณนี้ ผู้เขียนได้แบ่งลุ่มน้ำข้างต้นเป็น ๒ พื้นที่ตามการก่อตัวเป็นชุมชน ได้แก่ **ลุ่มน้ำสงครามตอนบน** คือบริเวณที่ตั้งอยู่เทือกเขาภูพานลงมา ครอบคลุมพื้นที่ในเขตอำเภอเมืองสกลนคร จนถึงอำเภอหนองหานและอำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี ต่อมาก่อกำเนิดเกิดเป็นชุมชนผ่านยุคสมัยต่างๆ กระทั่งเกิดเป็นกลุ่มเมืองในบริเวณนี้และมีชื่อตามตำนานว่า “แคว้นศรีโคตรบูร” มีความสัมพันธ์และแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมกับหลวงพระบางอย่างต่อเนื่อง และ**ลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง** ครอบคลุมพื้นที่ทางด้านเหนือของอำเภอบ้านม่วง อำเภออากาศอำนวย จังหวัดสกลนคร และอำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม ลงไปจนถึงอำเภอศรีสงคราม อำเภอบ้านแพง จังหวัดนครพนม อำเภอคำตากล้า จังหวัดสกลนคร หรืออีกนัยหนึ่งคือบริเวณสองฝั่งลำน้ำสงครามจากบริเวณอำเภอยายใจ อำเภอยายใจ จังหวัดหนองคาย อำเภอคำตากล้า จังหวัดสกลนคร ไปจนถึงอำเภอศรีสงครามและอำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม ซึ่งการเกิดชุมชนในลุ่มน้ำสงครามตอนล่างที่มีการสืบเนื่องมาจนปัจจุบัน เริ่มขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๓ มีการกวาดต้อนผู้คนทีละกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ซึ่งอาจแบ่งตามตระกูลภาษาได้เป็น ๒ กลุ่ม คือ พวกไท-ลาว ได้แก่ ไย้ ย้อ และพวกมอญ-ขะแมร์ ได้แก่ พวกข่า ไช้ กะเลิง ข่ามาอยู่ฝั่งขวาแม่น้ำโขงในเขตประเทศไทย เป็นเหตุให้เกิดบ้านเมือง

ร่วมสมัยกับทางลุ่มน้ำสงครามตอนบนขึ้นในจังหวัดนครพนมและสกลนครหลายแห่ง ซึ่งในหนังสือนี้ผู้เขียนได้เน้นย้ำให้เห็นว่า แม้ว่าจะมีความหลากหลายในทางเผ่าพันธุ์ แต่ก็ได้ผ่านบูรณาการทางวัฒนธรรมลาว คือมีการสร้างวัดทางพุทธศาสนา ซึ่งมีทั้งลัทธิและธาตุเป็นจุดศูนย์กลางในการทำพิธีกรรมและกิจกรรมทางสังคมร่วมกัน มีระบบการถือผี เลี้ยงผีที่คล้ายคลึงกัน เช่น การนับถือศาลปู่ตา ศาลมเหสีกษัตริย์ เป็นต้น

เนื้อหาของหนังสือส่วนที่ ๓ เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับเมืองสกลนครกับพระพุทธศาสนาฝ่ายอริยวาสี ได้แก่ ตอนที่ ๕ “ภูพานมหานาสิ” และตอนที่ ๖ “ภูผาคักดีลัทธิและอริยวาสี” เนื้อหาในส่วนนี้ทำให้เห็นภาพของการเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในฐานะ “สำนักวัดป่า” หรือ “มหานาสิ” ที่มีมาอย่างยาวนานของดินแดนแถบนี้ได้อย่างชัดเจน ผู้เขียนโดยอาศัยหลักฐานเชิงโบราณคดีโดยได้ตั้งข้อสังเกตว่า ดินแดนแถบนี้เป็นพื้นที่ที่ตั้งของสำนักวัดป่ามาตั้งแต่สมัยทวารวดี ทั้งนี้พิจารณาจากการสืบเนื่องของการเป็นแหล่งปฏิบัติทางบุญญา การเน้น คาถาเย อัมมา ซึ่งหมายถึงการรับรู้ในเรื่องอริยสัจสี่ และการสอนธรรมะด้วยมหานิบาตชาดก อันหมายถึงการพัฒนาจิตของพระโพธิสัตว์เจ้า ตั้งแต่อยู่ในระดับสัตว์เดรัจฉานจนถึงการเป็นมนุษย์ ซึ่งเป็นเรื่องที่สืบเนื่องมาจากแหล่งพุทธสถานทวารวดีในยุคก่อนเช่นที่ ภูเวียง จังหวัดขอนแก่น ภูโป ภูคว่ำ เมืองฟ้าแดดสงยางในเขตจังหวัดกาฬสินธุ์ เมืองกันทรวิชัย เมืองนครจำปาศรีนาดูน จังหวัดมหาสารคาม แหล่งเสมานหินที่กุดโง้ง จังหวัดชัยภูมิ ส่วนการที่เห็นว่าเป็นแหล่งพุทธสถานในยุคทวารวดี ก็เพราะรูปแบบทางศิลปะที่พบตามลักษณะพระพุทธรูป เทวรูป และลวดลายที่พบในแหล่งโบราณคดีเหล่านี้ล้วนได้รับอิทธิพลศิลปะขอมแต่สมัยปาปวนลงมาถึงสมัยบาเยน ขณะที่การสืบเนื่องเรื่อยมาจนถึงสมัยล้านช้าง ล้านนา นั้นเห็นได้จากการสร้าง “ตำนานอูรังคะตู่” อธิบายความเป็นมาของพุทธสถานในครอบครองของพระเจ้าเลียบโลก และการสร้างรอยพระพุทธรูปให้เป็นที่สักการะและประกอบพิธีกรรมตามฤดูกาลของผู้คน

การเป็นอารามในท่ามกลางป่าเขาที่ทำหน้าที่มาแต่ครั้งอดีต ส่งผลให้เกิดพระป่าขึ้นมาอย่างต่อเนื่องในพื้นที่บริเวณนี้ เนื่องจากจะเห็นว่าพระป่าสายอีสานก็ยังคงอาศัยป่าเขาโดยเฉพาะท้องถื่นริมฝั่งโขงสร้าง “มหานาสิ” ในที่อื่นๆ ต่อมาอีกมากมาย พระอริยสงฆ์ทางอีสานหลายรูป เช่น พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต และศิษย์รุ่นต่อมาอย่างพระอาจารย์ฝั้น อาจาโร แม้ท่านเหล่านั้นจะเป็นศิษย์พระอริยสงฆ์

สายอีสานผู้ตั้งฝ่ายธรรมยุติกนิกายในอีสานในสมัยรัชกาลที่ ๔ แต่ก็มีฐานการปฏิบัติธรรม การออกธุดงค์อยู่รุกขมูล (โคนต้นไม้) วิปัสสนากรรมฐานตามแบบพระป่าในท้องถิ่นอีสานมาก่อนที่จะบวชอีกครั้งเพื่อเข้าสู่ธรรมยุติกนิกายในภายหลัง ในประเด็นนี้ผู้เขียนจึงได้ตั้งข้อสังเกตที่น่าสนใจว่า

... พระป้าสายอีสานนั้นมิได้สืบทอดมาจากพระฝ่ายอรัญวาสีแบบลังkawงศ์ที่เข้ามาในประเทศไทยเมื่อราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘-๑๙ อีกทั้งไม่ได้เป็นผู้สืบสายพระสายวิปัสสนาธุระในธรรมยุติกนิกายที่เข้ามาสู่ดินแดนอีสานเมื่อครั้งรัชกาลที่ ๔ หากแต่สืบเนื่องมากแต่ครั้งยังมีภูพานมหาวาสีเมื่อพุทธศาสนาแบบเถรวาทเข้ามาสู่อีสานแต่เริ่มแรกในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๕ และเป็นการสืบทอดพระสายวิปัสสนาธุระแห่งอรัญวาสีที่เก่าแก่และต่อเนื่องยาวนานที่สุด โดยมีได้รับตกทอดมาจากแห่งใด^๒

เนื้อหาในส่วนสุดท้ายของหนังสือบอกเล่าวิถีชีวิตและความหมายเชิงวัฒนธรรมของชาวสกลนครกับหนองหารผ่านภาพถ่ายที่เป็นเสมือนมรดกความทรงจำที่มีต่อพื้นที่นี้ไว้ในตอนที่ ๗ “ภาพถ่ายแห่งความทรงจำจากหนองหาร : “เรือนางคำไหล” ขณะที่ ๑ ในงานออกพรรษา พ.ศ.๒๔๘๒ หนองหารสกลนคร คณะท้าววัด” และตอนที่ ๘ เมืองสกลนครจากภาพถ่ายของพระคุณญาณสรประจักษ์ (บุญมาก ตั้งคณะสิงห์) ช่วงที่ปฏิบัติงานเป็นผู้พิพากษาหัวหน้าศาล ณ เมืองสกลนครระหว่าง พ.ศ. ๒๔๗๗-๒๔๘๙” ภาพถ่ายเหล่านี้ทำให้เห็นแง่มุมของวิถีชีวิตชาวสกลนครในด้านประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมอย่างเด่นชัด ทั้งภาพถ่ายประเพณีการแข่งเรือ ภาพถ่ายของข้าราชการเมือง ภาพถ่ายงานและกิจกรรมสำคัญของชุมชน

หนังสือ **เมืองหนองหารหลวง และภูพานมหาวาสี** ได้ย้อนภาพอดีตของเมืองหนองหารหลวง หรือจังหวัดสกลนครได้อย่างเด่นชัด ด้วยหลักฐานทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์พุทธศาสนาในประเทศไทย ผนวกกับการวิเคราะห์เชื่อมโยงกับบริบทพื้นที่จึงทำให้เป็นผลงานวิชาการที่น่าสนใจและเป็นคลังความรู้ที่

^๒ ศรัศักร วลัยโกตม วลัยลักษณ์ ทรงศิริ และรัชนิบูล ตั้งคณะสิงห์. **เมืองหนองหารหลวง และภูพานมหา วาสี**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์, ๒๕๕๕. หน้า ๗๙.

จะได้ใช้ประโยชน์ต่อไปในวงวิชาการ นับเป็นหนังสือที่น่าอ่านอีกเล่มหนึ่งที่เหมาะแก่
ผู้สนใจด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดีในแง่อารยธรรมอีสาน นักวิชาการด้าน
พุทธศาสนศึกษา ตลอดจนนักคติชนวิทยาและนักมานุษยวิทยาศาสนา

บรรณานุกรม

ศรีศักร วัลลิโภดม วัลย์ลักษณ์ ทรงศิริ และรัชนิบูล ตั้งคณะสิงห์. **เมืองหนองหาร
หลวง และภูพานมหานาสี**. กรุงเทพฯ: มุลนิธิเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์, ๒๕๕๕

- ✧ หลักเกณฑ์การเสนอบทความวิจัยเพื่อตีพิมพ์ในวารสารไทยศึกษา
- ✧ รายชื่อหนังสือและสิ่งพิมพ์ของสถาบันไทยศึกษา
- ✧ ใบสมัครสมาชิกวารสารไทยศึกษา

หลักเกณฑ์การเสนอบทความวิจัยเพื่อตีพิมพ์ในวารสารไทยศึกษา

๑. บทความวิจัยที่รับพิจารณาตีพิมพ์เผยแพร่จะคัดเลือกจากบทความวิจัยของผู้บกักรับเป็นสมาชิกวารสารไทยศึกษาอย่างน้อย ๒ ปี เพื่อสร้างพลวัต และเครือข่ายในแวดวงของไทยศึกษา
๒. เป็นบทความทางด้านไทยศึกษาซึ่งไม่เคยตีพิมพ์เผยแพร่มาก่อน
๓. เขียนเป็นภาษาไทย พิมพ์ด้วยโปรแกรมไมโครซอฟเวิร์ด (Microsoft word) บนกระดาษ A ๕ แบบหน้าเดียว (Single - spacing) ขนาดตัวอักษร ๑๔ โดยใช้ Font (Angsana New) ความยาวประมาณ ๓๐ - ๔๐ หน้ากระดาษ
๔. มีบทคัดย่อภาษาไทยและภาษาอังกฤษประกอบบทความ
๕. ถ้าเป็นงานแปลหรือเรียบเรียงจากภาษาต่างประเทศต้องแสดงหลักฐานการอนุญาตให้ตีพิมพ์จากเจ้าของลิขสิทธิ์
๖. การอ้างอิงใช้ระบบการอ้างอิงแบบเชิงอรรถ (the footnote system) และมีบรรณานุกรมเรียงตามลำดับตัวอักษร
๗. การส่งต้นฉบับล่วงหน้า ก่อนถึงกำหนดวารสารออกเผยแพร่ (ฉบับแรกส่งก่อน พฤศจิกายน ฉบับหลังก่อน พฤษภาคม) โดยต้องส่งต้นฉบับพิมพ์ ๒ ชุด พร้อมแผ่นซีดี มายังสถาบันไทยศึกษา อาคารประชาธิปไตย - ราไพพรรณี ชั้น ๔ ถนนพญาไท แขวงวังใหม่ เขตปทุมวัน กรุงเทพฯ ๑๐๓๓๐ หรือส่งแนบไฟล์มาที่ E-mail : thstudies@chula.ac.th ทั้งนี้สถาบันไทยศึกษาสงวนสิทธิ์ที่จะไม่ส่งคืนต้นฉบับพิมพ์ หรือซีดี
๘. แนบประวัติผู้เขียน พร้อมทั้งสถานที่ติดต่อ เพื่อความสะดวกในการติดต่อกลับ
๙. ทุกบทความจะได้รับการประเมินคุณภาพโดยผู้ทรงคุณวุฒิในสาขาที่เกี่ยวข้องกับบทความ
๑๐. บทความที่ได้รับการตีพิมพ์จะได้รับค่าตอบแทน และได้รับวารสารไทยศึกษาเป็นอภินันทนาการ ๓ เล่ม

รายชื่อหนังสือและสิ่งพิมพ์ของสถาบันไทยศึกษา

หนังสือ

๑. จุลทัศน์ พยาฆรานนท์. **สาระไทย**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓. (ราคาเล่มละ ๑๕๐ บาท)
๒. จุลทัศน์ พยาฆรานนท์. **ร้อยคำร้อยความ**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓. (ราคาเล่มละ ๒๐๐ บาท)
๓. อมรา ประสิทธิ์รัฐสินธุ์ และคณะ. **ทำเนียบผลงานวิจัยด้านไทยศึกษา**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕. (ราคาเล่มละ ๑๘๐ บาท)
๔. อมรา ประสิทธิ์รัฐสินธุ์ และคณะ. **ภาษาไทยที่ดีเป็นอย่างไรใครกำหนด**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕. (ราคาเล่มละ ๔๐ บาท)
๕. อรวรรณ บรรจงศิลป์ และคณะ. **ดุริยางคศิลป์ไทย**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๖. (ราคาเล่มละ ๒๕๐ บาท)
๖. ตรีศิลป์ บุญขจร. **กลอนสวดภาคกลาง**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๗. (ราคาเล่มละ ๒๕๐ บาท)
๗. ประคอง นิมนานเหมินท์. **ย่าขั้วญข้าว**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๙. (ราคาเล่มละ ๖๐ บาท)
๘. อมรา ประสิทธิ์รัฐสินธุ์. **พินิจไทยไตรภาค ปฐมภาค : ภาษา**. กรุงเทพฯ : สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๙. (ราคาเล่มละ ๑๐๐ บาท)
๙. ตรีศิลป์ บุญขจร, บรรณาธิการ. **พินิจไทยไตรภาค ทุตติภาค : ศิลปวัฒนธรรมและวรรณคดี**. กรุงเทพฯ : สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๐. (ราคาเล่มละ ๒๐๐ บาท)
๑๐. ตรีศิลป์ บุญขจร, บรรณาธิการ. **พินิจไทยไตรภาค ตติยภาค : ประวัติศาสตร์และไทยศึกษา**. กรุงเทพฯ : สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๐. (ราคาเล่มละ ๒๐๐ บาท)
๑๑. กนก วงษ์ตระหง่าน. **แนวพระราชดำริด้านการเมืองการปกครองของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๓. (ราคาเล่มละ ๒๕๐ บาท)

๑๒. ประคอง นิมมานเหมินท์. **เจ้าเงาะหาญวีรบุรุษไธลื้อ** ตำนาน มหาภาพย์
พิธีกรรม. กรุงเทพฯ : สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๔. (ราคา
เล่มละ ๒๕๐ บาท)

วารสารระดับชาติ

๑. วราภรณ์ จิวชัยศักดิ์, บรรณาธิการ. **วารสารไทยศึกษา** ปีที่ ๔ ฉบับที่ ๑
กุมภาพันธ์ - กรกฎาคม ๒๕๕๑ (ราคาเล่มละ ๑๐๐ บาท)
๒. รุ่งอรุณ กุลธำรง, บรรณาธิการ. **วารสารไทยศึกษา ฉบับสมมติศิลป์
ภูมิปัญญาไทย** ปีที่ ๔ ฉบับที่ ๒ สิงหาคม ๒๕๕๑ - มกราคม ๒๕๕๒ (ราคา
เล่มละ ๑๐๐ บาท)
๓. วราภรณ์ จิวชัยศักดิ์, บรรณาธิการ. **วารสารไทยศึกษา** ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๑
กุมภาพันธ์ - กรกฎาคม ๒๕๕๒ (ราคาเล่มละ ๑๐๐ บาท)
๔. รุ่งอรุณ กุลธำรง, บรรณาธิการ. **วารสารไทยศึกษา ฉบับสมมติภูมิปัญญา
อาหารไทย** ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๒ สิงหาคม ๒๕๕๒ - มกราคม ๒๕๕๓ (ราคา
เล่มละ ๑๐๐ บาท)
๕. วราภรณ์ จิวชัยศักดิ์, บรรณาธิการ. **วารสารไทยศึกษา ฉบับวรรณกรรม
พุทธศาสนาในสังคมไทย** ปีที่ ๖ ฉบับที่ ๑ กุมภาพันธ์ - กรกฎาคม ๒๕๕๓
(ราคาเล่มละ ๑๐๐ บาท)
๖. รุ่งอรุณ กุลธำรง, บรรณาธิการ. **วารสารไทยศึกษา ฉบับพุทธศิลป์ในสังคม
ไทย** ปีที่ ๖ ฉบับที่ ๒ สิงหาคม ๒๕๕๓ - มกราคม ๒๕๕๔ (ราคาเล่มละ
๑๐๐ บาท)
๗. วราภรณ์ จิวชัยศักดิ์, บรรณาธิการ. **วารสารไทยศึกษา ฉบับวัฒนธรรมใน
เชิงวัตถุ** ปีที่ ๗ ฉบับที่ ๑ กุมภาพันธ์ - กรกฎาคม ๒๕๕๔ (ราคาเล่มละ
๑๐๐ บาท)
๘. รุ่งอรุณ กุลธำรง, บรรณาธิการ. **วารสารไทยศึกษา ฉบับความหลากหลายทาง
วัฒนธรรมในสังคมไทย** ปีที่ ๗ ฉบับที่ ๒ สิงหาคม ๒๕๕๔ - มกราคม ๒๕๕๕
(ราคาเล่มละ ๑๐๐ บาท)
๙. สุจิตรา จงสถิตยัวัฒนา, บรรณาธิการ. **วารสารไทยศึกษา ฉบับพิธีกรรมและ
ความเชื่อในวิถีชีวิตไทย-ไท** ปีที่ ๘ ฉบับที่ ๑ กุมภาพันธ์ - กรกฎาคม ๒๕๕๕
(ราคาเล่มละ ๑๐๐ บาท)

๑๐. สุจิตรา จงสถิตยัวัฒนา, บรรณาธิการ. **วารสารไทยศึกษา ฉบับสมบัดิทางวัฒนธรรมในสังคมไทยปัจจุบัน** ปีที่ ๘ ฉบับที่ ๒ สิงหาคม ๒๕๕๕ - มกราคม ๒๕๕๖ (ราคาเล่มละ ๑๐๐ บาท)
๑๑. สุจิตรา จงสถิตยัวัฒนา, บรรณาธิการ. **วารสารไทยศึกษา ฉบับศาสนาและพระมหากษัตริย์กับการสร้างสรรค์สังคมไทย** ปีที่ ๙ ฉบับที่ ๑ กุมภาพันธ์ - กรกฎาคม ๒๕๕๖ (ราคาเล่มละ ๑๐๐ บาท)
๑๒. สุจิตรา จงสถิตยัวัฒนา, บรรณาธิการ. **วารสารไทยศึกษา ฉบับพลวัตและการดำรงอยู่ของวัฒนธรรมในสังคมไทย** ปีที่ ๙ ฉบับที่ ๒ สิงหาคม ๒๕๕๖ - มกราคม ๒๕๕๗ (ราคาเล่มละ ๑๐๐ บาท)

วารสารและหนังสือระดับนานาชาติ

วารสาร

๑. RIAN THAI International Journal of Thai Studies Vol.1/2008 (Price 150 baht)
๒. RIAN THAI International Journal of Thai Studies Vol.2/2009 (Price 200 baht)
๓. RIAN THAI International Journal of Thai Studies Vol.3/2010 (Price 200 baht)
๔. RIAN THAI International Journal of Thai Studies Vol.4/2011 (Price 200 baht)
๕. RIAN THAI International Journal of Thai Studies Vol.5/2012 (Price 200 baht)

หนังสือ

๖. **Essays on Thai Folklore** by Phraya Anuman Rajadhon Bangkok: Institute of Thai Studies, Chulalongkorn University, 2009 (Price 350 baht)

สิ่งพิมพ์พิเศษ

๑. รวบรวมบทความวิจัยจากการประชุมวิชาการระดับนานาชาติเรื่อง “Buddhist Narratives in Asia and Beyond” เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาสยามบรมราชกุมารีทรงเจริญพระชนมายุ ๕๕ พรรษา เมื่อวันที่ ๘-๑๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๕๓ เล่มที่ ๑
๒. รวบรวมบทความวิจัยจากการประชุมวิชาการระดับนานาชาติเรื่อง “Buddhist Narratives in Asia and Beyond” เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาสยามบรมราชกุมารีทรงเจริญพระชนมายุ ๕๕ พรรษา เมื่อวันที่ ๘-๑๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๕๓ เล่มที่ ๒

ประวัติผู้เขียน :

Biographies of the authors

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. อภิลักษณ์ เกษมผลกุล

จบปริญญาเอกอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต (วรรณคดีไทย) จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. 2553 ปัจจุบันเป็นคณบดีคณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล

Ph.D. in Thai Literature [Folklore], Chulalongkorn University, Bangkok, Thailand Currently, is the Dean of Faculty of Liberal Arts, Mahidol University, Thailand

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สุภัค มหาวรรการ

จบปริญญาเอกสาขาวิชาภาษาไทย (วรรณคดีไทย) จากคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปัจจุบันเป็นผู้ช่วยศาสตราจารย์ประจำภาควิชาภาษาไทย และภาษาตะวันออก คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สนใจศึกษาวรรณคดีชาตและการดำรงอยู่ของวรรณคดีชาตในสังคมปัจจุบัน

Assistant Professor Dr.Supak Mahavarakorn completed doctoral degree in Thai Language (Thai Literature) at the Faculty of Arts, Chulalongkorn University. Currently, is a lecturer at the Department of Thai and Oriental Language, Faculty of Humanities, Srinakharinwirot University.

รองศาสตราจารย์พฤธี ศุภเศรษฐศิริ

จบปริญญาตรีการศึกษบัณฑิต สาขาภาษาไทย ปริญญาโทการศึกษามหาบัณฑิต สาขาภาษาไทย (วรรณคดี) จากมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ และ M.F.A (Theatre & Costume Design) จาก Illinois State University, USA. ปัจจุบันเป็นรองศาสตราจารย์ประจำวิทยาลัยนวัตกรรมการสื่อสารสังคม มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มีความเชี่ยวชาญทางด้านศิลปะการแสดงและการออกแบบเครื่องแต่งกาย

Dean of the College of Social Communication Innovation, Srinakharinwirot University, He received B.Ed. in Thai and master degree in Thai from Srinakharinwirot University and M.F.A (Theatre & Costume Design) from Illinois State University, USA. Currently, is a lecturer at the College of Social Communication Innovation, Srinakharinwirot University. He expert in Performing Art and Costume Design.

อาจารย์นิธิต พรอำไพสกุล

กำลังศึกษาต่อระดับปริญญาเอกสาขาศิลปวัฒนธรรมวิจัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ปัจจุบันเป็นอาจารย์ประจำภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร

Ph D. Candidate, Doctoral of Arts (Arts and Culture Research), Faculty of Fine Arts, Srinakharinwirot University. Currently, is a lecturer at the Department of Thai and Oriental Language, Faculty of Humanities, Srinakharinwirot University.

อาจารย์ ดร.พัชรินทร์ บุรณะกร

จบปริญญาเอกอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชา ภาษาไทย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปัจจุบันเป็นอาจารย์ประจำสาขาวิชาภาษาและวัฒนธรรมไทย คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัย หัวเฉียวเฉลิมพระเกียรติ

Ph D. in Thai major at Chulalongkorn University School Assessor of Elementary, Primary and Secondary school in Thailand

ใบสมัครสมาชิการสารไทยศึกษา

ข้าพเจ้า (นาย/นาง/นางสาว)..... นามสกุล.....
สถานที่จัดส่งวารสารไทยศึกษา เลขที่.....ตรอก/ซอย.....
หมู่ที่.....หมู่บ้าน.....ถนน.....
แขวง/ตำบล.....เขต/อำเภอ.....
จังหวัด.....รหัสไปรษณีย์.....
โทรศัพท์.....โทรสาร.....
E-mail.....

มีความประสงค์สมัครเป็นสมาชิการสารไทยศึกษา

- ☐ ประเภทสมาชิก ๑ ปี / ๒ ฉบับ (๑๖๐ บาท) รวมค่าส่ง
ปีที่ฉบับที่.....เดือน.....พ.ศ.....
- ☐ ประเภทสมาชิก ๒ ปี / ๔ ฉบับ (๓๒๐ บาท) รวมค่าส่ง
ปีที่ฉบับที่.....เดือน.....พ.ศ.....
ปีที่ฉบับที่.....เดือน.....พ.ศ.....

ชำระเงินโดย

- ☐ ชำระเงินสดด้วยตนเองที่สถาบันไทยศึกษา
- ☐ ชำระเงินผ่านธนาคารไทยพาณิชย์ จำกัด (มหาชน) สาขาสาภาอากาศไทย
ประเภทบัญชี ออมทรัพย์ ชื่อบัญชีสถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย เลขที่บัญชี ๐๔๕ - ๒ - ๔๕๕๐๖๓
- ☐ ได้ส่งสำเนาหลักฐานการชำระเงินมาพร้อมนี้
วันที่ส่งหลักฐาน...../...../.....

ส่งใบสมัครสมาชิกและสอบถามรายละเอียดได้ที่

จันทิพย์ จำปาทิพย์งาม
สถาบันไทยศึกษา อาคารประชาธิปไตย - ราไพบรณีย์ ชั้น ๙
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ถนนพญาไท เขตปทุมวัน กรุงเทพมหานคร ๑๐๓๓๐
โทรศัพท์ ๐ ๒๒๑๘ ๗๔๔๕ โทรสาร ๐ ๒๒๕๕ ๕๑๖๐

